

Takács Ádám Újszászy Kálmán és a filozófia

A filozófia az életműben

Mindaz a nevelői és kutatói, értékteremtői és értékmegőrzői tevékenység, amelyet a sárospataki és az egyetemes magyar kultúra történetében Újszászy Kálmán neve fémjelez, egy egységes életmű formáját lássuk öltetni. Az életmű egysége azonban nem a publikált és hátrahagyott művekben áll. Pályájának egyetlen tanítványa, munkásságának egyetlen méltatója sem mulasztja el megjegyezni, hogy az, ami Újszászy Kálmán művének valódi egységet és értéket biztosít, mindenekelőtt pedagógiai és személyes hatásában keresendő¹. Ez a hatás kétségkívül nehezen érhető tetten a létező publikációk és dokumentumok vizsgálatával. Alapjait egy bizonyos szellemi tartásban és ennek elkötelezett magatartásban kell látnunk. A kérdést azonban, hogy milyen kapcsolat lehet az Újszászy Kálmán által képviselt szellemi beállítódás és saját tudományos munkássága között, semmiképp sem haszontalan feltenni. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy e munkásság jelentős részét, a teológiai és pedagógiai írások mellett, filozófiai jellegű munkák képezik. A filozófia természete pedig talán más tudományoknál fokozottabban kényszerít arra, hogy benne a filozofálásra készítő személyes jellem és a kimunkált gondolatok közvetlen összhangba kerüljenek egymással és egymást tanúsítsák. Ezért ebben az értelemben még az sem lehetetlen, hogy a filozófiai gondolatok vizsgálata kulcsot ad a személyes motívumok megértéséhez. Jelen tanulmány célja az, hogy behatóan ismertesse Újszászy Kálmán filozófiai munkásságát a hátrahagyott írások alapján². Az egyszerű számbavételen túl azonban törekszik annak a szellemi magatartásnak a megvilágítására is, ami a gondolatok mögött kijelölheti az életmű egységét és annak értékét.

Az indulás és a kezdeti hatások: Karl Barth és az “Erdélyi Iskola”

Minden bizonnyal hiba volna Újszászy Kálmán filozófiai tevékenységének ismertetését és ennek értékelését a teológiai indíttatás mellőzésével kezdeni. Ez nem csupán azért van így, mert Újszászy önmagát mindig teológusnak és sohasem filozófusnak tartotta, hanem azért is, mert számára – mint látni fogjuk – a teológiai háttér biztosította azt a szellemi közeget, amely mindvégig motivációs alapként szolgált az egyes filozófiai választások megtételéhez és bizonyos személyes kapcsolatok kialakításához. Bár nem dolgoz ki rendszeres vallásfilozófiát, és érdeklődése sem ebbe az irányba viszi, teológiai érdeklődése kronológiailag és irányultságában egyaránt megszabja gondolkodói beállítódását.

A szóban forgó teológiai indíttatást a Karl Barth által életre hívott „dialektikai teológiai” irányzat adta. Önéletrajzi írásai tanúsága szerint Újszászy 1926-ban, első külföldi tanulmányútja alkalmával ismerkedett meg Barth *Római levélhez* írt kommentárjával (az ún. *Römerbrief*-vel), és ez az élmény döntően meghatározta további pályáját és elméleti érdeklődését. Második külföldi tartózkodására például már kifejezetten a dialektikai teológia tanulmányozása ösztönözte és ez volt az a háttér, amely figyelmét először komolyabban teológiai és filozófiai kérdések felé fordította³. Ezzel a választással Újszászy a két háború közötti magyar protestáns szellemi élet elméletileg talán legfogékonyabb és legprogresszívebb irányzata mellett kötelezte el magát⁴. A megelőző korszakok racionális-liberális teológiai elgondolásaival szemben a barth-i irányzat közvetlenül a magát kijelentő Istent teszi a teológia tárgyává. Számára a teológia immár nem Isten elméleti megismerését és dogmatikai rögzítését, hanem Isten Igéje elsajátításának feladatát jelentette. Mindez azonban közvetetten az „ember” újfajta meghatározását is megkövetelte, mert ennek az új feladatnak a talaján az Isteni és emberi szféra közötti magától értetődő viszony a dialektikai teológia alapján állva egy problematikus szituációvá válik⁵. Az említett elgondolások Újszászy Kálmán valamennyi korai elméleti irányultságú művét meghatározzák. Meghatározzák az első munka, az 1929-ben angolul írt „A negyedik evangélium írója. Újszövetségi tanulmány” értekezés hangvételét⁶. S egyértelműen jelen vannak a magántanári habilitációs előadás szövegében⁷. A Barth-ra való implicit és explicit utalások a későbbi írásokból sem maradnak el.

Minden bizonnyal a dialektikai teológia indíttatásában kell látnunk Újszászy Kálmánnak a kifejezett filozófiai problémák felé való tájékozódását is. Hiszen ha a barth-i elgondolások szellemében Istent és embert radikálisan különválasztjuk, ahol a teológia tárgyát egyedül Isten képezheti, akkor az egyénre, a személyiségre vonatkozó problémák szükségképpen a filozófia alá sorolódnak⁸. Ebből a nézőpontból érthető, ha Újszászy saját, már említett, a dialektikai teológia hangvételében íródott, s a negyedik evangélium szerzőjének személyiségéről szóló disszertációját utólag egy beszélgetésben így értékelte: „egy lépéssel közelebb a filozófia felé”⁹. Ez a filozófia azonban valójában sohasem szakad el teológiai gyökereitől. Újszászy egyik filozófiai vezérgondolata éppen az lesz, hogy az ember csak szellemi létezőként, s Istennel való paradox viszonyában értelmezhető¹⁰. Ám éppen ez a paradox mivolt mutat rá arra – mint majd részletesen látjuk – hogy számára az ember, mint olyan nem pusztán filozófiai tétel, hanem folyamatos feladat marad: egyszerre szellemi valóság és konkrét magatartásforma, amelyet a filozófiának nem csupán kimunkálnia, hanem a filozófusnak példamutatóan *képviselnie* és a nevelésben *továbbadnia* kell. Mindebből talán jól látszik, hogyan következik Barth dialektikai teológiájából egy filozófiai érdeklődés lehetősége: egyszerre az Újszászy számára oly kedves „egzisztencialista” attitűd – melyet már korán Kierkegaard és Dosztojevszkij olvasása táplál – egy bizonyos szellemfilozófiai érdeklődés – mely majd a magyar filozófia egy bizonyos áramlatához köti – és a kettőt végső soron elméletileg egyesítő önálló nevelésfilozófiai koncepció. Ahogy filozófiai főművének *A falunevelés szellemi alapjainak* előszavában ő maga írja: munkámat „Platónnak, Kantnak, Hegelnek, Kierkegaardnak és Heideggernek a gondolatai

táplálják, valamint Barth Károlyé, akinek teológiai gondolkozásán át nyílt meg számomra az út az előbbiekre felé”¹¹.

A barth-i teológia természetes kiindulópontját adja annak az egzisztenciálfilozófiai érdeklődésnek, amely Újszászy Kálmán korai és érett gondolkodását egyaránt meghatározza. Ennek elsődleges oka az, hogy Barth ugyanazt a Kierkegaardot tekinti szellemi előfutárának, akiben az egzisztenciális filozófia fő képviselői is saját nézeteik megalapozóját látják. Ahogy egyik írásában Újszászy maga megállapítja „a Heidegger és Jaspers által képviselt egzisztenciális filozófia éppúgy Kierkegaardra megy vissza, mint Barth Károlyék dialektikai teológiája”¹². Ennek a szellemi közösségnek köszönhető, hogy Újszászy Kálmán anélkül képes az egyéni és közösségi létezés konkrét problémáit filozófiai érdeklődésének centrumában tartani, hogy közben eltávolodna a protestáns vallás alkotta keretektől¹³. Az érett gondolkodását jól érzékelhetően meghatározó Kierkegaard és Heidegger hatás ugyanúgy említett teológiai érdeklődésére vezethető vissza, mint a református egyházban élete végéig ellátott szolgálat.

A dialektikai teológiai indíttatás lényeges az Újszászy későbbi filozófiai érdeklődését döntően befolyásoló erdélyi származású protestáns értelmiségiekkel való kapcsolatainak kiépülésében is. Amint erről ő maga beszámol, Barth tanulmányozása révén került szellemi kapcsolatba „az akkor virágzásnak indult erdélyi teológiai gondolkodással”, először Imre Lajossal, majd a barth-i tanok leghíhettebb magyar védelmezőjével – és nem utolsó sorban az első valódi magyar egzisztenciál-filozófussal – a kolozsvári Tavasz Sándorral¹⁴. Ezek a kapcsolatok ténylegessé mentora, majd sárospataki tanártársa, a szintén kolozsvári születésű Mátyás Ernő közreműködése révén váltak. Mint a dialektikai teológia kiváló ismerője, Mátyás az, aki Újszászyt a teológia filozófia tanári állására javasolja¹⁵, s valószínűleg neki köszönhető, hogy a szükséges doktori disszertációt a magyar protestáns szellemű filozófia egyik fontos gondolkodójánál, a Debrecenben tanító Tankó Bélánál készíthette. Ezáltal Újszászy közvetlen kapcsolatba kerül a két háború közötti magyar filozófiai élet egyik jelentős áramlatával, az ún. „Erdélyi Iskolával”.

Az Erdélyi Iskola, mint filozófiai áramlat egyértelműen az első önálló magyar rendszeralkotó filozófusnak tekintett Böhm Károly (1846-1911) nevéhez kötődik. Böhm az 1890-es évektől, a kolozsvári egyetem tanáraként a korszak nemzetközi filozófiáját sok tekintetben megelőző, de azzal mindenképpen azonos színvonalú szellemfilozófiát és értékfilozófiát dolgozott ki. Elgondolása szerint a valóság alapja a emberi „szellem”, amely önmagát megismerő működésében kivetíti és alapvető értékek formájában állítja¹⁶. Böhm közvetlen tanítványi köre alkotta az Erdélyi Iskolát. Ennek tagjai közé mindenekelőtt Bartók György, Tavasz Sándor, Varga Béla, Tankó Béla, Ravasz László, Makkai Sándor sorolható. Valamennyiük közös jegye, hogy erdélyi származásúak, tanulmányaikat Böhm vezetése alatt, s részben külföldön végzik, egyértelműen protestáns szellemiségű gondolkodók, akik közül nem egy – mint Ravasz, Makkai, Tavasz, Varga – a magyar református egyház magas tisztségeit töltik be, valamint az, hogy mindannyian a két háború között erdélyi és magyarországi vidéki egyetemeken és teológiákon fejtik ki munkásságukat¹⁷.

Böhm hatása már Újszászy Kálmán első kifejezetten filozófiai tárgyú munkáján is jól

érezhető. Az 1932-ben megjelent doktori disszertáció, *A tárgy problémája Rickert ismeretelméletében*, a tárgyalat probléma felvezetésében és kritikai megoldásában egyértelműen Böhmre támaszkodik, de a „böhmiskola” egyes tagjaira, Tankó és Bartók műveire is rendszeresen hivatkozik¹⁸. Nem véletlen, hogy egy a műről írott ismertetés is „Böhmről és az őt követő Újszászy-ról” beszél¹⁹. Filozófiai értelemben Újszászy Böhmnek minden bizonnyal a szellemfilozófiai érdeklődést köszönheti. Ez lesz az a gondolati közeg, amely számára valóság, ember és közösség jelenségeit filozófiailag a legtágabban megragadhatóvá teszi. S ez a – bár korántsem ortodox – elkötelezettség az, amelynek révén szoros kapcsolatba kerül a leghűségesebb Böhm tanítvánnyal, a szellemfilozófus Bartók Györggyel. Ez a kapcsolat nem csupán a disszertáció utáni filozófiai írások hangvételén érezteti a hatását, melyeknek egyik központi gondolata lesz a „szellem” fogalma, de lehetővé teszi azt is, hogy Újszászy rendszeresen a Bartók által 1936-ban indított filozófiai folyóirat, a *Szellem és Élet* hasábjain publikáljon²⁰. Bartók György lesz Újszászy Kálmán egyetemi magántanári disszertációjának, *A falunvelés szellemi alapjainak* egyik habilitáló professzora, s ő az, aki lapjában igen pozitív hangvételű ismertetésben méltatja a művet²¹.

Ha Újszászy valamiben önállóan hozzájárult az Erdélyi Iskola protestáns teológiai, szellemfilozófiai és részben az egzisztencializmus felé tájékozódó szellemi horizontjához, akkor azt minden bizonnyal saját nevelésfilozófiai elgondolásaiban láthatjuk. Valójában ez utóbbi az, amelynek révén Újszászy képes volt tapasztalatilag feldolgozni és konkrét problémákra alkalmazni az Erdélyi Iskola kétségkívül absztrakt, kissé steril és a 30-as évek végére sok tekintetben korszerűtlenné váló eszmevilágát. Ez a koncepció foglalhatja keretbe azokat a nézeteket is, melyeket számára az egzisztenciálfilozófiai érdeklődés közvetített. Nevelésfilozófiai elgondolásainak alapja a sajátos sárospataki helyzethez, ebből kisarjadó saját pedagógusi jelleméhez és gyakorlatához és ez utóbbiakat önálló filozófiai gondolatokká formáló képességéhez köthető. Ebben az értelemben azonban akár az is állítható, hogy Újszászy Kálmán sárospataki teológusként és pedagógusként, mint az Erdélyi Iskola másodgenerációs tagja járult hozzá a magyar filozófia fejlődéséhez.

A Rickert-értekezés

Újszászy Kálmán első kifejezetten filozófiai tárgyú értekezése, az 1932-es doktori disszertáció, Heinrich Rickert ismeretelméletének bemutatására és értelmezésére vállalkozik. A témaválasztás már önmagában sokatmondó. Az teológiai képzettségű fiatal Újszászy nem filozófiatörténeti vagy vallásfilozófiai témával, hanem a kortárs filozófiai gondolkodás egyik alapvető fontosságú problematikájának kifejtésével aspirál a doktori fokozat elnyerésére. Rickert (1863-1936) a korszak meghatározó újkantiánus filozófusa. Követve a német gondolkodás egyik általános tendenciáját, Kant örököséként, az alannal szemben álló objektív valóság és az alany szubjektív képességeinek összehétközésén fáradozik. Ennek az ismeretelméleti problémának a megoldásához egy ún. értékfilozófiai álláspontot dolgoz ki. Rickert szerint az, ami az

alanytól függetlenül és egyszersmind attól függően képes objektivitás és szubjektivitás összehangolására az „érték” fogalma. Ez utóbbi, mint szellemi forma egyrészt minden emberi viszonyulásban a lehetséges ítéletek tárgyaként szükségképpen fenn áll, másrészt ott önálló logikai rendet alkot. Meghaladva gondolva a megelőző filozófiák szubjektív vagy objektív egyoldalúságait, Rickert így egy általános ismeretelméleti alapú értékfilozófiát és egy ebből kinövő kultúrfilozófiát hirdet.

Újszászy Kálmán Rickerről írt értekezése minden tekintetben meghaladni látszik egy átlagos doktori disszertáció színvonalát. A formai követelményeknek való maximális megfelelésen túl feltűnő, hogy Újszászy milyen érett fogalmisággal tájékoztat a bevett magyar terminológiával ekkor egyébként még nem rendelkező rickerti filozófia álláspontjáról. Rickert fő műveinek részletekbe történő elemzése mellett a vonatkozó másodlagos irodalom bizonyos tételeire is sűrűn hivatkozik. Feladatát azonban nem szűkíti a német filozófus tanainak pusztá ismertetésére. Önálló filozófiai kiindulópontként Rickert gondolkodásának alapelvét és módszerét – az ún. „heterologikus princípiumot” – értelmezési elvvé avatja, s ezáltal, mint megállapítja, nem csupán a választott téma „egyszerű bemutatására”, hanem a rickerti rendszer „motorikus erőinek *felmutatására*” törekszik²². Ezáltal tehát Újszászy, teljességgel önálló módon, a rickerti filozófia értelmét és értékét annak logikájából igyekszik megérteni. Ennek a célkitűzésnek az értekezés második fejezete („A tárgyprobléma új kidolgozása”) maradéktalanul megfelel: részletekbe menően és fejlődésében mutatja be az alany és tárgy eltérő filozófiai szükségszerűségeit az érték fogalma mentén összebékíteni igyekvő rickerti álláspontot. Ez azonban még mindig nem a végső cél. A disszertáció harmadik része („Rickert tárgyproblémájának kritikai taglalása”) a német filozófus elgondolásaival való kritikai számvetésre vállalkozik. Rámutatva a rickerti heterologikus gondolkodás bizonyos logikai buktatóira, Újszászy végeredményben „negatív álláspontot” foglal el ez utóbbinak az „idealizmust” és „realizmust” mindenáron összehangoló tendenciájával szemben. Mint írja: „Amennyiben vagy az egyikben, vagy a másikban hiányosság van, úgy ezt a hiányosságot nem a kettő kétes értékű összeházasításával, nem egyeztetéssel, közvetítéssel érjük el, hanem a valószínűbbnek, a tudományosan indokoltabbnak látszó továbbfejlesztésével, vagyis korrekciójával”²³. Munkájának végén így Újszászy Rickert elméletének kritikai értékelésére vállalkozik, s ennek lehetőségéhez „Böhm Károly ismeretelméletéhez” fordul²⁴. Követve Böhm és a böhmi iskola tanait, a rickerti formális megoldás helyett a „teremtő Én” elgondolását teszi magáévá, amely mint konkrét szellemi alakzat „valóság” és „érték” közös gyökerét alkotja²⁵. A két gondolkodó tanainak ütköztetésével a disszertáció végső perspektívájában a rickerti filozófia korrekciójának és a böhmi ismeretelmélet továbbfejlesztésének lehetőségét villantja fel.

A Rickert értekezés témaválasztása és az abban körvonalazódó filozófiai álláspont sok tekintetben megelőlegezi Újszászy Kálmán későbbi elgondolásait. A kortársi problémák felé való tájékozódás jól mutatja, hogy számára a filozófia nem a tanári képesítéshez szükséges tananyag vagy pusztán a történeti érdeklődés tárgya, hanem olyan alapvető eszköz, amely megteremtheti a valóság konkrét problémáinak megértését

és megválaszolását. A képviselt filozófiai álláspont pedig előrevetíti azt a meggyőződését, hogy a szellem természete és a kultúra értékei csak a konkrét személyiséggel való kapcsolatukban válhatnak értelmezhetővé. Újszászy értekezése mindazonáltal a szűkebb szakmai közönség előtt sem maradt észrevétlen. Rickert tanítványa és filozófiájának legkitűnőbb hazai ismerője, Kibédi Varga Sándor az *Athenaeumban* megjelent ismertetésében „komoly filozófiai munka eredményének” nyilvánítja Újszászy művét²⁶, és kiemeli értelmezési módszerét és egységes jellegét. Bár a megfogalmazott Böhmre támaszkodó kritikával nem ért egyet, összegző ítéletében megállapítja: „Újszászy komoly figyelmet érdemlő munkája Rickert tárgyelméletének és filozófiai módszerének feltárásában hasznos útmutató”²⁷. Újszászy Kálmán értekezésére a későbbiekben is hivatkozási alapként szolgál az újkantiánus filozófiával foglalkozó hazai szakirodalomnak, és neve feltűnik a háború után kiadott első magyar Rickert mű bibliográfiájában is²⁸.

„Magyar egzisztencializmus”

A Rickerről szóló értekezés témafelvetéséből és mindeneke előtt műfajából adódóan nem fejezhette ki maradéktalanul Újszászy Kálmán érett filozófiai érdeklődésének fő irányát. Ez utóbbit nem csupán a dialektikai teológia által kiváltott és erősített – s a doktori disszertációban meg nem jelenő – Kierkegaard, Dosztojevskij majd Heidegger olvasatok, de az a korszakban általánossá váló alapélmény is befolyásolta, hogy az akadémikus hangvételű és tisztán elméleti célokat szolgáló filozofálás válságba jutott. E válság-élmény Magyarországon is közvetlenül maga után vonta az egzisztenciális filozófia térnyerését. Az elméleti érdeklődés sok tekintetben a szellem és valóság absztrakt filozófiai problémáiról a egyén konkrét problémáira terelődött. Újszászy Kálmán már a disszertációt követő első filozófiai publikációjában tanújelét adta e szellemi irányváltás iránti fogékonyságának²⁹. Mint írja, a filozófia válsága az jelenti, hogy „megrendült az embernek az értelem elsődlegességéről, a szellem életében prioritásáról vallott meggyőződése”³⁰. Ez a diagnózis kiváltja az „ember önrevíziójának” feladatát, s a filozófia kérdéseinek újfajta meghatározására serkent: „Mert, amíg a régi filozófia központi problémáját a megismerés, az érték vagy a lét általában alkotta, addig a ma filozófiájának központi kérdése és tartalma az ember, úgy létének, mint lehetőségeinek titkaival”³¹. Mindezzel azonban Újszászy gyakorlatilag a saját doktori értekezésében felvett irányt is korrigálja: a szellem kérdése csak az emberi egzisztencia figyelembevételével tárgyalható.

Újszászy Kálmán ezen törekvéseinek kikristályosodását már az 1934-ben publikált *A szellem életének modern megnyilvánulásai és az igehirdetés* című írásban is megfigyelhetjük. A szöveg, mely voltaképpen a kor általános szellemi tendenciájának látletét adja, szellem és ember viszonyának meghatározásával kezdődik. Újszászy elsőbbséget egyértelműen ez utóbbinak tulajdonít. Megállapítása szerint, „nem az emberi szellemet tartjuk olyannak, mint amely végső forrása volna az ember minden szellemi megnyilvánulásának, hanem az embert magát”³². Az embernek ez a szel-

lemmel szembeni elsőbbsége azonban nem csak arra világít rá, hogy az előbbi mindig „mint egész és mint konkrétum” veendő, de arra is, hogy ebből következően a szellemi megnyilvánulások, a modern kultúra tényei az embernek önmagához való viszonyulásán alapulnak. Az „embernek ez a legősibb, legegyszerűbb, minden más viszonyulásnak alapjául szolgáló viszonyulása”³³ az, amely meghatározza a világgal szembeni alapállását. Ebből a nyilvánvalóan Kierkegaardra és Heideggerre támaszkodó egzisztenciálfilozófiai alapállásból Újszászy a modern szellemi megnyilvánulások kategorizálására vállalkozik. Az ember „ősvizonyulásának” nézőpontjából tekinti át a kortársi vallástudomány, filozófia, művészet, etika és politika elgondolásait. Nézeete szerint azonban csak azok az szellemi áramlatok tekinthetők korszerűnek, amelyek elutasítják az embernek önmagával és a világgal szembeni feltétlen uralmát, s ennyiben „pesszimistának”³⁴ nevezhetők, és amelyek ebből következően a közösség értékeit tartják szem előtt. Ez Újszászy szerint azért van így, mert az embert „ö maga számára elégtelen voltának megtapasztalása arra ösztönzi, hogy figyelmével fokozott mértékben forduljon a rajta kívül lévők, a *te*, a „más”, a világ felé”³⁵. Fontos látnunk, hogy különösen ez utóbbi gondolattal, azaz a kollektivitás értékeinek hangsúlyozásával, Újszászy túllép az egzisztencializmus szokványos és Magyarországon ebben az időben szélesben elterjedt értelmezésén, mely szerint az egzisztencia gondolata az önmagában álló s elszigetelt egyén tapasztalatát jelentené.

A fenti gondolatok szerves folytatásáról tanúskodik Újszászy Kálmánnak először 1936-ban a szegedi *Szellem és Élet* folyóiratban megjelentetett *Az 'időbeli' és az 'idői' ember (Egzisztencializmus és magatartás)* című tanulmánya. A címben szereplő idézőjeles fogalompár Heidegger *Lét és idő*-jének az „időbeli” (*innerzeitlich*) és „idői” (*zeitlich*) létmódok közötti megkülönböztetését idézi. Újszászynál azonban ez a tiszta lételméleti különbség – mint erre írása alcíme is utal – az ember szellemi magatartásmódjainak különbségévé alakul. Értelmezése szerint az, aki önmagát pusztán időben létezőként érti és értékeli egy összességében helytelen szellemi viszonyulásmód foglya marad. Az ilyen ember elfeledkezik az idő valódi természetéről és magát az időbe behelyezettként felfogva cselekedeteit mindig az időtlenség értékeihez méri. Ezáltal azonban egy egzisztenciális önfélreértés áldozatává válik. Ahogy Újszászy megfogalmazza: „annak az embernek, aki a maga létét időbelinek fogja fel, az a legfőbb törekvése, hogy az időbeliség jegyével is időtlenségét bizonyítsa”. Ebből következően – folytatódik a gondolatmenet – „magatartásának központi meghatározója az lesz, hogy megpróbál kilépni az időből, 'felemelkedni' az időtlenségig, hogy magát mint időtlent szemlélhesse”³⁶. Az időtlenség keresése azonban elfedi az ember sajátos egzisztenciális szituációját. Az időbeli ember önmagát sohasem tisztán saját értékeiből és lehetőségeiből érti meg, hanem azzal mindig csak „absztrakciók” közvetítésével találkozik. Absztrakt lesz művészetete, absztrakt lesz tudománya, és ez határozza meg Istenhez és a valláshoz fűződő viszonyát is. Ez az oka annak, hogy számára „az élet helyét a formák foglalják el”³⁷. Ennek egyenes folyománya, hogy az időbeli ember magatartását egyfajta „gögg” hatja át, ahol is „göggjének forrása nem egyéb – írja Újszászy – mint az időtlen, az 'istenséggel rokon', az 'igazi' önmaga”³⁸. Mindezzel szemben áll az „idői

ember” viszonyulásmódja és magatartásformája. Mint Újszászy rámutat, „az ‘idői ember’ nem benne van az időben, hanem ő maga az idő”³⁹. Ez azt jelenti, hogy az ilyen ember önmagát nem csupán az időbe helyeztekként fogja fel, hanem ő maga tanúsítja magatartásával és cselekedeteivel az időt. Ez azonban egycsapásra megváltoztatja a cselekedeteinek jellegét és értékrendjét. Absztrakciók helyett konkrét emberi viszonyok kialakítására nyílik módja, hiszen – mint olvashatjuk – az ilyen ember „a cselekvés értékét nem aszerint méri, hogy mennyi abban az időtlen motívum, hanem épp ellenkezőleg, aszerint hogy mennyiben felel meg az időnek; mennyiben gyökerezik az időnek, tehát szerinte a létnek egy visszahozhatatlan mostjában, és így mennyire szolgálja a ‘most’-ban élő embert”⁴⁰. Az idői ember tehát önmagát mindig közvetlenül az időből érti meg, tisztában van végességével, s tetteivel a „mosthoz”, a jelenhez, az aktuálisan történőhöz viszonylik, s viszonyulásának célja a vele együtt létező emberek közössége. Ez a viszonyulás szabja meg művészetét, tudományát és vallásos magatartását is. Ösztönzője mindig az életközelség, a korszerűség és a közösség, azaz „a nép, egy népréteg” vagy „a nemzet” értékei lesznek⁴¹. Időisége lehetővé teszi számára, hogy helyesen fogja fel Isten különállóságát és transzcendenciáját. Vallásosságát az isteni szféra soha el nem érésének tudata, az „alázat” határozza meg. Jól látható, hogy Újszászy Kálmán egzisztencializmusa mindig a konkrét egyén és a közösség közötti viszonyok és magatartásformák filozófiája kívánt lenni. Ez az elgondolás azért is újszerű, mert a legtöbb egzisztencialista indíttatású filozófiával ellentétben, nála a közösség alapvető értékei már kezdettől a lételméleti kifejtés centrumában szerepelnek. Nem csak az ember autentikus viszonyulása „idői” tehát, hanem – mint *Kultúra és nemzet* című 1936-os tanulmányában ő maga írja – idői „a nemzet, mint ahogy idői a kultúra és idői maga a szellem is”⁴². Mindez azonban továbbra is a konkrét egyénre, mint egzisztenciális alapra utal vissza, mely így elválaszthatatlannak bizonyul a kollektív értékek iránti etikai felelősségtől: „Az, hogy nemzet legyen, hogy a kultúra, a szellem történjék, az egyedül rajtunk, a személyeken fordul meg. Ennél magasabb metafizikai értékelése a személynek nem lehetséges, de ennél nagyobb etikai felelősség sem hárulhat a személy vállaira soha”⁴³. Egyénnek és közösségnek ez az értékek és felelősség által közvetített kapcsolata jól érzékelhetően mutat rá a „nevelésnek”, mint alapvető szellemi funkciónak a szerepére Újszászy Kálmán gondolkodásában. Ha Újszászy egyik 1930-as évekbeli fő törekvése az volt, hogy – mint mondja – egy „karakterisztikus filozófiai gondolkodást” alakítson ki, „nem egzisztencializmust, magyar egzisztencializmust, de valami affélét”⁴⁴, akkor ez a gondolkodás vitathatatlanul kötődik a „nemzeti közösség” és mindeneke előtt a „nemzetnevelés” fogalmához.

Szellem és nevelés

Valójában egyáltalán nem lehetetlen közvetlen kapcsolódási pontokat találni Újszászy Kálmán fentebb röviden ismertetett filozófiai gondolatai és azon vezetői, nevelői és kutatói tevékenységek között, melyeket ő a sárospataki cserkészmozgalom, a falu-

szemináriumi és falukutatói munka, a népfőiskolai és más nevelési célú mozgalmak érdekében kifejtett⁴⁵. Szembetűnő például, hogy 30-as évekbeli publikációiban milyen színesen keverednek a különböző nevelési programok beszámolóí, a szociográfiai szemléletű írások és a filozófiai jellegű tanulmányok. Egy bizonyos filozófiai tónus azonban szinte mindenütt felismerhető: az idői magatartásra jellemző kortársi érdeklődés nyomai⁴⁶. A filozófiai kérdésfeltevések jelenlétét méginkább megvilágítja Újszászy Kálmán azon kijelentése, miszerint a faluszemináriumi munka maga is egy filozófiai indíttatású törekvés konkrét megvalósulásának tekinthető. E munka, írja, „végig megmaradt tanító, nevelő, a falusi lekipásztorságra felkészítő munkának, de oly módon, hogy értelmet adóját, *primum movensét* nem másban, hanem a szellem sajátos, a filozófiai rendszerek megismerése során előttem feltárulkozó szerkezetében látta”⁴⁷. Mindennek hangsúlyozása azért fontos, mert érthetővé teheti egyrészt azt, hogy az erőteljesen közösségi nevelési gyakorlatok felé való fordulás milyen filozófiai motivációkkal rendelkezett Újszászynál, másrészt rávilágíthat arra, hogy milyen tapasztalati alapokból származott nála az a szellemfilozófiai és egzisztencialista alapállást végső soron egyesítő és kimunkáló filozófiai belátás, melynek alapján vallotta, hogy „a nevelés a szellem emberre irányultságának egyetlen lehetséges formája”⁴⁸. A nevelés filozófiai jelentőségét elsőként megfogalmazó írás az 1937-ben publikált *Szellem és rendszer* című tanulmány. Újszászy itt kiindulópontjának nem a konkrét egyén egzisztenciális szituációját, hanem az ennek életét meghatározó két alapvető „szellemi létforma”, az ún. „immanens” és „transzcendens” szellem elemzését választja. Ez a tipológia – mely majd egyik fő gondolatmenetét képezi *A falunevelés szellemi alapjai* című műnek is – valószínűleg ugyanolyan sokat köszönhet a Böhm Károly és Bartók György-féle szellemfilozófiai indíttatásnak, mint a konkrét faluszemináriumi munka során felhalmozódott tapasztalatoknak⁴⁹. Újszászy immanensnek nevezi a „világot produkáló és ennek minden történésében benne lévő”, illetve azt működtetni képes „véges, idői szellemet”⁵⁰. Ennek fő jellemzői az organikusság, a kauzalitás és a racionalitás. A immanencia ebben az értelemben a világban élő ember pszichikai és természeti gyökerű megnyilvánulásait jelenti. Mindezzel szemben áll a szellem transzcendens létmódja. A transzcendens szellem „nem ebben a világban, azaz nem a véges idői világban történő szellem”⁵¹. Bár ugyanúgy idői jellegű, mint a szellem másik módja, időisége végtelen természetű. Felépítése következésképpen anorganikus, antikauzális és antiracionalisztikus. Benne az emberi létnek az isteni szféra részéről befolyásolt örök értékei öltenek testet. Újszászy fő állítása az, hogy a szellem teljessége csak immanencia és transzcendencia rendszerben megvalósuló kapcsolata révén lehetséges. A rendszer valójában nem más, mint a szellem kiteljesedése és hiánytalan megmutatkozása az ember immanens és transzcendens értékeinek kapcsolatában. „Rendszer ott keletkezik, ahol az immanens szellem felé irányult transzcendens szellem történése érinti a transzcendencia felé nyitott immanens szellem történéseit. Az immanens szellem ilyenkor a transzcendens szellem teljességében részesül”⁵². A rendszer így az emberi szellem legteljesebb valóságaként fogható fel, mint a „két létformában történő szellem egysége”⁵³. Ez az egység ugyanakkor sem-

miképpen sem statikus egység. Ahogy Újszászy kifejti, a szellem rendszerei egymást váltják, gazdagodnak és elszegényednek. Mindez egyúttal rávilágít a nevelés alapvető egzisztenciális funkciójára is. Hiszen ha a rendszer által nyújtott szellemi teljesség sohasem valami készen és természetből fogva adott, hanem kialakuló, akkor ehhez az embernek el kell jutnia, s amennyiben közösségi lény másokkal együtt kell eljutnia. Ezen a ponton lényegi kapcsolat mutatkozik a nevelés és a szellem rendszere között. Ha a nevelés végső céljait tekintve a teljességre törekszik, akkor szükségképpen épül a szellem rendszerére. Ahogy Újszászy Kálmán megfogalmazza: „A nevelésben tehát, amelynek végső célja nem lehet más, mint teljes élethez eljuttatni a neveltet, ezt a nevelői célt másképp, mint a rendszer segítségével elérni nem lehet”⁵⁴. A szellem teljessége kifejezi az ember valóságos szituációját, a „nevelés pedig céltévesztett, ha nem erre a valóságos szituációra nevelés”⁵⁵.

Ezek a gondolatok az 1941-es *Ember és nevelés* tanulmányban érik el végső kifejlésüket. Ebben az írásában Újszászy minden addiginél egyértelműbben törekszik szellem, ember és nevelés viszonyának tisztázására. Állítása szerint a szellem és a nevelés fogalmi kölcsönösen feltételezik egymást: „Szellem nélkül nevelés nincs, mint ahogy szellem sincs... nevelés nélkül”⁵⁶. Ám ez a kapcsolat csak azért lehetséges, mert mindkét tényező funkcionális középpontjában az ember áll: „A szellem jelentkezése mindig nevelői tevékenység következménye, nem pedig természetes folyamat az emberben, de ez a nevelői tevékenység csak ott van, és annyiban van, amennyiben a szellem az ember felé fordul”⁵⁷. A szellem azonban nem az ember tulajdona vagy az ember céljainak kiszolgálója. A szellem „önfenntartásra” törekszik, s ebben az „önmagamegvalósításban” talál az emberre⁵⁸. Ez a kétségkívül az isteni transzcendencia gondolatára és Böhm Károly elgondolásaira egyaránt visszavezethető állítás mutat rá a nevelés alapvető filozófiai funkciójára. A szellem transzcendens és immanens elemei között egyedül az emberi magatartás és e magatartás tökéletesítése képes összhangot teremteni, és ezáltal beteljesíteni a szellem saját törekvését. A nevelés azonban nem megteremti a szellemet, csupán lehetővé teszi azt az emberi élet számára. Nem értékteremtő, hanem értékirányító. Ebben a szerepében azonban egyedülálló. Ezért állíthatja Újszászy, hogy a „nevelés a szellem emberre irányultságának egyetlen lehetséges formája”⁵⁹.

Szembetűnő, hogy Újszászy Kálmán filozófiai alapállásában az ember teljes valóságát kereső „egzisztencialista” álláspont egy az emberi szellem teljességét felmutató „szellemfilozófiai” elgondolásban találja meg alapját. A két látszólag ellentmondó filozófiai törekvést azonban a nevelés feltétlen értelmét és értékét hirdető belátás egyesíti. A nevelés Újszászy számára nem pusztán a pedagógusi mivolttal természetesen együttjáró tevékenység, hanem egy filozófiailag döntő fontosságú kitüntetett szellemi funkció: benne az ember és az emberi közösség „egzisztenciamegartó ereje” és „éleformáló hatalma” ölt testet⁶⁰. Mint írja, „a nevelés a legmagasabb rendű ‘logikus’ akció az ember életében, amin túl már a hit világa és benne az embernek az istenséggel való találkozása történik”⁶¹. Ha azonban a hit világának feltárása természeténél fogva a teológiára tartozik, akkor az emberre vonatkozó bölcséleti ismeretek tekinte-

tében filozófia és pedagógia egymás mellé kerül. Ezért állíthatja Újszászy kifejezetten, hogy „metafizikai rendszer mellett önállóan, egymagában egzisztáló nevelői rendszer nincs”⁶². Vagy másképpen: „egy [nevelési] rendszer szükségességének gondolata fel sem merül ott, ahol filozófia nincs mögötte”⁶³. Ezek a gondolatok rávilágítanak annak az általános nevelésfilozófiai koncepciónak a szükségességére, amelynek kidolgozására Újszászy Kálmán *A falunevelés szellemi alapjai* című művében vállalkozott.

A falunevelés szellemi alapjai - a főmű

Ha *A falunevelés szellemi alapjai* Újszászy Kálmán filozófiai főművének tekinthető, ez mindenekelőtt azért van, mert benne kiforrottan és részletesen kidolgozottan találhatjuk gondolkodásának az előző fejezetekben elemzett szinte valamennyi elemét. Az összefoglalásra való törekvés ugyanakkor bizonyos kérdések új és eredeti megfogalmazásával, magas fokú spekulatív erővel és filozófiai absztrakcióval párosul, így nem túlzás azt állítani, hogy a szóban forgó műben Újszászy filozófiai munkásságának csúcsteljesítményét éri el. Kétségtelen, hogy az alkalmazott filozófiai kategóriák minden következetes alkalmazás ellenére a heterogenitás jegyét mutatják: a „szellem”, az „immanencia és transzcendencia”, a „rendszer” alapfogalmai Böhm Károlyra és a német idealizmusra visszavezethető elgondolásokat elevenítenek fel, míg a „paradoxon” és az „egzisztencia” gondolata egyértelműen kierkegaardi, a „lét és létező” meghatározottságait közvetítő megfogalmazások pedig Heidegger hatását tükrözik. Ez a gondolati sokféleség azonban nem veszélyezteti a mű alapkoncepciójának egységét, mert azt Újszászy saját nevelésfilozófiai „látásmódja” tartja fenn. Ahogy munkája előszavában ő maga fogalmazza meg: „Ami ebben a tanulmányban sajátos, az abból a látásból fakad, hogy a neveléstudomány nemcsak filozófián alapszik, hanem maga is filozófia. Ez a látás magyarázza azt, hogy a dolgozat, jóllehet tárgya egyike a legaktuálisabb nevelési kérdéseknek és távolabbi célja is tisztán pedagógiai, természete szerint mégis filozófiai jellegű munka”⁶⁴. A nevelésfilozófia nem csupán keretet biztosít fontos metafizikai kérdések tárgyalásához, de egy önálló kultúrfilozófiai elképzelés alapvetéseként is szolgál.

Újszászy Kálmán munkája a szellem általában vett természetének már fentebb elemzett kategorizálásával kezdődik. Az szellem immanens és transzcendens létmódjainak meghatározása alkotja azt az alapvető keretet, amely alapul szolgál a mű minden további állításához. Ami az itt található elemzésekben újdonság Újszászy korábbi írásaihoz képest az a két szellemi létmód egymáshoz fűződő viszonyának értelmezése. Az immanencia és transzcendencia együttes fennállási módja a soha fel nem oldható és soha meg nem szüntethető másság és ellentmondás viszonya: a paradoxon. Ahogy egy nyilvánvalóan kierkegaardi ihletésű tételben olvashatjuk: „A paradox nem idegen a szellemtől, hanem benne gyökerezik a szellemben, amely mint paradox viszony minden paradoxnak a forrása és hordozója”⁶⁵. Ez a paradox jelleg határozza meg a szellem rendszerszerűségét is. Az organikus és racionális immanencia illetve a feltét-

len értékeket közvetítő transzcendencia egységét és ennek folytonos történést a szellem rendszerének a paradoxonban „egymásnak feszülő energiái” biztosítják⁶⁶. Újszászy gondolatmenete annak bemutatására törekszik, hogy világossá tegye: a szellem paradox rendszere valójában nem más, mint az, amit kultúrának nevezhetünk. Értelmezése szerint a kultúra fogalma pontosan reprodukálja a szellem immanens és transzcendens formájú tevékenységének rendszerét. A kultúra a „testté lett rendszer, maga a láthatóvá lett, ‘realizálódott’ szellem”⁶⁷. Benne az immanens elem az ún. „magas-”, a transzcendens elem az ún. „mélykultúra” letéteményese. A kettő természetesen nem értékkülönbséget fejez ki. Az első a szellem racionális mibenlétét, a második a szellem pusztán értelemmel megmagyarázhatatlan, irracionális valóságát közvetíti. Egységes fennállásuk a szellem teljes történést biztosítja. A kultúra fogalmának ez a metafizikai tipológiája teszi lehetővé, hogy Újszászy szembe állítsa azt a „civilizáció” fogalmával. A civilizáció a szellem keretek nélküli mozgása vagy fejlődése. Ebben a mozgásban a szellem saját létmódjainak teljes jelenléte nélkül, azaz teremtő feszültség nélkül, csak „álkultúrák” létrehozására képes⁶⁸.

A falunevelés szellemi alapjai első részének egyik fő állítása az, hogy a kultúra fogalma elválaszthatatlan a nemzet fogalmától. „A kultúra, ami mindig rendszer s mint ilyen a szellem történése, egyedül a nemzetben lehetséges”⁶⁹. Újszászy Kálmán idevágó gondolatai különös figyelmet érdemelnek. A nemzet fogalmát ugyanis szigorúan elválasztja a „faj” és a „nép” gondolatától. A nemzet valójában soha nincs a fajhoz vagy a néphez kötve. Míg az előző kettő „vér-”, illetve „sorsközösséget” fejez ki, a nemzet csak mint „kultúráközösség” értelmezhető. Ebből következően – állítja Újszászy – ha a faj és a nép rendelkeznek is bármilyen értékkel, ezt csak is a nemzet szellemi értelemben meghatározott fennállása révén érhetik el. Önmagukban véve nem csupán helytelen elméleti elgondolások, de egyenesen politikailag veszélyes következmények alapjául szolgálhatnak. Mint Újszászy különös éleslátással ebben az 1938-as műben megfogalmazta: „Ez az oka annak, hogy sohasem a nemzeti, hanem mindig a faji kultuszban keresendő azoknak a küzdelmeknek a forrása, amelyek népeknek és nemzeteknek a pusztulását is maguk után vonják”⁷⁰. A nemzet fogalma Újszászynál így elsősorban nem politikai, hanem filozófiai természetű fogalom. Benne a szellem történéstének egy adott formája fejeződik ki. Meghatározása szerint: „A nemzetnek nem adhatjuk mélyebb metafizikai magyarázatát annál, hogy mint a kultúra testetöltését, végeredményben a szellem testetöltésének tekintjük”⁷¹. Ebből következően a nemzet nem más, mint a mély- és magaskultúra szellemi formáinak alapvető megjelenési módja.

Az eddig elmondottakat fejlesztik tovább Újszászy Kálmánnak a „falu” és „város” természetére vonatkozó nézetei. Az itt kibontakozó filozófiai elgondolások döntő jelentőségűek, s még ma is újszerűnek hatnak. Újszászy fő állítása az, hogy a szellem nem csupán kulturális megjelenési formákkal rendelkezik, de az ember konkrét településformáiban is testet ölt. Ez utóbbiak „a szellem struktúrájához, életéhez annyira hozzátartoznak, hogy semmivel sem pótolhatók”⁷². A szellem tehát *helyhez kötött*, s ez a kötöttsége mutatkozik meg az emberi közösség olyan elrendeződéseiben, mint a falu

és a város. A falu és a város értelmezésében Újszászynál így egyfajta „metafizikai háttér”⁷³ érvényesül, s ez világít rá a szellem teljes természetére is: szellem csak nemzeti kultúrák közösségeiben, mély- és magaskultúrák kifejeződéseként létezhet. Az előbbi konkrét településformája a falu, az utóbbié a város. Hasonlóan, az első a szellem transzcendens, a második a szellem immanens formájának helye. Ez a jellemzés szemléletesen mutat rá falu és város egy adott kultúrában kialakuló rendszerbe foglalt paradox viszonyára. Ellentétük a szellem természetéből fakadó feszültség eredménye, s nem fejlődési vagy értékkülönbséget rejt magában. Mindez pontosan rámutat a falunak, mint transzcendens jellegű szellemi tényezőnek a nemzeti kultúra fejlődésében játszott alapvető szerepére, azaz arra, hogy „a falu léte nem esetlegesség, hanem a szellem életéből és annak természetéből folyó szükségesség”⁷⁴.

A falunevelés szellemi alapjai második fő része egy nevelésfilozófiai alapvetés kidolgozását célozza. Ennek a programnak Újszászy Kálmán azon meggyőződése szolgáltat vezérfonalat, miszerint „a nevelés univerzális funkció” az ember életében, azaz „nincs az emberi életnek olyan mozzanata, amelybe bele ne fonódnának pedagógiai hatások”⁷⁵. A pedagógia így az ember általában vett értelmezését, tehát egy filozófiai antropológia kidolgozását is lehetővé teheti. Ezt a célt szolgálják Újszászynak az „egyéniiségre” és „személyiségre” vonatkozó megfontolásai. Ez a kategorizálás az ember „pedagógiai lényegére” igyekszik rávilágítani a már kifejtett szellemfilozófiai keretek között. Az egyéniség az embernek organikusan, azaz a leszármazásnak köszönhető, a személyiség az embernek önmagában álló, saját döntésén alapuló pedagógiai meghatározása. Újszászy értelmezése szerint pedagógiai szempontból tekintve a két forma a szellem két létmódjának megfeleltethető, s ez összességében azt jelenti, hogy „a szellem és annak természete a kulcs az ember pedagógiai lényegének, az embernek, mint pedagógikumnak a megértéséhez”⁷⁶. Mindez azonban egyúttal azt is jelenti, hogy az ember pedagógiai egysége, mint az egyéniség és személyiség szellemi egysége, csak egzisztenciálisan „paradox egységként”⁷⁷ értelmezhető. Ennek a paradox egységnek a kidolgozása a nevelés általános és egyúttal legmagasabb rangú feladata. Az embernek, mint „pedagógikumnak” a szellem általános természetében való rögzítése így nem csak egy általános nevelésfilozófia kialakításának szükségességére mutat rá, de arra is, hogy a szellem, mint kultúra és mint nemzet csak a nevelés intézményes keretei által az, ami.

Ez utóbbi gondolatok pontos kifejtését találjuk a „Nevelés és állam” illetve „Nevelés és egyház” alfejezetekben. A nevelés intézményrendszerének pusztá leírásánál azonban jóval többről van itt szó. Újszászy a nevelés alapvető, antropológiai fundamentumot betöltő szerepét értelmezve jut arra az újszerű álláspontra, hogy állam és egyház csak, mint a szellem pedagógiai funkcióinak megtestesítői értelmezhetők. Ehhez az állásponthoz az ember pedagógiai lényegének elemzésén keresztül vezet az út. Egyrészt ha az állam alapvető célja nem más – írja – mint az egyéniség szabadságának biztosítása, ahol a „szabadság” fogalma mint a nevelés folytán és a nevelés által biztosítható kategória jön szóba, akkor „épp azért, mert az egyéniség pedagógikum és csak pedagógikum, az állam sem lehet egyéb lényege szerint, mint pedagógikum”⁷⁸.

Az állam politikai hatalmi természete így Újszászy szerint lényegéből eredően alárendelődik nevelési funkciójának. A politika pedagógiai alapvetést nyer: „Az állam alapjában csak pedagógiai hatalom, és csak azért nőhet más vonatkozásban is hatalommá az ember felett, mert alapjában ez”⁷⁹. Ez azonban csak az egyik oldal. Hiszen amennyiben az egyéniség csupán az immanenciát kifejező része az ember teljes pedagógiai lényegének, annyiban az állam sem lehet a nevelés kizárólagos letéteményese. A hiányzó transzcendens oldalt a személyiségnevelésnek kell biztosítania. A személyiségnek az egyéniségtől eltérően lényege nem a szabadságban, hanem a döntésben áll. A döntés viszont Újszászy szerint mindig másoktól való függőséget fejez ki, és végső értéke csakis transzcendens természetű lehet. A személyiségnevelést így csak a transzcendens értékeket kifejező intézmény biztosíthatja, s ez az egyház. Ez azonban – hasonlóan az állam fogalmához – azt jelenti, hogy „az egyház alapjában nem lehet más, mint pedagógiai természetű hatalom”⁸⁰. Alapvető céljának a személyiség életének nevelés általi kibontakoztatása kell lennie. Mindez annak a konklúciónak a levonására készítt, hogy az emberi szellem immanens és transzcendens elemei egységének megfelelően, teljes nevelés csak egyéniség- és személyiségnevelés paradox viszonyában állhat fenn. Ami egyet jelent azzal, hogy teljes nevelés az állami és egyházi nevelés feszültséggel bíró „együtt-történéseben” lehetséges⁸¹. Amennyiben azonban államot és egyházat mindig nemzet hordoz, akkor a szóban forgó paradox egységnek is a „nemzetnevelés” fogalma fog végső értelmet adni, amely Újszászy szerint „a legigazibb szellemi nevelés vagyis a legszellemibb nevelés”⁸².

A falunevelés szellemi alapjai utolsó alfejezete a kidolgozott szellem- és nevelésfilozófiai alapvetés végső elméleti következményeit tárgyalja. A fejezet központi fogalma a „rend”. A rend Újszászy Kálmánál a szellemnek helyhez, tehát faluhoz vagy városhoz kötött, mély- vagy magaskultúrát kifejező, s a nemzeti mivoltot megtestesítő jellegeből az egyes emberre háramló követelményét fejezi ki. Arra utal, hogy az ember saját lényegének megfelelően szerepét csak akkor tölti be maradéktalanul, ha helyi kultúrája közegébe „kivetetten” nemzeti létét hivatásként vállalja: „A rend a nemzeti létnek tudatosult és hivatásként vállalt kivetettsége”⁸³. Ez a hivatástudat az emberrel szemben egy folytonos követelményt támaszt, és lehetővé teszi hogy tevékenységében a szellem konkrét kifejezésformáit, azaz a falut, várost és a hozzátartozó kultúrákat, a maguk értelme szerint megvalósítsa. Az ember ezáltal képes legmagasabb szellemi lehetőségének és a legértékesebb nevelési ideálnak megfelelni. A „rend” így végső soron magának az emberi létezésnek az értelmét adja meg. Ahogy Újszászy Kálmán írja: „az ember önmagában teljes létének értelme abban van, hogy a szellemért, közelebről a nemzetért van”⁸⁴.

A filozófiai mint magatartás

Bartók György, *A falunevelés szellemi alapjai* műről írt ismertetésében, miután abban a faj, nép és nemzet fogalmairól elmondottakat, „a legjava magyar filozófiához tartozónak” minősítette, így zárja megjegyzéseit: „Újszászy könyve a magyar irodalom

igazi gazdagodását jelenti s óhajtható volna, hogy hatására a könyvben foglalt kérdések komoly és elmélyedő vita tárgyává tétessenek⁸⁵. Jól ismert, hogy a második világháborút követő politikai fordulat fokozatosan felszámolta mind általában a Bartók által kívánatosnak tartott vitához, mind az Újszászy Kálmán tevékenységének folytatásához szükséges szabad gondolkodási kereteket. Az oktatói, nevelői, teológusi és filozófusi munka ellehetetlenülése folytán Újszászy Kálmán egy újfajta szolgálatra és egy újfajta értelmiségi szerepvállalásra kényszerült. Mindezzel együtt változott munkája természetének hatékonysága is. Ám elmondható, hogy ez a hatékonyság semmit sem veszett abból a minőségéből, melynek eredetét talán éppen a kidolgozott filozófiai gondolatok közegeiben találhatjuk. Ahogy ő maga megfogalmazta: „a hatékonyságot én abban mérem, hogy az ember hű marad-e választott eszméihez, hivatásához”, s ennek mélyén ott a „hivatástudat, hogy nekem...dolgom van Sárospatakon”⁸⁶. Mégha tehát a filozófiai értékteremtés dolgát a szellemi értékmezőzés dolga követte, és magát a „szellem” fogalmát a „pataki szellem” fogalma váltotta fel, akkor is megszakítatlannak látszik Újszászy Kálmán életművében az a „rendi” elkötelezettség, az a „hivatásként vállalt kivetettség”, az a „szellem és nemzet” érdekében vállalt magatartás, melyek alapjait saját filozófiai műveiben éppen ő maga fektette le.

Jegyzetek

¹ Ahogy egyik méltatója, Kováts Dániel megállapította, „hatásában a nevelő véste be leginkább és legmélyebben bélyegét szellemi életünk folyamataiba”: Kováts Dániel: Újszászy Kálmán és a magyar falunevelés problematikája, in: Újszászy Kálmán emlékkönyv, szerk. Balassa Iván, Kováts Dániel, Szentimrei Mihály, Széphalom 8. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Szabad Tér Kiadó, Budapest-Sárospatak, 1996, 505.o. (a továbbiakban: Emlékkönyv)

² Értékes adalékokat szolgáltat Újszászy Kálmán filozófia tanári működéséről Kiss Pál tanulmánya, Újszászy Kálmán, a filozófia tanára, in: Széphalom 9., szerk. Kováts Dániel, 1997.

³ Vö. a következő megjegyzéseket: „Az egyik cseh-testvér ösztöndíjas diáktársam révén ott [Skóciában] ismertem meg Barth Károly Römerbriefjét, ami egyszer s mindenkorra eljegyzett a dialektika-teológiával, megismertette magával a teológus gondolkodással is”, valamint „Már a Römerbrieftől befolyásoltan kértem a következő ‘vándorévet’ Svájcba, a bázeli egyetemre, 1927 őszén. Ez az év első sorban a dialektika-teológia többi képviselőjének, főleg Brunner és Thurneysen teológiai gondolkodásának megismerésére szolgált”, Újszászy Kálmán: Önéletrajz, in: Széphalom 7., szerk. Kováts Dániel, 1995. 5-6.o. Lásd még uő: Az első negyven év, in: Emlékkönyv, 17.o.

⁴ A „dialektikai teológia” magyarországi szerepéről és hatásáról, lásd Gál Zoltán tanulmányát: A ‘dialektikai teológia’ hatása, amely Újszászy Kálmánt a barth-i tanok első magyarországi képviselői között említi. In: A magyar protestantizmus 1918-1948, szerk. Lendvai L. Ferenc, Kossuth Könyvkiadó, 1987, 346.o.

⁵ Mindezzel kapcsolatban lásd: Tavaszgy Sándor: A dielaktikai teológia problémája és problémái, Kolozsvár, 1929.

⁶ Lásd a mű előszavának megállapításait: „Az újszövetségi tudományok már túlestek azon a koron, amikor elsősorban a kritikai taglalásokra volt szükség; ma már a régi eredményeken keresztül bár, de arra van szükség, hogy közvetlen viszonyba hozzuk őket Jézus Krisztussal, a Kijelentéssel”. Újszászy Kálmán: A negyedik evangélium írója, (1929, részlet), in: Emlékkönyv, 106.o.

⁷ Újszászy Kálmán: A protestáns teológia főbb irányainak hatása az újszövetségi tudományok művelésére = Sárospataki Református Lapok, 1930. 5. szám 85-86.o. és 16. szám 94-96.o.

⁸ Lásd ehhez Kiss Pál visszaemlékezését Újszászy Kálmán tanításaira filozófiai előadásain, „szinte tévedhetetlenül meg tudjuk ítélni, hogy mi a filozófia és mi a teológia. A filozófia az ember nagyon emberi vélekedése önmagáról és saját világáról, a teológia pedig az élő Isten önmagáról való beszéde, kijelentése a Jézus Krisztusban”, Kiss Pál: i.m. 349.o.

⁹ Újszászy Kálmán: ‘A szociográfiai szemlélettel el lehet jutni a legmesszebb, csak a csúcsra nem’. Huszár Tibor beszélgetése Újszászy Kálmánnal, in: Emlékkönyv, 37.o. Fontos adalék, hogy Újszászy – mint azt ő maga megállapítja – valójában ennek a teológiai tárgyú dolgozatnak az alapján nyert kinevezést a teológia filozófiai-pedagógiai tanszékére. Vö. Újszászy Kálmán: Sorsommá lett Patak, in: Emlékkönyv, 19.o.

¹⁰ A „paradoxon” mint Újszászy egyik fontos filozófiai gondolata, maga is a dialektikai teológia egyik központi fogalma. Lásd ehhez egyik sárospataki tanártársának munkáját: Vasady Béla: A paradoxon a teológiai gondolkodásban, Debrecen, 1932.

¹¹ Újszászy Kálmán: A falunvelés szellemi alapjai, Sárospatak, 1938, 5.o.

¹² Újszászy Kálmán: A szellem életének modern megnyilvánulásai és az igehirdetés, in: Emlékkönyv, 120.o.

¹³ Kierkegaardnak a protestáns teológiára gyakorolt alapvető hatásáról lásd Koncz Sándor nemzetközi összehasonlításban is jelentős művét: Kierkegaard és a háború utáni teológia, Miskolc, 1938. A szerző a mű előszavában mások mellett köszönetét fejezi ki Újszászy Kálmánnak.

¹⁴ Újszászy Kálmán: Önéletrajz, in: Emlékkönyv, 5-6.o.

¹⁵ Lásd: „Hanem amikor a filozófiai tanszék megürült, akkor a teológiai akadémia tanárai – közöttük a legkonceptiózusabb, az erdélyi ‘nagyoknak’ Patakra került egyike (Tavaszy Sándornak, Makkai Sándornak, Ravasz Lászlónak az osztály-, kor- és nemzedéktársa) Mátyás Ernő (akinek jelentős szerepe volt abban is, hogy én Patakra kerüljek) – a filozófiai-pedagógiai tanszék tanárának javasoltak”, Újszászy Kálmán: A szociográfusi szemlélettel..., in: Emlékkönyv, 38.o.

¹⁶ Jelen írásban nem lehet feladatunk Böhm tanainak beható ismertetése. Filozófiájának korszerű és tárgyilagos értékeléséhez lásd: Hell Judit, Lendvai L. Ferenc, Percz László: Magyar filozófia a XX. században, Áron Kiadó, 2000, 68-84.o.

¹⁷ Bartók főként Kolozsvárt és Szegeden, Makkai főként Kolozsvárt és Debrecenben, Ravasz, Tavasz, Varga Kolozsvárt, Tankó Debrecenben tanított. Megjegyzendő, hogy egy hagyatékban megtalálható írásában Újszászy Böhm és tanítványai gondolkodásában „a protestáns szellemiség sajátos jegyeit” látja, amely „vidéki egyetemeken” intézményesült, szemben a Pauler Ákos nevével fémjelzett „budapesti vonallal”. Újszászy Kálmán: Lektorai megjegyzések Dr. Horkay

Lászlónak a 'Magyar filozófia története' című kéziratához (1975), *kézirat, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára, Kt.d. 7069, 20-21.o.*

¹⁸ *Újszászy Kálmán: A tárgy problémája Rickert ismeretelméletében, Sárospatak, 1932. Lásd a 3-4, 17-18, 31, 72-86. oldalakat.*

¹⁹ *Kibédi Varga Sándor: Ismertetés Újszászy Kálmán: A tárgy problémája Rickert ismeretelméletében című művéről = Athenaeum, 1934. 1-3. szám, 87.o.*

²⁰ *Lásd: Az 'időbeli' és az 'idői' ember (Egzisztencializmus és magatartás) = Szellem és Élet, 1936. 4. szám; Szellem és rendszer = Szellem és Élet, 1937. 1. szám; Ismertetés Kondor Imre: Az európai filozófia problémáinak története című művéről = Szellem és Élet, 1939. 3. szám.*

²¹ *Lásd Bartók György: Ismertetés Újszászy Kálmán: A falunevelés szellemi alapjai című művéről = Szellem és Élet, 1939. 4. szám, valamint későbbi hivatkozását a műre, Bartók: Faj, nép, nemzet = Szellem és Élet, 1940. 2. szám.*

²² *Újszászy Kálmán: A tárgy problémája Rickert ismeretelméletében, i.m. 10. o. (kiemelés az eredetiben).*

²³ *Ua. 69. o.*

²⁴ *Ua. 70. o.*

²⁵ *Ua. 85. o.*

²⁶ *Kibédi Varga Sándor: i.m. 86.o.*

²⁷ *Ua. 88. o.*

²⁸ *Vö. Földes-Papp Károly: Az autonóm ismeretelmélet fogalma. Rickert és Hartmann ismeret-tanának bírálata alapján, Magyar Tudományos Akadémia, 1941, 23, 27, 40, 42. oldalak; valamint H. Rickert: A filozófia alapproblémái, Európa Kiadó, 1987, 339.o.*

²⁹ *Valójában – saját bevallása szerint – ez az egzisztencialistának nevezhető attitűd messze megelőzte a professzionális filozófiai kérdések iránti érdeklődését. Mint írja, számára azok a gondolkodók váltak jelentőssé, akiknél „személyiség és gondolkodás egymást magyarázva elválaszthatatlanok egymástól”...„Szent Ágostontól Lutheren, Pascalon, méginkább azonban Kierkegaardon és Dosztojevszkijen át vezetett az út a krízis teológiájának is nevezett dialektika teológia közvetítésével a korai egzisztencializmusig úgy, hogy közben filozófiai doktori értekezésem erősítette bennem Leibnizet is, Kantot is, Hegelt is, és a századforduló értékfilozófusait, köztük a nekem legérdekesebbet, Böhm Károlyt”, Újszászy Kálmán: Sorsommá lett Patak, in: Emlékkönyv, 19.o.*

³⁰ *Újszászy Kálmán: A filozófia válsága = Sárospataki Református Lapok, 1934. 41. szám, 221.o.*

³¹ *Uo.*

³² *Újszászy Kálmán: A szellem életének modern megnyilvánulásai és az ige hirdetés, in: Emlékkönyv, 116.o.*

³³ *Uo.*

³⁴ *Pesszimizmuson – mint Újszászy hangsúlyozza – nem érzelmi állapotot, hanem az ember önmaga elégtelenségének tudatából fakadó pozitív magatartást kell érteni. Lásd ehhez: ua. 119.o.*

³⁵ *Uo.*

³⁶ *Újszászy Kálmán: Az 'időbeli és az 'idői' ember (Egzisztencializmus és magatartás), in:*

Emlékkönyv, 124.o.

³⁷ Ua. 125.o.

³⁸ Uo.

³⁹ Ua. 126.o.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Ua. 127.o.

⁴² Újszászy Kálmán: Kultúra és nemzet, in: Emlékkönyv, 202.o.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Kilenc évtized. Benda Kálmán beszélgetése. Újszászy Kálmánnal, in: Emlékkönyv, 32.o.

⁴⁵ A filozófiai kutatások és a pedagógiai gyakorlati munka szoros összhangját hangsúlyozza Kődöböcz József Újszászy Kálmán, a pedagógus című tanulmányában, in: Széphalom, 9, i.m. 355.o.

⁴⁶ Lásd például a kortársi érdeklődés alapvető jelenlétét Újszászy Kálmán A faluszeminárium (Sárospatak, 1934) című művének első három fejezetében: „A koreszmék szükségszerűen a falu felé fordítják a jelen érdeklődését”; „Az evangélium és az uralkodó koreszmék”; „A ma ifjúsága és a koreszmék”, 7-14.o.

⁴⁷ Újszászy Kálmán: Sorsommá lett Patak, in: Emlékkönyv, 20.o.

⁴⁸ Újszászy Kálmán: Ember és nevelés, in: Emlékkönyv, i.m. 143.o.

⁴⁹ Lásd az „immanencia” illetve a „transzcendencia” fogalmainak alkalmazását például A faluszeminárium (i.m. 11.o.) és A falu (Sárospatak, 1936, 7. és 64.o.) művekben.

⁵⁰ Újszászy Kálmán: Szellem és rendszer = Szellem és élet, 1937. 1. szám, 16.o.

⁵¹ Ua. 17.o.

⁵² Ua. 18.o.

⁵³ Ua. 19.o.

⁵⁴ Ua. 23.o.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Újszászy Kálmán: Ember és nevelés, in: Emlékkönyv, 143.o.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Ua. 144.o.

⁵⁹ Ua. 143.o.

⁶⁰ Újszászy Kálmán: Korunk emberének világnézete = Esztétikai Szemle, 1939. 1-4. szám (Mitrovics Gyula emlékkönyv), 67.o. *Megjegyezzük, hogy ez a tanulmány nem szerepel az Újszászy Kálmán emlékkönyv bibliográfiájában.*

⁶¹ Újszászy Kálmán: Ember és nevelés, in: Emlékkönyv, 147.o.

⁶² Újszászy Kálmán: Szellem és rendszer, i.m. 24.o.

⁶³ Újszászy Kálmán: A magyar falunevelés problematikája, kézirat, idézi: Kováts Dániel: Újszászy Kálmán és a magyar falunevelés problematikája, in: Emlékkönyv, 519.o.

⁶⁴ Újszászy Kálmán: A falunevelés szellemi alapjai, i.m. 5. o.

⁶⁵ Ua. 12.o.

⁶⁶ Ua. 16.o.

⁶⁷ Ua. 21.o.

⁶⁸ Ua. 26.o.

⁶⁹ Ua. 30.o.

⁷⁰ Ua. 36.o. Újszászy Kálmán a „nemzet”, „faj” és „nép” kérdéskörében kifejtett gondolatait nem csak a kortársak (v.ö. Bartók György: Faj, nép, nemzet, i.m. 78.o.), de egyes utólagos feldolgozások is (v.ö. Bolyki János – Ladányi Sándor: A református egyház, in: A magyar protestantizmus 1918-1948, i.m. 89.o.) igen jól kidolgozottak és haladónak tekintették.

⁷¹ Ua. 40. o.

⁷² Ua. 48. o.

⁷³ Ua. 47. o.

⁷⁴ Ua. 60.o.

⁷⁵ Ua. 62.o.

⁷⁶ Ua. 70.o.

⁷⁷ Ua. 74.o.

⁷⁸ Ua. 85.o.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Ua. 109.o.

⁸¹ Ua. 117.o.

⁸² Ua. 120.o.

⁸³ Ua. 127.o.

⁸⁴ Ua. 132.o.

⁸⁵ Bartók György: Ismertetés Újszászy Kálmán A falunevelés szellemi alapjai című művéről = Szellem és Élet, 1939. 4. szám 182.o.

⁸⁶ Újszászy Kálmán: Hit, haza, emberiség, in: Emlékkönyv, 56. és 57.o.

Szerkesztőbizottságunk új tagja bemutatkozik

Takács Ádám a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) és az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Filozófiai Doktori Iskolája végzős PhD-hallgatója. 1970-ben született Sárospatakon, itt végezte gimnáziumi tanulmányait. Az ELTE-n történelemszdiplomát, az EHESS-en a francia állam ösztöndíjával filozófia szakos oklevelet szerzett. Kutatási területét ismeretelméleti és történetfilozófiai problémák alkotják. Tanulmányai megjelentek a Spinoza-tanulmányok (szerk.: Boros Gábor, Áron Kiadó, 1994) és A történelem szerszámosládája (szerk.: Szekeres András, Atelier - L'Harmattan, 2002) c. kötetekben, valamint a BUKSZ, az Enigma, a Határ és a Századvég c. folyóiratokban. Társfordítója Gérard Noiriel: A történetírás "válsága" (Napvilág Kiadó, 2001) c. művének, további fordításait számos szakmai folyóirat közölte. Szerkesztőként közreműködött tanulmánykötetek és tematikus lapszámok összeállításában. Tanított a Károli Gáspár Református Egyetemen, az ELTE-n és a Debreceni Egyetemen. Két ízben volt előadó a sárospataki nyári népfőiskolán.

Bertha Zoltán

A nemzettudat létkérdései Illyés Gyula világképében

„Nem ismerek még egy népet, amelyik ennyit szenvedett. Idedobva idegenek közé, mint a másformájú csibe a baromfiudvarba. Meg kellene vizsgálni, hogy a legrégebb értelemben van-e magyar nép? Jó alkatú, de semmi nemzeti tudata nincs. Amíg fel nem pofozzák, addig azt sem tudja, hogy van. Abban a sváb községben, ahová engem német szóra adtak, magyart gyalázó verseket, mondókákat tanultam németül... Népünk pacifista, mert keleti. Átenged mindent. Nem volt polgársága. Óriási tennivalók vannak. A statisztikák szerint a halálba megy. (...) Én éltem egészséges nemzetekben, tudom, hogy ott milyen az életműködés. Igen érdekes dolog magyarnak lenni, mert a végzet játékát láthatjuk anyanyelvi közösségünkben. Akik nem törekednek népünk megismerésére, hanem szétbomlasztottságát a maguk egyéni érvényesüléséhez használják fel, saját létüket is veszélyeztetik ezáltal.”

Egy huszadik századi magyar helyzet-, akár ma is aktuális állókép (legfeljebb a folyamatos hanyatlás, ami mozgásnak látszik rajta), ezeréves történelmi sorsképletbe foglalva – és semmi próféta hevílet: hanem egyszerű, színtiszta igazságok világos számbavétele, noha a „végzet játékának” borzongató-titkos metafizikai távlataira is utalva egyszersmind. Éppen ezt a hetvenes évek elején fogalmazta-nyilatkozta így Illyés Gyula, de az ilyenféle folyton-folyvást feltoluló gondolatsorok mintha egész életművének eszmei gerincét képezve ismétlődnének, s formálódnának katartikus írásművek lényegévé, végighúzódnak műnemek, műfajok sokaságán – a lírától a szociográfiáig, a regénytől a drámáig, az esszétől-tanulmánytól a naplójegyzetig. S azokon belül is mennyi változatban! Mert bármily tragikus is a látvány és a gondolat tényyszerűsége, a hozzá illő hang nemcsak katasztrófizmussal, elégtikus és fájdalmas borúval lehet átítatva, hanem felrázó, lelkesítő aktivizmussal, megszenvedett bölcsességgel, sőt derűvel vagy akár összetett érzéseket kifejező iróniával is: vagyis a bele nem nyugvás lázító-serkentő energiáival. A diagnózis, a megszólalás komorsága vagy súlyosságúsága: tatárjárás- és törökkori, kuruc és romantikus siralmas énekek, nemzetihalál-képzetek hangulatát sűríti, keserű adys látomások (például: „S ha néhányan nem kiáltoznánk, / Azt se tudná, hogy őt pofozzák” / *A hőkölés népe*) reminiscenciáit görgeti, a (Németh László-i fogalom szerinti) „sorsnyomás” légkörét evokálja; másfelől viszont határozott, céltudatos küzdelemre hív, ellenállásra és önvédelemre szólít fel, reménységre biztat és feladatra kötelez: hogy „saját sorsunk a saját kezünkben legyen”. Elítéli a helyzettisztázást politikai erőszakkal is meggátoló, ledorongoló vá-

daskodást („soha nem íratott le gyakrabban, könnyedebben megrovó értelemben az, hogy búsmagyar, mint napjainkban”, „csak épp nem a baj megszüntetése, hanem növelése” érdekében – hangzik a hatvanas évekből), miközben a csupán a „lelki tunyaságot” fokozó busongást (a „hasztalan könnyecsorgatást”) szintén elhárítja. „Legyőzött országgént” „egy sors, egy nép, egy nemzet vagyunk, történelmünk tán sohasem látott mélypontján. Egyszerre kaptuk a legsúlyosabb dőfést, aminek a kiheverése magában elég volna, és a legnagyobb lehetőséget a jövő megteremtése, amely máskor nemzedékeknek is sok lett volna. Iszonyú vérvesztéssel, borzalmas bajokból kell kigyógyulnunk, s közben eszeveszetten kell dolgoznunk. S a nemzeti lét motorja, a szellemi élet közben áll. (...) Az ájult ember legelőször az eszméletét nyeri vissza. Nekünk a tagjaink mozognak, mielőtt eszméink mozognának. Ki mozdítja meg, ki téríti magukhoz ezeket?” – figyelmeztet Illyés (ezekkel a szavakkal '70 – '71-ben), ugyanakkor a szembenéző bátorság magatartásmintáit kínálva: nemzetünket „a halál fenyegeti, gyötrelmes haldoklással kivüle. Egy okkal több, hogy ne csüggesztő, hanem fölényes, már-már kihívó tekintet villanjon a szemből, mely állapotát vizsgálja”. Hasonlóképpen állapítja meg, szinte szenvtelené fojtott szenvedéllyel, vagy legalábbis az igazmondás kegyetlen-intő hűvösségével egy évtizeddel korábban, a rettenetes ötvenes évek végén is: „A magyar pusztuló nép. Olyan mégpedig, amelybe a pusztulás elemeit a fölháborodás nyomta. Irigyei fölháborodása, hogy mit díszelleg itt ez a jöttment, s a saját fölháborodása, hogy mit keresek én itt ennyi rosszakarat közt. Olyan pusztuló hát, amelyet nemcsak érdemes, hanem mintegy interkontinentális kötelesség megmenteni. De mivel senki más nem fogja megmenteni – azért, mert nem ismeri -, őt magát kell abból interkontinentális érdekből a megmentésre fölbízgatni. Ennek az első lépése, hogy a pusztulását elébe tárjuk: megismertessük őt először is a sorsával (...) a magyarság pusztulását legelszántabban a legelszántabb védelmezői ábrázolják”; „Nem kaptunk igazat, s hirdetnünk kell az igazságot. Demokráciát kell hirdetnünk, s minket kihagytak a népek demokráciájából. Egyenlőséget hirdetünk, s a magyart nem ismerik el egyenlőnek. Minden népet meg kell becsülni, hirdetjük, s a magyart – épp csak a magyart – nem becsülte senki”. Mindemellett erős és ösztökélő dinamizmussal, hangsúlyokkal jelenti ki: „Vannak úgynevezett pesszimista verseim. Aki személyesen ismer, tudja, hogy mondhatni, a zsigereimben optimista vagyok. Épp ez okozza tán a túl érzékeny reagálást az élet sötét jelenségeire”; „Rég túl vagyok azon, hogy a magyar nép jövőjét reménytelennek lássam. Sürgető gondjaim közé tartozik mindazáltal, hogy hangot adjak végre azoknak a kétségbeesett jajoknak, amelyeket a magyarság iszonyatos romlása érzeten évtizedek óta hordozok magamban”.

Az ilyesfajta kettősségek, paradoxonok, látszólagos ellentmondások végigkísérik Illyés Gyula pályáját, s átszövik filozofikus világvépeinek, racionális-bölcseleti jellegű lét-szemléletének egészét. Az avantgarde szabadvers depoetizáló törekvései, a modernista világlíra perspektívatágító inspirációi felől érkeve hajol közel a szűkebb szülőháza

tárgyi és emberi miliójéhez, kapcsolódik a népiség, a „petőfiesség” esztétikai hagyományaihoz is; a „magyar nép otthonos ritmusaihoz”, az „egyszerű, ősi és meleg emberséghez”, a „természet primitív és igazi életéhez” – ahogyan Babits Mihály jellemzi az új, a „második” nemzedéket felvonultató 1932-es versantológia szerzőinek látásmódját, így az Illyését is. De különlegesen mély és összetett ez az egyszerűnek tűsző újfajta realista tárgyiasság, ez a költői objektivizmus: mert leíró konkrétság és személyes érintettség különös szintéziséhez vezet: személytelenség és lelki bensőségesség, művészet és hétköznapiság varázsos összefüggéseire, vers és élet, szent és profán határainak összemosódásához; „Szekezem zajától / Rebbent föl a hajnal, / A növekvő nappal / Nőtt a táj és a szívem! (Szülőföldem); „Pólyám a dülőút pora volt vagy selymes televény kotló krumplibokrok alján” (Énekelj, költő); „Testem e nép, e táj” (Dülőút); „Egy nyír, egy nyár (...) egy napraforgó... félszezen ezek / várják tőlem, hogy versbe lépjenek” (Délben). Olykor szinte bizzar asszociációkig ugrik ez a „köznap-i mennyországgra” vágyó tekintet: „Tehén, Egyetlen, Egy, Hatalmas! / innen is úgy látlak: az ég / a te négy hű lábodon nyugszik” (Hősökről beszéllek); „Üdvözlég, falu, üdvözlég, atyám, üdvözlég, ájtatos ökör” (Tékozló). A tárgyilagosság lírája (1933) című tanulmányában definiálja is a költő mindezeket a tendenciákat, szándékokat: „Ne magatokat, a környező világot vizsgáljátok, ez az igazi nagylelkűség, elég, ha a hang a tiétek”; „A költészet ott kezdődik, ahol a költő és a tárgy közt meghitt beszélgetés kezdődik”; „A költészet tiszta cselekvés tehát”; „a valóságból bontsuk ki a benne rejlő költészetet”. És Illyés valóban – Féja Géza szavaival: - „kisimogatja a tárgyaktól a lelküket”. Úgy, hogy a „nehéz földtől”, a „sarjürendektől” a tájhaza minden dimenziójáig, a társadalmi nyomorúságba szorított szegénység minden örökértékű emberi erőfeszítésig, a „három öreg”, a „szegények rejtő, halk szeretete” láttán-érezten igazoló szociális igazságtéves indulatáig, akaratáig: mintegy szakralizálódik az evilági, profán emberség teljessé táguló egész érdekszférája. Így magasztosul fel az emberi munka, a teremtő tevékenység, a rendtevő, a magát és a világot szakadatlanul tökéletesíteni igyekvő – „szálló egek alatt” „rendet a romokban”, „könny közt reményt” építő – vállalás és kötelességtudat, cselekvéséthosz; például a „mózesi két kőtáblává”, „szentegyház kettős tornyává” lényegülő-mitizálódó kérges apai *Két kéz*. A nemes értelem és munkálkodás egybeszövődő szimbólumaként, amely egység mintha valami archaikus, eredendő vitalizmussal telített, szekularizált, modern értelemvallás alapját is adná.

„Magyarország népe, / történelem mostohája, / kerekedj föl a pusztából / egy nap új honfoglalásra” – hangzik, s a buzdító-forradalmi intonáció kezdettől összefonódik a rémlátomások baljóslatúságával, merthogy éppen a fenyegető sorvadásveszély ellen kellene felindulni; a társadalmi és a nemzeti méltánytalanságok egész rendszerének a tarthatatlansága és tűrhetetlensége követeli a lét- és identitásvesztés megakadályozását; hiszen „Tűnnek a magyar falvak, bontja mind / fogas nyomor, halálos szára-

dás (...) Mennyi van hátra? Száz év? Vagy ötvennel / több mégis ennél? (...) Itt élt, igen s évezredig se tudta / e földet itt megszerezni – magának. / Zselléreként tengett rajta, túrve-húzva / nehéz igáját, míg halálra fáradt (...) Ing már, egy intés: és nyugat felé / új nép karjába fordul a Dunántúl. // Nem harag: - bánat füstöl csak szívemben” (*Ének Pannóniáról*); „Elfogy az ország (...) Veletek mennek a dülők, / a falvak, templomok. // Nem lesz magyar a föld, amely / magyartól megürül” (*Nyugat felé*); s ugyan-ez szózatosságművészi, kesergő dallam-lüktetésben: „Ezer éve vár így itten, / ezer éve idegenben, / tépázva a szélben, éjben, / ezer éve útrakészen / ez a falu, ez az ország, / ez az egész Magyarország”; „Haj, szegény nép, haj magyar nép, / napod hátra mennyi van még, / talán halott is vagy már rég, / nem vagy több, mint hiú emlék, / már hantot rád én is vetnék, / ha nem a te fiad volnék” (*Magyarok*). A megmaradás kétségességével szembeszegülő és megharcoló történelmi példázattá emelkedik a Dózsa-felkeléstől az „ozorai példáig”, a népi heroizmus valahány megnyilvánulásától Zrínyi, Széchenyi, Kossuth, Petőfi, Ady, Móricz, Bartók, Kodály és mind a többiek erkölcsi, történelmi, nemzeti, művészi cselekedetéig (a „tűzes trónon” is az „igét” zengető „Krisztusként” a „végtelent ölelve küzdő”, az „elsüllyedt haza” feltámadásáért „félrevert” haranggal kongató, „az ígért üdvért, itt e földön, / káromlással imádkozó”, „sebezve gyógyulást hozó” hősiesség ezernyi változatáig) minden tett: amely megszenteli a viaskodásban, a gyötrelmes gondolati-morálfilozófiai dilemmák közül is felmagasodó, létjobbító humanitást. Hatalmas horizontokat átfogva, az etnikai feloldódás veszélyét is vállaló, szabadságkereső Árpád-honfoglalástól az európai és magyar progressziót együttesen jelentő genfi reformáció mozgalmáig – hiszen „maga az Isten se tudhatta másképp” -, s az esélyt tudatosító hittételekig, hitvallásokig: „Forr a jövő, tán kiforrja végre, / mit isten belé gondolt e népbe” (*Hódítók*); „Így maradok meg hírvivőnek / őrizeni kincses temetőket. / Homlokon lőhetnek, ha tetszik, / mi ott fészkel, égbemenekszik” (*Haza, a magasban*); „De lobogsz még, / szél kaszabolta magyar nyelv (...) hűség / nyelve: a föl nem adott hit / tolvaj-nyelve” (*Koszorú*). Mert éppen az alternatíva, a bizonytalan kimenetelű, drámai történésfolyamat szilárdíthatja az elszánást, s minősítheti magasrendű, transzcendens értékjegyekkel azt. „Üdvösség vagy halál”: szólítja meg a költő a nyolcvanéves küzdőtárs Németh Lászlót, megint Adyra is utalva: „Vagy fölépítjük mi is azt a Templomot, / vagy népét Hadúr is szétszórja”. S ezzel a meg nem alkuvó tisztánlátással, pontosabban: probléma-, sorsprobléma-látással lehetett litániás-lamentáló „egy mondatban” leleplezni azt, ami a két világháború közötti viszonyok (a *Szomorú bérestől A kacsalábonforgó várig, a Puszták népétől a Magyarokig, a Nem menekülhetsztől a Nem volt elégig* megannyi remekműben feltárt-megörökített) elviselhetetlensége, majd a háború (például az *Egy év* ábrázolta) borzalma után következett: a magyarságot újabb, immár totális és sok évtizedes kiszolgáltatottságba, megalázottságba, zsarnokságba taszító pokoli hatalmi, ember- és nemzetellenes rendszert, a kommunista diktatúrát. Kivetíteni (a morális értékskála szélein) egyén,

történelmi személyiség, szabadság forradalmiság, közösségi gondolkodás, illetve uralmi önzés, egoista érdekek, behódolás, szervilis megalázkodás feszültségeit (a *Fáklyalángtól* a *Kegyencig*, a *Testvérektől* a *Dániel az övéi közöttig*). Vagy az atomháborús veszedelem oratóriumos vizionálásával, a globális megsemmisülés – benne a kulturális-civilizációs leépülés, „elállatiasodás” – apokaliptikus látomássorával mégis az árnyalatokban teljes emberlétezés univerzális, mindenségteremtő lehetőségeit szögezni szembe: a gyökeres mélységekből felfelé és előre törő, szüntelenül „emberiesítő” „édentereztést” („amit hajdan Rendelgetésnek és Üdvösségnek mondtak”), az öntökéletesítő, életigazító, „isteni” jelentőségű – „kézzel, ésszel” egyszerre végzett – örök munkálkodást (*Az éden elvesztése*). A szellem nevében tiltakozni a mindenmű erőszak ellen, „egy vére-vesztett / elhagyott kicsi nemzet / ingatag ladikából” vitathatatlan és fokozott hitelességgel szólni az egyetemes emberiség és emberség érdekében.

Mert a magyarság sorskérdései: nem egyszerűen nemzeti, hanem általános etikai, humánontológiai, kultúranropológiai létkérdések. Amikor Illyés a harmincas években azon töpreng, hogy „miért pusztul a magyarság, és miért gyarapodik a németiség ugyanazon a területen, látszólag egyforma gazdasági és szellemi körülmények között”, azonnal hozzáfűzi: „nem a németek gyarapodása, hanem a magyarok pusztulása nyugtalanít”; „nem vagyok sovíniszta (...) ember vagyok, és minden ember, minden nép szenvedése egyformán fáj. Ha családomé, nyelvtestvéreimé, a népé, amelyből kiszakadtam, melyben élnem kell, egy fokkal jobban fáj: a fájdalom még ebben az esetben sem fog elvakítani. Megvetem, és semmi jót sem várok olyan törekvéstől, mely egyik nép boldogulását a másik rovására akarja kiharcolni” (*Magyarok*). És a „területhabzsoló térképszabdalással”, „már-már eszelős ceruzahúzásokkal” (*Beatrice apródjai*) Trianonban szétdarabolt magyarság ügyében, a kisebbségi magyar nemzetközösségek tönkretétele – „elemi emberi jogok sérelmé” okozó, beolvasztó-népelnyomó, már-már népirtó, „apartheid” (**Válasz Herdernek és Adynak**, 1977) politika – kapcsán ugyanígy vallja később is mindig: „Nem nemzeti elfogultság (...) arról szólni, hogy a magyar anyanyelvűek például az országukon kívül milyen helyzetben vannak; hogy miként szóródik szét milliószám a világban a magyarság; hogy milyen egyéni tragédiák folynak le milliószám ezért, mert emberek csak magyarul tudnak beszélni. Az sem nacionalizmus, ha magyarok csak magyar közösségben érzik jól magukat. Ezek örök emberi jogok, örök nemzetfölötti jogok. Ha (...) ezekről kell hangot adnom, (...) egyáltalában nem a saját magyar anyanyelvű közösségem iránti pártosságból csinálom. Hanem nagyon is európai nagy elvekhez és eszmékhez való ragaszkodásból. Ha tehát felemeltem a szavamat, Európa nevében beszéltem, nem nacionalizmust, hanem éppen nemzetfölöttiséget képviseltem vagy kívántam a magam szerény eszközeivel képviselni” (*Magyarság – Emberiség*, 1967); „ha én ma olyan helyzetű magyaroknak mondom, hogy óvakodjanak a nacionalizmustól, akik csak szenvednek

a nacionalizmustól (...) akkor zavar támad” (*Lehet még nemzedék?* / fölszólalás a fiatal írók 1979-es lakiteleki, Lezsák Sándor szervezte tanácskozásán/). Abszolút érvényű meghatározása: „A nacionalista jogot sért (más népekét, önző előnyért); a patrióta jogot véd (voltaképp nem is a maga népét, hanem az Emberét, az Emberiségét” (*Szakvizsgán – nacionalizmusból*, 1970). És számtalan ilyen távlatos tézise, metaforája állja az időt – az összmagyar irodalomból mint „ötágú sípról”, a „hajszálgökökerekéről” – arról, hogy „nemzetemhez – bármely végzet adta közösséghez – azzal óhajtok tartozni, hogy vállalom. Valósággal vállalni kényszerülök. Mégpedig minél sanyarúbb helyzetben van (...) annál inkább” -, a „gordiuszi csomóról”, amely megoldója nem az „önhitt kard, hanem a találékony agy és ujj”, s a többiről. Vagy az olyan roppant horde-rejű kultúrtörténeti kérdésfelvetése, hogy a tarthatatlan szegénység kötelező civilizatorikus felszámolásával miképpen lehet viszont fenntartani az abban az állapotban is megőrzött örök emberi-lelki, kulturális értékek kontinuitását? Mert „mikor volt műveltebb a puszták népe, akkor-e, midőn még hírért sem hallotta a betűnek, vagy most, amikor már hallotta? Hirtelenében nem merném eldönteni. Most nem művelt.” („Apáim és anyáim népe,/ úgy változz, hogy ne változz mégse” /*Nem a szegénységet...!*) Emésztő, de vállalásban és vallomásban kiélesített, mondhatni: „sziszifoszi”, heroikus pesszimizmust sugalló paradoxonok ezek (például hogy „Szép a veszített ügyet ápolni” /*Hóseás!*, „úgy szép az áldozat, hogyha: semmiért!” /*A betegség értelméről!*), a drámai sorsválasztás végső kényszerszituációi, mint a *Tiszták főhősei*, aki a biztos genocídium torkában jelenti ki: „soha érdemesebb nem volt küzdeni”. Kideríthetetlen, hogy az „elrendelés” a véget vagy a túlélést determinálja-e („Se nép, se isten. Se jövő?” /*Templomtalan torony!*), csak az elkerülhetetlen sorshordozás bizonyos: „Szétszóratván, ős lápokba vonult / hite-konok község hú papjaként / (kit azzal áld, amivel ver az Úr!) // templomtalanul, palásttalanul / (s vívódva folyton, mit hoz ránk az ég) / kell osztanom úrvacsorát s ígét!” (*Számadó*).

Illyés Gyula, aki (Csoóri Sándor szerint) korszakról korszakra megírta mindig a maga és nemzete katarikus nagy verseit, műveit, s akinél (Cs. Szabó László szerint) senki nem tett többet azért, hogy nép és nemzet „végre békésen azonosuljon”: valóban egy nép számadójává lett, ahogyan Czine Mihály jellemzi: forgatta az „Igazság, a Kultúra és a Humanitás nyújtotta kardot, s építette egybe Ozorát és Párizst”; s jelenti nekünk „a fölértékeltebb európaiságot; a nemzeti léttel összefonódottság emberi és művészi példáját. Az otthontalanokért való küzdelem lázát. A hazateremtés igényét. A birtokunkba vett történelmet. A testvériség szomját. Az anyanyelvi közösség vállalását. A hűség példáját. A társadalmi haladás és művészi modernség összetartozásának igazolását (...) olvasókönyveket a nemzet számára. Bátrabb igazságokat: hazát a szívben. Hazát a magasban”. Irodalmunk nemzedékeket összekötő (Fekete Gyula szavával:) “családfeje” volt. Emlékezetével nem őt: magunkat – jelen- és jövőbeli sorsunkat mérjük.

Tamás Edit

Népek, nyelvek, vallások a Kárpát-medence északkeleti területein

Az interetnikus kapcsolatok történelmi háttere

Sokféle megközelítésben próbáljuk kutatni a napjainkban megfigyelhető jelenségeket. A népesség körében, a régiók szintjén zajló folyamatokat a geográfia, a statisztika, a történelem, a néprajz, a szociológia és nyelvészet tudománya is kutatja a maga módszereivel. Az interetnikus kapcsolatok feltárása az 1970-80-as években indult nagyobb intenzitással. Mit takar e fogalom? Az egymás mellett élő népek kulturális jelenségei között hasonlóságok és egyezések találhatók. Szabadfalvi József megfogalmazása szerint a szomszédos népek sokoldalú kapcsolatait, egymásra hatásait foglaljuk össze az interetnikus kapcsolatok elnevezéssel.

Fontos fogalom a régió. Latin eredetű szó, tájat, vidéket, övezetet, meghatározott területi egységet jelent. A Kárpát-medencét egy államban egyesítő történelmi Magyarország nagy földrajzi egységekre tagolható. A medence középső területe az Alföld, e nagy síkságunkat a Duna és a Tisza szeli át. Évszázadokkal ezelőtt ezek a folyók hatalmas vízjárta területeikkel régiókat választottak el egymástól, hiszen csak egy-egy helyen biztosítottak átjárhatóságot. A Kárpátok vonulatai, az Alpokkal kiegészülve fogják körbe a síkságot. A hegyvidéki területeket folyóvölgyek tárták fel, kijelölve a népesség által lakott területeket. A hegyek között megbúvó medencék nagyobb népesség tömörüléseknek adtak helyet. A hegység és a síkság találkozásánál, a piacvonalon városok alakultak ki.

Politikai határvonalak a Kárpát-medencén belül az elmúlt évszázadokban is alakították a területi egységeket. Ilyen határok által kijelölt egység Erdély, az erdélyi medence és peremhegységei. A földrajzi fogalom kisebb területet jelöl, mint az Erdélyi Fejedelemség határai. Erdélyhez szorosan kapcsolódik a Partium, magyarországi részek fogalma. Ide tartoznak az Erdély nyugati határaihoz kapcsolódó vármegyék (Máramaros, Kővár vidéke, Közép-Szolnok, Kraszna, Bihar, Zaránd, Arad, Szörény). Erdélyben és a Partiumban uralkodtak az erdélyi fejedelmek, utóbbit, mint Magyarország részeinek urai bírták. Ugyancsak 17. századi történelmünk alkotta a hét vármegye fogalmát. Ez Bethlen Gábor illetve I. Rákóczi György sikeres hadjárata nyomán került a királyi Magyarországtól a Fejedelemséghez. Igaz csak a fejedelmek életének idejére (1621-1629, 1645-48). Ezek a vármegyék: Borsod, Abaúj, Zemplén, Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa. Ugyancsak a „török világ” emléke az „Orta Madzsar” fogalma. Az 1630-40-es évektől említik így az oszmán források a hét vármegyét, ezzel jelezve a terület megnövekedett jelentőségét. Ez az Alsó-Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség közé beékelődött terület. 1682-ben már 13 felső-magyarországi vármegyét, a Thököly Imre uralta részeket jelölte. Meghatározott területi egység Magyarországon a megyerendszer. A Szent István koráig visszanyúló közigazgatási egységek napjainkig fennmaradtak, természetesen átalakulásokkal.

A földrajzi, politikai határok által kijelölt kisebb egységek lakossága a történelem folyamán kapcsolatot tartott egymással. Ezen kapcsolatok nyomon követhetők az árucseré és a migráció révén. Ugyanakkor a Kárpátokon túli területek felé is fontos gazdasági szálak kapcsolták a medence északkeleti térségét. A népi kereskedelem a kulturális jelenségek átadásának-átvételének éppúgy fontos közvetítője volt, mint a népesség vándorlásának különféle formái. A legjelentősebb, mindenki által közismert gazdasági kapcsolatot a hegyaljai bor kereskedelme jelentette az ország határain túlra. A lengyel és magyar, majd a 18. századtól a görög és zsidó borkereskedők tartották kezükben az értékesítés nagyobb hányadát. A közvetítőkereskedelemben a szepességi városok, majd Bárfa, Eperjes, Kassa játszottak fontos szerepet. A külföldi vásárlók között elsősorban Lengyelország és Oroszország szerepelt.

Az interetnikus kapcsolatok kutatásához tanulmányomban a történelmi háttér megrajzolásával kívánok hozzájárulni. Ennek részeként megismerkedve az itt élő, más-más nyelvet beszélő népességgel – magyarokkal, szlovákokkal, lengyelekkel, ruszinokkal, ukránokkal, németekkel (cipiszerekkel, svábokkal), románokkal, zsidókkal –, az itt élők vallásával. Végig követhető az elmúlt 300-400 esztendőben lezajlott a népességmozgásokat, a nyelvterületeket, a nyelvhatárterületek mozgását, a nyelvi szigetek létrejöttét és beolvadását.

Népek és vallások az Északkeleti-Kárpátok térségében

A mai fogalommal Kárpátok-Eurorégióknak is nevezett térség érdekes etnikai viszonyokat kapott örökül a történelemtől. Viszonylag kis területen több ország határrégiói találkoznak. Egykor Magyarország, Lengyelország, Oroszország területei érintették a vizsgált területet, ma Magyarország, Lengyelország, Románia, Szlovákia, Ukrajna. A Kárpát-medence központjában él a magyarság, az északi rész a szlovák nyelvterület, az északkeleti a ruszin, a partiumi résztől keletre a románság, a Kárpátoktól északra a lengyelek, északkeletre az ukránok, utóbbiak a Kárpátok nyugati oldalán is. Németek a Szepességben, illetve a városokban, szigetszerűen elszórva, a Hegyalján. A zsidóság szórványként az egész területen megtalálható volt a 19. századtól a 20. század közepéig, a Hegyalja és a terület városai jelentettek nagyobb népességtörmöléseket.

Magyarok. A Kárpát-medencében megtelepedett és államot alapított magyarság népességfejlődése a középkorban folyamatos volt. Mátyás korában 4 millióan lakták az országot, döntően magyarok. A török korban azonban a magyarság település és népesség állománya nagy veszteségeket szenvedett, ugyanakkor a peremvidékek nemzetiségi lakosait nem érintették nagy arányban a pusztítások, folyamatosan gyarapodott népességük. A magyarság számbeli túlsúlyából sokat veszített, vándormozgalma révén településterülete összefüggő szorult. Az északkeleti régióban a magyar nyelvterület északi határa ismert településeket említve a Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, Sátoraljaújhegy, Ungvár vonalon húzható meg. Ugyanakkor az ettől a nyelvhatárvonalától délre eső terület a 18. század időszakára már nem olyan egyöntetű, összefüggő magyar nyelvterület, mint volt a 15. században. Kisebb nagyobb nyelvszigetek és szórtan

elhelyezkedő nemzetiségi települések, kisebb szórványok színesítik az itt élő népek palettáját. A magyar kortársakat azonban az ország soknyelvűsége ekkor még nem aggasztotta, mert sok évszázados megszokott örökség volt. A nyelvileg vegyes lakosságú vidékeken, városokban az uralkodó osztály általában kétnyelvű volt, a nemesek a magyar mellett parasztjaik nyelvét is beszélték. A többnyelvű egyházakban a szentbeszéd a hallgatók nyelvén folyt: pl. a reformátusok a szlovák gyülekezetekben anyanyelven prédikáltak.

Szlovákok. A honfoglaló magyarság a Kárpát-medencében már szláv népeket talált. Ezek a szlávok azonban még nem a szlovákok. A Kárpátok területén, főként a turóci részekben élő szlávokat tekinthetjük a szlovákok őseinek. A nemzeti nyelv kialakulása, a nemzetté válásuk hosszú folyamata már a magyar államszervezet keretein belül történt meg. Előbb a betelepüléseket követő fokozatos, terület szerinti elkülönülésnek, majd az egységesülésnek lehetünk tanúi. A napjainkig meglévő igen erőteljes nyelvjárási különbségek mutatják az ellentétes irányú folyamatok párhuzamos jelenlétét. A szomszédos szláv nyelvekkel a szlovák nyelv viszonylag kiterjedt átmeneti nyelvjárási peremterületek formájában szinte észrevétlenül olvad egybe. A privilégiumokkal nem rendelkező szlovákok körében a nemzeti ideológia fokozatosan alakult ki a szláv együvé tartozás tudatából. A szláv tudat kialakulásához hozzájárult, hogy saját irodalmi nyelvvel nem rendelkezett, s a nép nyelve közel állt valamennyi szláv nyelvhez. A szláv nemzet nagyságának és ősi eredetének hangsúlyozása a szlovák öntudat forrása lett. (A szlovákok irodalmi nyelve a középkori králici biblia cseh nyelve volt.) Természetesen napirendre került a nyelv kérdése is. Viszonylag későn, a 18. században Nagyszombatban alakult ki a katolikus szlovák nyelv, ami a nyugat-szlovák nyelvjárást emelte irodalmi szintre. A szlovák köznyelvet 1843-ig csak egy szűk katolikus kör használta. Ezzel szemben a protestáns értelmiség a cseh nyelvhez való ragaszkodás alapján határozta meg a nemzeti ideológiáját. A 19. században a magyar nemzeti ébredést követve bontakozott és teljeseedett ki a szlovák nemzeti ébredés. Az 1820-as években a szláv nemzeti egység jegyében fellépő Ján Kollár mozgalma (ő a cseh és a szlovák nyelv szintéziseként képzelte el a csehszlovák irodalmi nyelvet) nem tudta meghozni a nyelvi áttörést. A szlovákokat érzékenyen érintő csehnyelvűségtől csak 1843 körül, a Ludovit Stúr által indított mozgalommal tudtak elszakadni. Ők azonban a központi helyzetű közép-szlovák nyelvjárást választották a jövőendő irodalmi nyelvnek.

Ruszinok. Orosz népnévvel szerepelnek a forrásokban. A 19. század második felétől a rusznák, ruszin önelnevezés él. Találkozhattunk rutén, magyarorosz, magyarországi ruszin, kisorosz, kárpátoruszkij, kárpátukrán elnevezéssel is. A ruszinok az országhatár menti kies Északkeleti-Kárpátokba költöztek be. Bevándorlásuk a gyepű területének benépesítését jelzi, az addig érintetlen területen erdei falvak jöttek létre. E pásztor és földműves nép a 13. századtól kezdve fokozatosan szivárgott be, ez a békés folyamat a 18. századig tartott, legnagyobb arányú a 16-18. században volt. A bevándorlásukat a földesurak ösztönözték, soltészek, kenézek szervezték. Nemcsak szervezett betelepítésekről tudunk, nagyon sok az önkéntes bevándorló. A legrégeb-

bi bevándorlók a síkvidéki ruszinok (dolisnyákok) a tatárjárás után érkeztek (Bereg, Ung, Ugocsa). A hegylakók, a verhovinaiak a 16-19. század folyamán vándoroltak be Galíciából, Bukovinából. A máramarosi hegylakók a huculok, tőlük nyugatra élnek a bojkók, a Latorcától a Poprádig húzóódó területen pedig a lemkók. Számuk fokozatosan gyarapodott. A túlnépesedett zempléni, beregi, máramarosi hegyekből a török hadjárat alatt elpusztult síkvidéki területekre is leereszkedtek. Tehették ezt azért, mert a beköltözést követően csöndes gyarapodás, békés fejlődést hozó évek köszöntöttek rájuk. Egy viszonylag csekély számú egyházi értelmiség mellett földművesek, pásztorok alkották a ruszin társadalmat. A fejletlen társadalmi struktúra következtében a 19. század végéig, a 20. század elejéig az egyház volt az egyetlen olyan intézmény, ahol az anyanyelvi kultúra és a nyelvhasználat helyet kapott. Az 1860-as években kibontakozó nemzeti ébredés előbb a nagyorosz nemzeti öntudatot igyekezett kialakítani. Az 1870-es évektől kezdtek csak a helyi népryelv, a ruszin irodalmi nyelvvé fejlesztését céljuknak tekinteni. Hűségük legendás Magyarország iránt, ők a „gens fidelissima”, a leghűségesebb nép. II. Rákóczi Ferenc nevezte őket a „legkedvesebb és leghívebb népének”. 1703-ban ők állnak elsőként a fejedelem mellé. A keletről érkező ruszinok a görögkeleti egyház hívei voltak. A Munkácsi Püspökség kialakulása az 1446-1458 közötti időszakra tehető. Mátyás király 1458-ban nevezte ki a Munkács melletti Szent Miklós monostor plébániára Lukács presbitert. Őt tekinthetjük az első főpásztornak, utóda, János, már viselte a püspöki címet. A püspököket a papok, szerzetesek választották. A kolostorban élő püspökök joghatóságát fokozatosan kiterjesztették a ruszinok lakta településekre. 1646-ban valósult meg az egyházi unió körükben, amelynek révén szertartásaikat megtartva a pápa fősége alá csatlakoztak. Az egyházi unió három szakaszra osztható: Taraszovics Bazil püspök elvetélt kísérlete (1640-42) után 1646 április 24-én Ungváron 63 ruszin lelkész tett hitvallást az egri püspök jelenlétében. Felső-Zemplén, Abaúj, Torna, Gömör, Szepes, Ung, Sáros papsága követte őket. 1664-ben II. Rákóczi György özvegye, Báthori Zsófia révén a megválasztott, felszentelt püspök, Parthén Péter a munkácsi kolostorba tette át székhelyét. Ezután Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Dél-Zemplén papsága is elfogadta Róma főségét. Máramaros 1721-ben csatlakozott. Az új egyházat az egri püspök fennhatósága alá helyezték. Parthén Pétert elismerte ugyan a pápa (1655), de a Szentszék a Munkácsi püspökség létét nem. Később a püspökséget apostoli vikáriusok kormányozták. A görög katolikus ruszin nyelvű papság ezzel elégedetlen volt, önálló püspökséget szerettek volna Munkácson. I. Lipót 1692-es kiváltságlevele felszabadította a papságot a jobbagyság terhe alól, III. Károly idején már telket juttattak az egyházközségek részére. Mária Terézia közbenjárására 1771-ben létrejött a munkácsi (ruszin) egyházmegye. Élére a püspököt a király nevezte ki, a pápa megerősítette, metropolitája az esztergomi érsek lett. Bacsinszky András (1772-1809) alatt szerveződött meg az intézményrendszer. Székhelye 1776-tól Ungvár. Az 1792-es egyházmegyei névtár szerint a görög katolikus lakosság létszáma országosan 434.265 fő volt.

Románok. A románság történetéről és Kárpát-medencei jelenlétéről eltérő elméletet vallanak magukénak a magyarok és a románok. Történelmünk, együttélésünk immár

nyolc évszázados. Beszélhetünk spontán bevándorlásról, de ugyanakkor megfigyelhető a magyar királyok tudatos telepítése is. Magyarország a 12-13. századtól befogadja e népességnek. Első okleveles említésük 1209-re keltezett, s a 14. században már az Erdélyi-érchegységben is ott vannak. Transzhumáló pásztornépként a Balkánról a Déli-Kárpátokba, Fogaras vidékére érkeztek először. Juhaitak nyáron a hegyekben, a magas fennsíkokon legeltették, télen a folyóvölgyekbe, az Al-Duna vidékére vonultak. A juhtenyésztő románság településszerkezete eltért az itt talált magyarságtól, a szászokétól. A Kárpátok gerincvonulatát követve két irányból nyomultak be Erdély belső területeire, s foglalták el a lakatlan fennsíkokat, magasabb részeket, kialakítva ezáltal egy munkamegosztást is. Beilleszkedésüket jelzi, hogy határőrvidékek szerveződtek körükben, kenézek és vajdák vezetésével szolgálták a királyt (Hátszeg-, Fogaras-, Máramaros-vidéke). Ez valamelyest autonómiát biztosított számukra. A 14. században a katonáskodó kenézek felemelkedtek, hatalmuk alá vetve a közrománokat. Körükből alakult ki egy kismanesi réteg. Más részük felemelkedett és katolizált a főnemesség soraiba. A társadalom differenciálódása révén, tehát nagyobb részük jobbágygá lett, kisebb részük a nemesség soraiba került. Beilleszkedve a feudális társadalom két fő csoportjába, ezáltal nem alakult ki annak a lehetősége, hogy Erdélyben a nemesség, a székelyek és a szászok után negyedik rendi nemzetté alakuljanak. A Balkánról érkező népesség vallása görögkeleti, ortodox. Művelődési, nevelési megfontolásból megpróbálják a reformációt terjeszteni körükben. I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna támogatásával románra fordítják a vallási könyveket (Evangélium, Zsoltárfkönyv). Emelni akarván a románság körében működő papok műveltségét, Fogarason megalakul az első román nyelvű iskola. Református hitre térítésük, az ortodox egyház megreformálásának kísérlete nem járt eredménnyel a 17. században. Utóbbi majd később, a Habsburgoknak sikerül, a felszabadító háborúk után. 1697-ben, majd 1701-ben létrehozták körükben is a görög katolikus egyházat, de olyan sikerről, mint a ruszinság körében, itt nem beszélhetünk. A románság azonban vallásilag kettészakadt. Egy részük a görögkeleti egyház híve maradt, másik részük görög katolikus hitre tért. Megteremtve ezzel az utóbbiak papjai számára a társadalmi felemelkedés lehetőségét. A Béccsel, Budával, Rómával kapcsolatot tartó görög katolikus értelmiség hazai iskolaközpontja Balázsfalva lett. Az új román értelmiség nemzeti ideológiát is teremtett: Inochectie Micu-Klein püspök elsőként emelte ki a románság latin eredetét, követőit a 18. század végén Erdélyi Iskolaként említjük. A 19. században született meg a kontinuitás elmélete. Ekkor már a románság van számbeli túlsúlyban Erdélyben. A negyedik rendi nemzetként való elismerésük azonban még nem történt meg. 1848 forradalmi légkörében, a polgári átalakulásokat megalapozó törvények elfogadása közepette a románság és a magyarság nem találta meg a közös hangot, s emiatt torkolltak az események tragikus pusztításba. Ezt követően, a 19. század második felében teremtődött meg a románság gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésének, önálló intézményhálózata kiépítésének és működtetésének a lehetősége.

Németek. Ők érkeztek a legtávolabbról a történelmi Magyarországra. Több hullám-

ban, különböző időben települtek a társadalmi összetételükben is sokféle származású német lakosok. Az északkeleti régió első német lakosai már az Árpád-korban megjelentek. A hospesek jelenlétét őrzik a földrajzi nevek. Elkülöníthetjük a szepességi, és a felvidéki városok népességét és a 18. században betelepült svábokat is. A szepességi szászok vagy cipszerek a 12. század végén érkeztek, V. István királytól kapták privilégiumaikat. Magukkal hozott jogszokásaikat, kiváltságaikat városaik hosszú évszázadokig megőrizték. A svábok a Mária Terézia és II. József idejében szervezett telepítések révén érkeztek Hegyalja területére. A katolikus vallású németiség első hulláma magánföldesúri telepítés, 1750 körül. Trautson herceg uradalmán hoztak létre új településeket vagy népesítettek be pusztatelepüléseket. A második hullám - 1780-90 között, állami szervezésben - kamarai birtokokra irányult. A telepések beilleszkedését kiváltságok segítették. A szigetyszerűen létrejött falvak kis számú népessége a 20. század elejéig-közepéig volt képes megőrizni nyelvét. A szokások viszont még napjainkban is élnek.

Az interetnikus kapcsolatok történelmi hátterét vizsgálva külön figyelmet kell fordítani a vallási közösségekre, a különböző nemzetiségek és vallások között vonható párhuzamokra. Egyazon terület népessége, az ott élők vallása nem állandó tényező. A magyar királyság megalakulásakor a magyarság a nyugati kereszténységhez kapcsolódva épült be Európa nagy vallási közösségébe. A keleti kereszténység nagyobb arányú megjelenése és szervezeti kereteinek kialakulása a más nyelvű, a Kárpátokon túlról, Balkánról érkező lakosság megtelepedésével nyert nagyobb teret. Ugyanakkor a magyar, német és szlovák népesség körében a vallási egységet megbontó folyamatok jelentek meg, és alakultak ki ma is megfigyelhető párhuzamok etnikumok és vallások között.

A 16. század a reformáció elterjedésének időszaka. Az 1517. október 31-én zászlót bontott reformáció a protestáns egyházak kialakulásához és jelentős témyerésükhöz vezetett. Luther tanai már az 1520-as években elérték Magyarországot, először a német és a szász városokban verve gyökeret. Az 1530-40-es években a reformáció svájci irányzata kezdett hódítani s került fölénybe a magyar lakosság körében. A Szentháromságot tagadó unitárius irányzat elterjedése inkább csak Erdélyre korlátozódott. Az egymással viaskodó protestáns irányzatok légkörében az Erdélyi Fejedelemségben 1568-ban kimondták a felekezetválasztás szabadságát. A vizsgált terület a 16. század közepére egyértelműen a reformáció mellé állt, a reformáció első terjesztői közül többen itt tevékenykedtek, a katolikus vallásnak már csak szerény szórványai maradtak. Protestáns az ország (80-85%): a magyarság református és unitárius, a német, szász lakosság evangélikus, a szlovákság evangélikus, illetve részben katolikus.

A református egyház a latin nyelv helyet anyanyelven hirdeti isten ígését. A reformáció az anyanyelv és az iskolahálózat fejlesztője a magyarság és minden nemzetiség körében. Az vallási hovatartozás politikai állásfoglalás is: a katolikus egyház Habsburgpárti, a református egyház nemzeti királyság szószólója. A Habsburg-ellenes szervezkedések okai között mindig ott találjuk a protestánsok jogainak védelmét. 1620-

ban Bethlen szentesíti a pozsonyi országgyűlés törvényeit. Köztük: a vallás gyakorlata, a temetők, harangok használatával együtt mindenki számára legyen szabad. Protestáns az ország, de a katolikus hierarchia megmaradt, amelyre támaszkodva a 17. században kibontakozhatott az ellenreformáció, amelynek legsikeresebb mozgatója a jezsuita rend. A 17. század első két évtizede hasonló mozgalmas éveket hozott, mint az előző. Megkezdődött a rekatolizáció, a magyar főrendi társadalom vallást változtatott. Fellendült a katolikus világi oktatás, amelyet uraltak a városokban megtelepedett jezsuiták. Így a 18. századi Magyarországon Európában párját ritkító vallási sokszínűséget találunk. Ez a helyzet régióinkban is. II. Rákóczi Ferenc toleráns valláspolitikája után azonban a rekatolizáció új szakasza kezdődött az országban. A 18. században a protestánsok jogait a Carolina Resolutio 1731-es rendelkezése határozta meg. Eszerint az evangélikusok és reformátusok szabad vallásgyakorlata az egész ország területén csak magán-vallásgyakorlat formájában vált megengedetté. A protestáns iskoláztatás és hitélet ismét visszaszorult az artikuláris helyekre (ahol az 1681. évi soproni országgyűlés megengedte). A protestánsok a katolikusok felügyelete alá kerültek.

Az első lépéseket az állam és az egyház szétválasztására II. József tette meg: 1781-ben kiadta híres türelmi rendeletét. Ebben egyenjogúsította a protestáns (evangélikus, református) és a görögkeleti felekezeteket. Ezek híveinek is szabad vallásgyakorlást biztosított, megnyitotta előttük a magasabb állami hivatalok lehetőségét. Engedélyezte számukra a templomépítést, papot tarthattak, kivonta őket a katolikus püspökök ellenőrzése alól. 1782-ben feloszlatta a hasznos tevékenységet (oktatás, betegápolás) nem folytató szerzetesrendeket. Ezek a vallási közösségek szintjén bekövetkezett változások, átrendeződések hatással voltak az interetnikus kapcsolatok alakulására is.

Népességmozgások, nyelvterületek

Ha összehasonlítjuk az oly sokszor emlegetett, Mátyás király korában egységes, magyarok lakta ország képét a 20. századi Magyar Királyság 1910-es, az 50%-ot éppen meghaladó magyarságával, felmerül a kérdés: mikor zajlottak azon folyamatok, amelyek eredményeként az interetnikus kapcsolatok mintaterületét adva soknemzetiségűvé vált az ország? Az egyes etnikumok történetét vizsgálva utaltunk arra, hogy a szlovákság szláv ősei a honfoglalás idején a Felvidék középső területén, a turóci, lipitói részen éltek. A felvidéki városok, a Szepesség német, szász lakosai a 12. századtól országunkban keresték boldogulásukat. A románok a 12-13. századtól, a ruszinok a 13. századtól folyamatos vándoroltak be. Mégis, a 16. század elejéig, a magyarság számbeli túlsúlya egyértelmű. A vizsgált területen azonban már ekkor sem ilyen egyöntetű a magyarság egyeduralma. A mai Rimaszombat, Kassa, Sátoraljaújhely, Ungvár vonalon meghúzott északi magyar nyelvhatár 500 esztendővel ezelőtt északabbra volt. Gömör, Torna, Abaúj vármegye egyértelműen a magyar nyelvterület része, a Tarca völgye mentén Sáros vármegyében messze északon is magyarságot

találunk, miként Varannó - Homonna vidékéig Zemplénben. Ung, Bereg síkvidéki tájaiban, a folyó völgyekben, Szabolcsban, Szatmárban magyarok éltek, a magyar folyosón kapcsolatot tartva az Erdélyi-medencében és a Székelyföldön élő magyarsággal. A Szepességben, Sáros északi részén szászok éltek, az északkeleti hegyek koszorújában ruszinok, a Tisza forrásvidékétől délre a hegyvidéken és az Erdélyi-szigethegyiségben románok. Az ország három részre szakadásával, a török évszázados balkáni jelenlétével hatalmas változások következtek be az ország középső részén. Ennek, illetve a balkáni folyamatok következtében nagyarányú népességmozgás kezdődött a Kárpát-medencében és a kapcsolódó Kárpátokon túli részen. Ezen változások igen intenzíven hatottak az ország északkeleti régiójára is.

A török kori harcok nem érintették a területet, sőt a népesség befogadó volt a 16-17. században. A harcok elcsitulása, a Rákóczi-szabadságharc leverése után azonban nagy népességmozgásnak, a lakosság területi átrendeződésének vagyunk tanúi. Megindult a belső migráció a peremrészekről a középső országterületre. A népességáramlás, a kamarai és a magánföldesúri külföldi telepítések (Károlyi-, Trautson-család) következtében megváltozott a terület etnikai képe. Az áttelepülések, betelepülések hatására a magyarság településterületein belül nemzetiségi szigetek jöttek létre, kialakultak és stabilizálódtak az etnikai határok és területek.

Magyarország 18. századi népességéről fontos forrásként az 1715-ben, illetve a helyesbítése céljából 1720-ban megtartott országos összeírás áll rendelkezésünkre. Az adózási szempontokat szolgáló munka segítségével 1896-ban Acsády Ignác vezetésével megkísérelték a nevek alapján a lakosság nemzetiségi hovatartozását megállapítani (magyar, német, szerb-horvát, oláh, tót vagy rutén nevű az összeírt). A feldolgozás nagyon sok hibalehetőséget tartalmaz, így célszerűbb a vallási kimutatásokat használni. Az 1772-73-ban készült parókia összeírásban településenként feltüntették az uralkodó nyelvet. Az uralkodó nyelv és a vallás együtt segíthet a települések nemzetiségi hovatartozásának megállapításához. Bár a nemzetiség és a vallás közötti párhuzamot (szlovák: római katolikus, evangélikus; ruszin: görög katolikus) néhány település adatai nem igazolják, az adatok alapján jól elkülöníthetők a nyelvterületek.

A 18. század végén a terület lélekszámáról is szerezhetünk pontos adatokat a II. József-féle népszámlálás eredményeinek felhasználásával. Ezek a hitelesnek tekintett számok (amelyek a nemességet és a papságot és összeírták) egy nagy lélekszámú országról tanúskodnak. A természetes szaporodás, a bevándorlás és a telepítések következtében növekedett meg jelentősen a lakosság száma (8,2 millió), ugyanakkor a nemzetiségek aránya kb. 62%, tehát a magyarság számaránya 38%-ra csökkent. A számok azt mutatják, hogy kétszáz esztendő alatt jelentős változás következett be az ország népességének nemzetiségi megoszlásában. A 15. század végén az országos arányt meghaladóan éltek nemzetiségi lakosok az északkeleti régióban. A 18. század végén az országos arányok szerint oszlott meg a magyar és nem magyar nyelvű lakosság aránya a vizsgált területen. Figyelemre méltóak, a régió legnagyobb megyéjének, Zemplén vármegyének adatai. E szerint területén, ezen a különleges

mintaterületen (ahol a magyar-szlovák-ruszin nyelvterület is található) a 18. század végétől a 20. század elejéig az országos adatoknak megfelelő nemzetiségi adatokat követhetünk nyomon. Zemplénben a 18. század elején az országos 38% körül lehet a magyarság aránya, a magyarosodás lassú folyamata itt is nyomon követhető, 1880-ban 43,5%-ra, 1910-ben 56, 8%-ra növekedett az arányuk.

Végezetül vizsgáljuk meg szűkebb térségünk belső nemzetiségi határait. Az 1772-73-ban készült parókia összeírásból általam feldolgozott zempléni-ungi adatok alapján a nyelvterületek e két megyében a következőképpen alakultak:

Magyar lakosságú Zemplénben a szerencsi, tokaji, sárospataki, bodrogi járás. A sátoraljaújhelyi és a nagymihályi járás keleti részén húzódik a magyar nyelvhatár északi vonala: Biste, Mátyásháza, Alsómihályi, Legenye, Nagytoronya, Gercsely, Bodzásújlak, Garany, Hardicsa, Zemplén, Bodrogszentmária, Zétény, Abara, Nagyráska, Kistráska, Hegyi, Deregyő. Ehhez a területhez kapcsolódik az ungi magyar nyelvterület a nagykaposi és részben az ungvári járás területét magába foglalva: északi (Mokcsa, Kerész, Pálóc, Bajánháza, Mátyóc, Palló, Bátfa, Botfalva, Ungpinkóc, Órdarma, Ungvár) határtelepülései szlovák, keleti határtelepülései (Koncháza, Homok, Kistrát, Kisgejőc, Nagygejőc, Korláthelmec) a ruszin nyelvterülettel érintkezve.

Zemplénben a magyar nyelvterülethez északról a szlovák kapcsolódik: a sátoraljaújhelyi, a gálszécsi és a nagymihályi járás településein át húzható meg a déli vonala. Nyugaton a ruszin nyelvhatár vonallal érintkezve végighúzódik a gálszécsi és a varannói járáson, északon érinti a sztrópkói és a homonnai járást, keleten benyúlik a szinnai járás területére. A középső-zemplénihez kapcsolódó ungi szlovák nyelvterület a szobránci járást, az ungvári és a nagykaposi északi részét foglalja magába. Keleten ruszin, délen a magyar falvakkal érintkezve.

A ruszin nyelvterület Zemplénben a keleti szinnai (Kiskolon, Taksány, Méhesfalva, Tüskés, Vendégi, Alsóalmád) és az északi homonnai (Homonnarokító, Izbugarokító), mezőlaborci járás (Laborcradvány, Izbugarabóc, Zemplénpálhegy, Alsóvirányos, Kosárvágás, Giglóc, Holcsik, Máriakút, Gyapár, Kisgyertyános, Kispetőfalva, Kisvalkó, Detre) jelentős részét foglalja magába, illetve nyugaton végighúzódik a gálszécsi és a varannói járás nyugati részén (Aranyospatak, Ércfalva, Józsefvölgy, Bányapataka, Dávidvágása, Csábóc, Szécskeresztúr). Mindvégig a szlovák nyelvterülettel párhuzamosan húzódik. Elszórtan a szlovák és a magyar (bodrogi járás) nyelvterületen belül is található ruszin falvak. A szinnai járás ruszin falvai folytatódnak Ung megye keleti területén, amely magában foglalja a nagybereznai, a perecsenyi, szerednyei és részben az ungvári járást. A szobránci és az ungvári járás területén található az ungi ruszin nyelvterület a szlovák területtel (Ókemence, Unghuta, Ungpéteri, Ungludas, Karcsava), míg a magyarokkal az ungvári és a szerednyei járás (Alsódomyonya, Radvác Ungdaróc, Minaj, Kereknye, Unghosszúmező) területén.

A felsorolásból kitűnik, hogy a hármas nyelvhatár Ung megyében jóval egyszerűbb, szinte folyamatos vonalak mentén található egymással. Ezzel szemben Zemplénben ez a határterület bonyolult, tagolt vonalvezetésű, sőt szórtan még a nyelvterületen belül is találunk más nemzetiségű falvakat. Nagyon jó példa erre a Zempléni-hegység

területe. Érdeemes bemutatni a vizsgált terület szempontjából kicsi, de érdekes területen, a Zempléni-hegységben és Alsó-Zemplénben a nemzetiségi falvak kialakulását. A déli irányú vándorlás révén ez a terület is vesztett magyar lakosságából, hiszen az elvándorlók, az elnéptelenedett falvak egykori lakói magyarok voltak. Helyükre spontán jellegű vándormozgalmakkal északabbról szlovákok, ruszinok, illetve szervezett betelepítéssel szlovákok, németek kerültek. Az újonnan érkezettek révén megváltozott a Zempléni-hegység, Alsó-Zemplén nemzetiségi összetétele. A spontán jellegű vándorlás okait keresve a következőket említhetjük meg. A szlovákok, ruszinok lakta területeket nem érintették a háborús pusztítások, folyamatos volt a népesség fejlődése. A hegyvidéki területek rosszabb megélhetési lehetőséget nyújtottak, főleg növekvő népességszám esetén. A magyarországi munkaerőhiány hatása a népességmozgás következtében erre a területre is kiterjedt. A természeti viszonyok kevésbé vonzóak, mint az Alföldön, de hasonlósága és közelsége kedvezővé tette az északról érkezők számára. Ez is szerepet játszott abban, hogy az erdőgazdálkodáshoz és fakitermeléshez értő ruszinok megtelepedtek a Zempléni-hegységben (pl. Komlóska, Baskó, Mogyoróska). Az erdőbőség vonzó lehetett a kialakuló ipar számára. Vállalkozó szellemű nagybirtokosok üveghutát alapítottak, amit utódaik fenntartottak. A Károlyiak üveghutáikba szervezeten telepítettek iparosokat. A messzebről érkező német telepeseknél a túlnépesedés volt a döntő ok. Ezek kibocsátó területe már a 13. századtól jelentős népességfelesleggel rendelkezett, amit meg-megújuló keleti irányú kivándorlás csapolt le. A kivándorlásra toborzók rózsaszínben festették le a magyarországi helyzetet, mivel enyhíteni akartak a munkaerőhiányon. Az állam is támogatta a betelepítéseket, a katolikus (német) lakosság arányának növelését kívánta elérni. Így kisebb-nagyobb szláv, illetve német településcsoportok alakultak ki. A nemzetiségek bevándorlása a következő településeket érintette: Szlovákok telepedtek Alsóregmec, Füzér, Kisbányácska (Széphalom), Vitány, Hollóháza, Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta, Háromhuta településekre. Magyar jellegüket megtartva szlovákokat fogadott be Nyíri, Pusztafalu, Pálháza, Vily, Füzéradvány, Füzérkajata, Kovácsvágás, Kisbözsva. Ruszinok telepedtek Filkeházára, Rudabányácskára, Mogyoróskára, Vitányra, Komlósikára, Mogyoróskára, Baskóra. A magyarokkal szemben kisebbségben maradtak Végardón, Bekecsen, Dámócon, Alsóregmecen, Felsőregmecen. Sátoraljaúj helybe a magyarok mellé szlovákok és ruszinok érkeztek. A németek két hullámban telepedtek be, ez kifejezésre jutott a településekben is. Az első hullám még Trautson herceg idejében érkezett 1750 körül: Rátka, (Pusztafalu volt), Trautsonfalva (a későbbi Herceggút), Karlsdorf (a későbbi Károlyfalva). A második hullám 1789-91 között: Rátka, Józseffalva (Újpaták), Hosszúláz, Sima és Abaujszántó egyik külső része. Összehasonlítva az újonnan érkezettek településeinek elhelyezkedését, megállapítható, hogy a németek inkább a Hegyaljára, a jobb termőföldi feltételek közé, míg a szlovákok, ruszinok eredeti lakóhelyükhöz hasonlóan a hegyek közé telepedtek. A szlovákok, ruszinok már meglévő településekre a magyarok helyére, vagy újonnan alapított üveghutákba érkeztek. A németek új településeket alapítottak, vagy mezővárosok szélére telepedtek. A szlovákok, ruszinok és a svábok első hulláma megőrizték

anyanyelvüket, míg a svábok második hulláma és a hegyaljai településekre szórványként települt szlávok elmagyarosodtak. A ruszinok egy része pedig a 19. században elszlovákosodott.

Irodalom

1881-ben végrehajtott népszámlálás főbb eredményei... Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1882.

1900. évi népszámlálás 1. rész, Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat I. kötet, Budapest, 1902.

1910. évi népszámlálás, Magyar Statisztikai Közlemények 42, Budapest, 1912.

Acsády György: Az 1784-85. évi népszámlálás és az ezen alapuló népességnyilvántartások, in: A történeti statisztika forrásai, szerk.: Kovacsics József, Budapest, 1954.

Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-21, Magyar Statisztikai Közlemények XII. kötet, Budapest, 1896.

A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása, Vasvári Társaság Füzetei 3. Nyíregyháza, 1990.

Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon, Budapest, 1984.

Balassa Iván: A tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. Miskolc, 1973.

Bendász István – Koi István: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa, Nyíregyháza, 1994.

Bonkáló Sándor: A rutének. Budapest, 1910.

Danyi D. – Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787), Budapest, 1960.

Dávid Zoltán: Az 1715-20. évi összeírás, in: A történeti statisztika forrásai, i.m.

Együtt élő népek a Kárpát-medencében, szerk.: Ács Zoltán, Budapest, 1994.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára 1-2. Pest, 1851.

Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza, Budapest, 1995.

Frisnyák Sándor: Adalékok a Zempléni-hegység történeti földrajzához = Földrajzi Értesítő, 1984. 65-92.o.

Hodinka Antal: A munkácsi görög-katolikus püspökség története, Budapest, 1909.

Lexicon Locorum regni Hungariae...1773. Budapest, 1920.

Paládi-Kovács Attila: Ukrán szórványok a 18-19. században a mai Magyarország északkeleti részén, in: Népi kultúra – népi társadalom VII. Budapest, 1973.

Süli-Zakar István: Tokaj-hegyalja és környéke népmozgalma 1787-1970 között, in: Borsodi Levéltári Évkönyv III.

Szabadfalvi József: A néprajzi érdeklődés kibontakozása és az interetnikus kutatások Északkelet-Magyarországon, in: Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon, szerk.: Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula, Miskolc, 1984.

Tamás Edit: Nyelvhatárterületek vizsgálata a történelmi Magyarország északkeleti részén, egyetemi doktori értekezés, Debrecen, 1995.

Tamás Edit: A Bodrogköz népessége a XVIII-XX. században, Sárospatak, 1999.

Tamás Edit: Zemplén vármegye népessége a XVIII-XIX. században, in: Zemplén népessége, települései, szerk.: Tamás Edit, Sárospatak, 1999.

Udvari István: Ruszinok a XVIII. században, Nyíregyháza, 1992.

Viga Gyula: Árucsera és migráció Északkelet-Magyarországon, Debrecen-Miskolc, 1990.

Viga Gyula: Utak és találkozások, Miskolc, 1999.

Dankó Imre

Emlékezés egy tudós lelkipásztorra

Öt évvel ezelőtt, 1997 decemberében szinte észrevétlenül temettük el Takács Bélát, a Tiszáninneri Református Egyházkerület sárospataki Tudományos Gyűjteményei Múzeumának, majd a Debreceni Református Kollégium Múzeumának igazgatóját. A jónevű ipar-, iparművészet-, művészettörténész, művelődéstörténész, etnográfus; a népszokások, a népművészet, a szakrális néprajz jeles személyisége teológiai doktor, a történelemtudomány (néprajz) kandidátusa volt. Református lelkészként a tolcsvai, majd a Debrecen - Mester utcai gyülekezetnél szolgált hosszabb ideig. Tudományos munkásságát a kulturális kormányzat Móra Ferenc-díjjal és a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztjével ismerte el.

Takács Béla önmagában visszahúzó, maga-magát szigorú, következetes és folyamatos munkára fogó, rendkívül szerény, ám hihetetlenül szívós, magában őrlődő ember volt. Ez az egyfajta, majdnem aszketikus életmód nagyban hozzájárult ahhoz, hogy sok időt fordíthasson kutatásra-gyűjtésre, hogy igen termékeny lehessen. Minthogy az volt a munkamódszere, hogy monografikusan feldolgozandó témáihoz éveken át gyűjtötte az anyagot, megpróbálta a kérdést a lehető legtöbb oldalról megismerni; az apró részeredményeket pedig, olykor-olykor csak egy fontosabb adatot is, igyekezett rövid cikké, adatközlésszerű tanulmányocskává formálni és megjelentetni. Elmondhatjuk, hogy a hatvanas évek elejétől a kilencvenes évek derekáig lapjaink, folyóirataink (Borsodi Szemle, Élet és Tudomány, Múzeumi Kurír, Ethnographia, Néprajzi Értesítő, Magyar Könyvszemle, Nyomdász, Theologiai Szemle, Confessio, a miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, Reformátusok Lapja, a miskolci Herman Ottó, az egri Dobó István, a debreceni Déri Múzeum évkönyvei stb.) tele voltak kisebb-nagyobb írásaival. Ezekből nem egy esetben, például a Reformátusok Lapja hasábjain megjelentekből, sorozatokat is képzett (Érdekességek egyházi életünk múltjából, Református szimbólumok, Az evangélisták szimbólumai, Különleges úrasztali edények, Híres épületek a Bibliában, Mesterségek a Bibliában, Foglalkozások a Bibliában stb.). Talán e sorozatcímek is igazolják, hogy Takács Béla bármily profán témával foglalkozott is – ahogy Komlós Attila fogalmazta meg, egy vele folytatott interjú során – mindig „az istenes művészet őrzője” volt.

Takács Béla minden tekintetben Sárospatak, közelebbről Újszászy Kálmán neveltje, a „cédrusfa árnyékában felnőtt” egyik legkiválóbb tanítványa volt. A megtépett, sok vihart kiállt, de megmaradt, Csontváry által oly beszédesen elének állított libanoni cédrushoz hasonlított professzorát az Újszászy Kálmán emlékkönyvben közreadott valamásos köszöntőjében. Az 1930-ban Kispatakon született parasztyerek éles eszével, nagyfokú érdeklődésével, számos készségével már az elemi iskolában felhívta magára a pataki „tehetségmentők” figyelmét. Továbbtanulásról gondoskodtak, 1940-ben a Sárospataki Kollégium Gimnáziumába iratkozott be, 1949-ben érettségizett és mi sem volt számára természetesebb, minthogy tanulmányait a Sárospataki Kollégium („A Főiskola”) Teológiai Akadémiáján folytassa. Teológiai tanulmányait azonban nem fejezhette be Patakon, mert 1951-ben megszűnt a pataki Teológia, a hallgatók tanulmányait a Debreceni Kollégium Teológiai Akadémiáján folytathatták. Így végzett Takács Béla is Debrecenben, 1954-ben. Ezt követően rövid ideig segédlelkész volt a debreceni kollégiumi Nagykönyvtárban, majd Hajdúböszörményben. Bárhová sodorta is a sorsa, sőt, bármennyire megkedvelte például Debrecent, és azonosult is vele, sohasem tudott, de nem is akart Pataktól elszakadni. Élete végéig megmaradt életének vezérlő személyiségei, a nagy pataki tudós tanárok és nevelők, valamint a nagynevű, nála alig néhány évvel idősebb tanítványaik tevékeny, alkotó bűvkörében. Mindenek előtt Újszászy Kálmán, Nagy Barna, Szabó Zoltán, Szabó Lajos, Koncz Sándor, Tárczy Árpád, Bálint József, Jakob Károly, Urbán Barnabás, Hegyi József, Palumby Gyula, Bertha Zoltán, Maller Sándor, Harsányi István, Bakos József, illetve Czegle Imre, Nagy Dezső és Román János alakja tűnik föl előttünk Takács Béla elindulása idején. Felkészülésében, útrairidításában nagy szerep jutott a sárospataki Rákóczi Múzeum muzeológusainak és „külső munkatársainak” is, akik közül nem egy országos nevű tudós, kimagasló szervező egyéniség is volt. Ilyen vonatkozásban Bakó Ferencre, Dankó Imrére, de főleg Balassa Ivánra kell gondolnunk, mint ahogy a „külső munkatársak” esetében Benda Kálmánra, Makkai Lászlóra, Détshy Mihályra, Katona Imrére (kerámiakutató), Tasnádiné Marik Klárára kell figyelniük.

Amikor Újszászy Kálmánnak sikerült a Sárospataki Kollégium Nagykönyvtárából, a Kollégiumi és Egyházkerületi Levéltárból, az 1940-es évek elején kezdeményezett, a híres-neves Faluszeminárium anyagára épült egyháztörténeti, egyházszociológiai, művészeti, néprajzi és műemlékvédelmi Adattárból, és a Főiskola különböző, de főleg iskolatörténeti, református egyházművészeti anyagokból álló Kollégiumi Gyűjteményéből (múzeumából) kialakítani a Sárospataki Tudományos Gyűjteményeket Czegle Imre könyvtárossal, Román János levéltárossal, azonnal visszahívta Takács Bélát,

aki 1958-tól múzeumigazgatóként (1966-tól párhuzamosan tolcsvai lelkipásztorként is) intézte a Sárospataki Tudományos Gyűjtemények Múzeumának ügyeit. Takács Béla hihetetlenül rövid idő alatt, s azt talán mondani sem kell, hogy milyen nehéz és mennyire szerény körülmények között, a gondjaira bízott gyűjteményt valóságos múzeummá fejlesztette. Muzeológusi tevékenységéből következően természetes, mi több törvényszerű, hogy elsődlegesen, mint muzeológus hívta fel magára mind a szakmai, mind pedig az általános közvélemény figyelmét. Tudatosan foglalkozott muzeológiai kérdésekkel. Az akkoriban formálódó magyar muzeológia-tudományág egyik szerény, de fontos és szép eredményeket hozó, elméleti és gyakorlati munkása volt. Első írásai is muzeológiai természetűek voltak, egy-egy kimagasló műtárgy leírásai, ismertetései (A Rákóczi-asztal Sárospatakon, Munkácsy Mihály Sárospatakon, Izsó Miklós művei a sárospataki Kollégium Múzeumában, stb). Hogy azután egymás után jelentesse meg nagyszerű, gondos kiállítású könyveit. Kutatása és feldolgozásai fő területei is ekkor, sárospataki indulása idején körvonalazódtak: nyomdászat-nyomdatörténet, üvegművesség, üvegipar, üvegművészet, textilművesség, hímzés, csipkeverés, ónművesség, ötvösség, famunkák, asztalosság, bútorzat stb., és mindezek függvényében egyfajta műemléki kutatások, illetve műemlékvédelmi munkák. Mindezt úgy foglalhatnánk leginkább össze, hogy az általános művelődéstörténet kutatója, feldolgozója volt. Munkásságában ezek a kutatási-feldolgozási területek, témakörök mindvégig megmaradtak, bizonyos arányeltolódásokkal jelen voltak és sajátos módon a református klenódiomtörténet, a református egyházművészet nagy és oly sokrétű tárgykörébe integrálódtak. Esetenként a szigorúan vett tárgykörök és kutatási szempontok kibővültek mindazokkal a társadalom- és gazdaságtörténeti, illetve szokás-, folklórvonatkozásokkal, amelyek maguktól érthetően adódtak egy-egy tárgykör vizsgálatánál, feldolgozásánál. Ettől függetlenül Takács Béla feldolgozásaira általában a gondos, a történetiség szempontjait messzemenően érvényesítő leírás a jellemző. Mégpedig muzeológusi mivoltából következően esetében konkrét, tárgyszerű, az összefüggésekre, a tényleges funkciókra és funkcióváltásokra nagy figyelmet fordító leírásokról van szó. Ő maga is elvégzett sokféle összevetést, összehasonlítást. Hiszen tárgyait mindig genetikusan, az előzmények összefoglalásával, a rokon, netán azonos, de a hasonló jelenségekkel való összevetés módszerével tárgyalta, írta le, mégoly rövid, tárcyszerű írásaiban is. Ennek a kezdeti időszaknak oly jelentős munkák az útjelzői, mint az 1958-ban kiadott Comenius sárospataki nyomdája című könyve, vagy az 1962-ben napvilágot látott A telkibányai keménycserépgyár parasztedényei című nagy tanulmánya, illetve az 1968-ban kiadott A Zemplén hegység üveghutái című könyve,

azután az 1970-ben közreadott Parádi üvegművészet című munkája, valamint az 1978-ban, a Magyar Helikon Kiadónál bibliofil kiállításban megjelentetett A sárospataki nyomda története című monográfiája.

Takács Bélát 1973-ban a Debreceni Református Kollégium Múzeuma igazgatójává nevezték ki. Az átköltözés nem járt különösebb megrázkódtatással, hiszen ő már előzőleg jól tájékozódott a debreceni viszonyokról, éppen a kollégiumi Múzeum vonatkozásában is. Debrecenbe költözve ott és úgy folytatta munkáját, ahogy Sárospatakon abbahagyta. 1990-ig itt is lelkesként, a Debrecen – Mester utcai Gyülekezet egyik lekipásztora-ként végezte muzeológusi-múzeumigazgatói munkáját. Végigtekintve Debrecenben eltöltött negyedszázadán az állapíthatjuk meg, hogy muzeológiai, tudományos és közművelődési tevékenysége nagymértékben kiszélesedett. Nemcsak a kollégiumi Múzeumot hozta rendbe és szervezte, fejlesztette tényleges, a korszerű muzeológia elvei és gyakorlata szerint működő múzeummá és juttatta el első korszerű állandó kiállításáig, hanem a tudományos kutatás és feldolgozás tekintetében is kiszélesítette munkásságát. Benkő Istvánban, az Alföldi Nyomda akkori vezérigazgatójában és az Alföldi Nyomdában, a Benkő István körül kialakult baráti körben (Tóth Bélával, az irodalomtörténésszel, művelődéstörténésszel, Benkő Ferencsel a helytörténész, művészet-művelődéstörténésszel, műgyűjtővel, Kass Jánossal, a szegedi tipográfus-grafikussal, Dankó Imrével a muzeológussal, nyomdatörténésszel, Molnár Lászlóval a mesterszedővel, könyvtervezővel, Hapák Józseffel, a fotóművésszel, Módy Györggyel, a muzeológus, hely- és művelődéstörténésszel, P. Szalay Emőkével, a muzeológussal, nyomda- és iparművészettörténésszel, stb.) tevékenységét messzemenően támogató alkotó közösségre talált. A Debrecenben tovább folytatott nyomdászati-nyomdatörténeti tevékenysége elsősorban ebben a körben váltott ki nagy érdeklődést és vívott ki elismerést. Nyomdászati, nyomdatörténeti, illetve az ezekkel a kérdésekkel összefüggő munkásságára az is jellemző, hogy ilyen irányú tevékenysége itt, Debrecenben kapott a korábinál határozottabb helytörténeti jelleget. Részt is vett azután minden nagyobb, monografikus szempontokat követő munkálatban, mint például a Debrecen története I. kötetében (1984), azután a Nyomdatörténeti tanulmányokban, a debreceni nyomdászat 425. évfordulójára (1986), illetőleg a Debreceni Református Kollégium történetében (a Kollégium 450. évfordulójára készült monográfia, 1988). Figyelme mind inkább a debreceni iparművészeti emlékek felé fordult és egymás után adta ki iparművészeti tárgyú könyveit. Közülük a nyomdászattal kapcsolatosakat, az Alföldi Nyomda segítsé-

gével, mint például a debreceni könyvkötőművészetről szóló monográfiáját is, 1980-ban; a gyöngyhímzéses debreceni díszkötésekről (könyvkötések), 1984-ben; a debreceni nyomda mintakönyvéről szólót 1991-ben.

A református klenódiomok közül leginkább talán az úrasztali terítőkkal foglalkozott. Az e tárgyban írt és közreadott számtalan cikkének, adatközlésének, tanulmányának egyfajta szintézise volt az 1983-ban kiadott könyve, a Református templomaink úrasztali terítői. Munkáiban következetesen igyekezett a néprajzi (népművészeti) szempontokat érvényesíteni, módszertanát tekintve pedig szívesen használt néprajzi módszereket. Néprajzi érdeklődése és tájékozottsága nemcsak sárospataki forrásokból fakadt és fejlődött. Debrecenben látta szükségét annak például 1983-ban, hogy felvétesse magát a Magyar Néprajzi Társaságba. Kimondottan néprajzi tevékenységének színtere a Doktorok Kollégiuma Vallási, vagy Egyházi Néprajz Szekciója volt, illetve, mint publikációs lehetőség, a szekció kétévenként megjelenő Vallási Néprajz című kiadványsorozata. Debrecenben is a múzeumban, a múzeum munkatársaiban talált leginkább segítőkre. A Déri Múzeum évkönyveiben több tanulmánya jelent meg. A Múzeumi Kurír is több dolgozatát közölte. Nem is szólva arról, hogy a Déri Múzeummal kölcsönös kiállításrendezési, muzeológiai együttműködést valósított meg. Természetesen bekapcsolódott a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének munkálataiba is. Itt Ujváry Zoltán professzorban nagyszerű segítőtársra, baráttra talált. Feltétlenül meg kell említenünk kandidátusi értekezéséért is szerepeltetett munkáját, a Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben című könyvét (1986). Tudományos életműve e részének betetőzését nagyobb lélegzetű képes munkái, az "Uram hajlékodat, szeretem házadat..." Református művészet Magyarországon (1990), valamint a Református templomok Magyarországon (társszerző, 1992) című albumok jelentették; mindkét kiadvány megjelent angol és német nyelven is.

Befejezésül hadd hívjuk fel a figyelmet arra, hogy nagy szükség lenne Takács Béla legkülönbözőbb helyeken megjelent olykor rövid, de tartalmukat tekintve rendkívül hasznos és értékes cikkeiből, tanulmányaiból egy majdhogynem kézikönyv szerepét betöltő válogatást közreadni. Mindenképpen szükség volna erre, mert véleményünk szerint a gyűjteményes kötet a legalkalmasabb arra, hogy Takács Béla tevékenységének sokféleségét, sokoldalúságát, az anyagban való elmélyülését, tájékozottságát, rendszerező készségét, összegező törekvéseit megismerhessük. Nem is szólva arról, hogy az így kiadott és hozzáférhetővé tett anyag sokkal könnyebben, sokkal eredményesebben tölthetné be forrás-szerepét, mint a kisebb-nagyobb periodikákban, szétszórva.

Novotny Tihamér

Lélekarcú ikonok, vérző Corpusok és kitárt szárnyú angyalok.

Szeszélyes merengések és emlékezések Aknay János művészetéről

Aknay Jánost komolyabban csak a '80-as évek közepén ismertem meg, Szentendrén. Tudniillik ekkor kerültem a Ferenczy Múzeumba, mint frissen diplomázott s a kortárs képzőművészet iránt elkötelezetten érdeklődő – történész. Bár emlékszem, a '70-es évek végén egyszer kétszer már láttam is őt, egy alkalommal például a Görög kancsóban Guba István (1952-1998) múzeumi fotós, volt katonatársam jóvoltából, részemről egy jó kedélyű esti borozgatásba csöppenve, talán be is mutattak bennünket egymásnak. Mi már ott ültünk egy asztalnál (Bukta Imre, Sági Zsuzsa, Hann Ferenc, Hegybíró József...?..), amikor János nyurga, gyorsan és feszesen mozgó alakja – úgy tűnt nekem, hogy álmában, csukott szemmel is megtalálta volna a társaságot – hirtelen, magabizó szerénységgel termett elő a „semiből”, majd az aktuális témák derűs kibeszélése és megvitatása után (rémlik, az 1978-as Pest Megyei Tárlat katalógusának lapozgatása köz-

ben – a fiatal „vajdások” közül heten is szerepeltek már ezen a tárlaton – a Guba által készített műtárgyfotók is szóba kerültek a körben) ugyanolyan gyorsasággal és határozottsággal búcsúzott, mint ahogyan jött, mint akinek távolléte csak néhány ideiglenes órára szól.

Mi még nevetgeltünk, viccelődtünk egy kicsit a korán esteledő szentendrei utcákon, hazafelé menet. A lányos képű múzeumi restaurátor „Hegybírójózsi”, mint egy angyalhajú bandzsi „charmeuse”, francia és franciát utánzó szavakat duruzsolt kedveskedve egy frissen fölnyalábolt és agyonsimogatott kölyökmacska fülébe. Hann Feri művészettörténészt, aki melleleg íjászkodott és már akkor is vacakul érezte magát (csodálkoztam a jellem e furcsa elmentmondásán: hogyan lehet valaki ennyire férfias és nőies egyszerre?!), ezért „depijétől” megóvándó Guba tanácsára elkísértük az izbégi busz megállójába, s mi, akik még maradtunk néhányan a Római Kőtár „férő-

jében” kötöttünk ki, ahol Guba és családja a múzeum jóvoltából átmeneti időre lakhatott. Hosszú éjszakának néztünk elébe...

A másik röpke találkozás 1979 tavaszán lehetett, amikor Jánosék az éppen esedékes Művészeti Főiskolai Napok alkalmából a Szentendrei Képtárban Hann Ferencnek (?) segítették elrendezni a festőszakos hallgatók kiállításra küldött képeit. Rendkívül meglepődtünk és jólesett nekünk, amikor feleségemmel (Lovász Erzsébettel) együtt megláttuk, hogy az egyetlen, a szó szoros értelmében tisztán absztrakt, útkereső festményét, amely egy elvont ablaktémát dolgozott fel érzékeny szürkés-kékben, néhány légiesen karcolt, rajzolt egyenessel, az első terembe tették. János elismerően bólintott a képre, de azt csak később értettem meg hogy miért.

1982. szeptember végén vagy október legelején vasárnap délelőtt éppen Szentendrén tartózkodtunk, mert a feleségem a nővérével együttműködve gyermekek számára varrt kezességbábukat árult a Duna-parton – akkoriban részben ebből éltünk (ma se jobban), én még tanultam és mellette az Ifjúsági Lapkiadónál kézbesítőként dolgoztam –, s megtudtam,

hogy a Művésztelepi Galériában éppen egy Aknay kiállítás látható. Kiszaladtam hát és átböngészttem az anyagot: csupa átlós, lágy ívben hajlított, majd leleményes ördöglakatok módjára egymásba csúsztatott markáns síkkonstruktivista mértani alakzat, fegyelmetten, de mégis játékosan szerkesztett, eleven, tiszta színektől lüktető, dinamikus „ablak”-téma festmény és szitanyomat, meg fekete-fehér tollrajz szerepelt a kiállításon a „leninvárosi korszakot” (1977) követő időszakról egészen 1982-ig. Akkor még nem sejtettem, hogy öt évvel később, 1987-ben éppen én fogom megnyitni Aknay János, Bereznai Péter és Gubis Mihály közös tárlatát ugyanitt, a Művésztelepi Galériában.

Tulajdonképpen Aknay művészetének minden lényeges vonását ebben a '85-től '87-ig terjedő felkészülési periódusomban ismertem meg, de úgy, hogy rajta keresztül jutottam el a szentendrei konstruktív-szürrealista hagyományokhoz is (Deimhez, Balogh-hoz, Barcsayhoz, Bálinthoz, Vajdához és Kornisshoz...).

Ma már köztudott tény, hogy a János-féle, a szentendrei művészetre is frissítőleg ható, s nyugodtam állíthatom, az önmagához képest ugrássze-

rű, az újdonság erejével bizsergető, lényegi motívumokat és kompozíciós elrendezéseket teremtő, és egyben katartikus súlyú művészeti forradalmat, egy a '80-as évek magánéleti érzelmi viharait lezáró kegyetlen, mert sorsszerű (!?) tragikus esemény, kislánya halála váltotta ki, 1986-ban. S ezt a keserű sokkot csak fokozta, hogy édesapját is ugyanebben az évben veszítette el.

Emlékszem a döbbenetre, amikor az *Új Vegyes* című „vajdás” kiállításon először állította ki a *Kislányom emlékére (Triptichon)* című képét, melyet a *Ballada* és a *Ballada „S”-ről* című festménye és szitanyomata előzött meg '86-ban. S azután jött a többi remekmű: az *In memoriam I-III.* sorozat, 1986, a *Holdleány*, 1986, az *Angyali üdvözlés*, 1987., *A nagy utazás (Fecske)* és a *(Kapu)*, 1987 stb. jelölésűek. Aknay Jánosnál valóban „*Angyal született*” és koporsó ácsolatott. Ezekben a műveken dolgozta fel – mintegy bűnbánati, megtisztulási és kegyeleti rítusként – kislánya és édesapja halálát. S ebben az időszakban tért vissza korai korszakának szakrális témáihoz és motívumaihoz (úm.: *Szent család*, *Angyali üdvözlés*, *Házak és emberek*, *Kálvária angyal*, *Ég és föld között*, *Városvédő angyal*, *Őr-*

angyal /1972-1976/), s gyakran az ünnepélyességet, a megszentelt hangulatot alátámasztó diptichon vagy triptichon formához.

De mi volt a forradalmian új ezekben a képekben?! Mitől egyedülállóak ezek a művek, ha a szentendrei, a magyarországi és az európai kortárs művészetet nézzük?

Véleményem szerint ez egyrészt azzal magyarázható, hogy János a személyes témák drámai, elbeszélő és balladai jellegét tisztán absztrakt eszközökkel fejezte ki. Másrészt azzal, hogy képeiben egy olyan, rendkívül átgondolt, **kvintesszenciaként** működő motívumbeli és kompozíciós arány- és formarendszert alakított ki, amely az egyszerű és a fennkölt érzelmi tartalmak kifejezésére egyaránt alkalmas. Íme a kép rétegei: **1.** A festményt mint „ablakot” rendszerint kettő, három vagy négy mezőre osztotta. (Ezt az eljárást ilyen tisztán először „*Murális tanulmányaiban*” /1977-79/ és első „*rovásos*” képeiben /1983-85/ alkalmazta.) **2.** Ezeket a mezőket gesztusszerű apró ecsetvonásokkal különböző karakterű színszövetekké alakította át. **3.** Egyes mezőkbe elolvasható kézírásos rovasjeleket rejtett, amelyek díszítő, hangulatfestő szerepükön túl elolvas-

ható üzeneteket is hordoznak. **4.** A képek középső részébe (lásd majdnem szimmetria, szent harmónia és ritmus!) a részek, a mezők egymáshoz való viszonyát (s a kisebb konstruktív betűelemeket is) szabályozó, szervező, kiemelt, felnagyított rovásjellet vagy összevont rovásos betűjellet (ligatúrát) helyezett el. **5.** A rovásjel mint betűelem ősi hagyományainál és eredeténél fogva olyan képíráásra emlékeztető közlésrendszer, amelynek tagjai egyenként és összeszerkesztve is szimbolikus tartalommal ruházhatók fel. Ezért ezek a jelek, a mű hangulatától és üzenetétől függően, valamint eredendő képzettársító szerepkörükénél fogva, új és új szimbolikus formává alakulhatnak át (pl. keresztté, kapuvá, madárrá, ujjá, szárnyá, létrává, koporsóvá, fejfává stb.).

Ez tehát az a módszertani és esztétikai alap-sűrítmény vagy alapképlet, amely Aknay János művészetét a mai napig meghatározta és meghatározza. Festményein, és egyéb más technikával készülő művein vagy műveiben útjára bocsátott egy olyan alapformát, amelynek variációi a rovás „S” és „Á” betűiből szerkesztődtek, illetve keresztveződtek olyanná, amilyenekké, s amelyek azóta mint

az **öngyógyítás** „angyalai” járták és járják be a keresztényi világképben megfogalmazódó „Jánosi” világmindenséget.

(Bevallom, én angyalokkal még soha nem álmodtam. Jézust is csak egyszer láttam álomban. Chikán Bálint művészettörténész /1952-1999/ hosszú hajú, szakállas arca alakult át előttem jóságos Krisztus-arccá, amikor talán valakinek vagy valakiknek gonosz sugallatára halálos ellenségekké váltunk egymás számára a magyar művészeti élet egy kicsinyke, ámde annál fontosabb ringjében, Szentendrén, valamikor a '90-es évek elején. S anyám, majd apám halála után egy koporsónyi világmindenségbe temetkező éjszaka öcsém nézett le rám az alvó égből, de valahogy úgy, mintha saját magam tükörképét láttam volna felmerülni a benne tetet öltött hasonmásarc párás tekintetében. Reggelre kelve, napfényre jutva megértettem a sebzett lélekbe hatoló beszédes jelképek üzenetének gyógyító erejét.)

A másik figyelemre méltó mozzanata és témája Aknay János képeinek, maga a **lebegés!** Pontosabban maga a mű mint a képbe költözött lelki tar-

Zempléni Múzsza

talom megtestesülése szinte mindig a repülésben, a felfüggesztettségben, vagy a rögzített, „kipányvázott” levitációban céltételeződik.

(Gyermek- és ifjúkoromban sokszor repültem álmomban, de angyallal vagy angyalokkal még soha nem találkoztam. Bár lehet, hogy néha repülés közben magam is angyallá változtam egy kicsit vagy valami ahhoz hasonló tüneményé, ahogy, mint egy közönséges kenguru, egyre nagyobbakat ugrálva, s egyre nagyobbakat lélegezve egyszer csak fel-emelkedtem a levegőbe, és éreztem, hogy onnan már nem pottyanhatok vissza a földre. A biztonság kedvéért ezt többször is kipróbáltam és ellenőriztem magamon a rám nem vonatkozó gravitációs törvényeket. Elég volt csak széttárni a karomat, s néhányszor teli tüdővel beleszippanítani a levegőbe meg tenyeremmel belekapaszzkodni, belehasítani az ég láthatatlan sörényébe és máris feljebb és feljebb emelkedtem. Föl a remetekertvárosi kertek, a Zsitva környéki Duna-parti csalitos ligetek és a hármashatár-hegyi erdők fái fölé. Város fölött úgy emlékszem sohasem repültem, hogy miért, nem tudnám megmondani. Az alig érintett termé-

szet vagy a megművelt földek voltak az én otthonom madárútjának fölülről szemlélt területei. Ebben az egész szárnyalásban az volt a legizgalmasabb, hogy tökéletes érzetem volt a repülésről, és hogy soha senki nem vette észre, ha föléje repültem, egyszerűen láthatatlan, érzékelhetetlen maradtam a földön járó barátok, rokonok vagy ismeretlen ismerősök számára, így a létezésnek ez a tetten érhetetlen titokzatossága határtalan boldogsággal töltötte el lelkemet, ám olykor kétségbeeséssel is, mert levegő-útjaim bizonyosságai csak a magam számára váltak bizonyossággá, mások számára nem. Légies és anyagszerűtlen érintéseimnek egyszerűen nem volt az emberek számára fizikai tartalma, érzékelhető üzenete. Én mindent tudtam és mindent láttam az alattam menőkről, nekik viszont mégcsak sejtésük sem alakult ki rólam. Nem is gondolhatták kívülállásomat, hiszen testképem tökéletes birtokában és tudatában szellemi lélekként úszkáltam a szerelemérzéshez hasonló boldogság semmi mással nem vegyülő egyetemese tengerében.)

Emlékszem, amikor először láttam János *Holdleány* (1986) című festmé-

nyét, rendkívüli módon megzavarta értékítéletemet az absztrakt képen megjelenő figurális motívum. A viszonylag nagyméretű vászon közep-terében egy sárga és egy vörös, ívben megnyílt ék alakú forma keresztezi egymást, amelyek a rovás „S” betűjéből képződtek ilyen nyílhegyszerű, suhanó kapuhasadékokká. A sárga kapu hasadékában kislánya, Sárika ül mint holdleány, fehér ruhában, kezében angyali mivoltának attribútumát tartja: a fekete, kék és vörös színekből kirajzolódó szárnyformák virágcsokrát, a kép alapmotívumának kicsiben megismétlődő változatát. A festményen minden síkszerű, csak a kislány feje plasztikus: egy másvilágba révedő, merengően bűbajos Giotto-i arc, kinek tekintete már nem a mi nem-tudásunkkal találkozik, hanem „színről színre” lát. – Akkor a kegyelettel, az emlékállítással természetesen egyetértettem, de a megoldással nem. Ma viszont ezt a képét is egyik remekművének tartom!

Ugyanis az idők során rájöttem, hogy János egy rövidebb periódusától eltekintve sohasem volt a szabályokhoz mereven ragaszkodó, pusztá elméletet megvalósító síkkonstruktivista alkotó.

Könnyen belátható, hogy a művészeti

izmusok forradalmi után ma már nincs értelme a szigorú alkotói fejlődésképnek. Ugyanis a művész egy idő után már nem az ábrázoló jellegű művészet felől halad az absztrakció felé, de a saját világán belül mindennütt otthon érzi magát, pályája minden szakaszán elidőzhet egy kicsit és minden addigi ötletéből meríthet valami figyelemreméltó, újrafelhasználható elemet. Aknay János is hol vegytiszta (*Elmozdult ablak*, 1981; *Viszonyok*, 1981; *Kettős ablak*, 1982; *Kitörés*, 1983; *Rovásikon*, 1984; *Jelleim*, 1985; *Háztetők felett*, 1991; *Angyal érkezett*, 1994; *A jó hírt hozó angyal /Szárnyas-oltár/*, 1994; *Útközben*, 1998), hol kevert eszközrendszerrel és stílusjegyekkel fejezi ki érzéseit, érzelmi állapotait, vágyait, gondolatait, emlékeit, ragaszkodásait és tiltakozásait, világképét, egyéni és közösségi szemléletét, valamint emberi és politikai hovatartozását (*Amikor a nap felkelt, eljönnek az angyalok*, 1993; *Rét felett suhanó*, 1996; *Kapcsolat, /Angyalok/, /Diptichon/*, 1997; *Kálvária-domb*, 1998; *Angyalóra*, 1999; *Kis magyar őrangyal I. - II., /Diptichon/, /Triptichon/*, 2000; 2002).

Emlékszem sokan elfordultak tőle és nem értették szándékát, amikor a ke-

ményvonalú, tiszta szín és jelhasználatból vagy síkkonstruktívizmusból a '90-es évek elején hirtelen átváltott a vérbő, gesztusszerű festészetre. Képeinek tárgyát és témáját továbbra is az absztrakt geometriai elemekből és a rovásjelekből származtatott szimbólumok világából merítette, mégis úgy festette meg ezeket az elvont jelkombinációkat és képrészleteket, mint egy expresszionista beállítottságú festő a kiválasztott tájrészleteket. „Konstruktív szürrealista” motívumai plasztikai és érzelmi tulajdonságokat vettek fel és „expresszív szürrealizmussá” alakultak. Formái, jelei, képrészei szenvedélyes szerepeket öltöttek magukra és „egyperces” mini-drámákat, meakulpázó epigrammákat, himnikus hangulatú vagy balladai tömörségű „festett énekeket” adtak elő vagy egyszerűen csak éterivé minősültek. Sőt később visszatért korai korszakának figurális és fél figurális motívumaihoz is és ezeket az ábrázoló jellegű jelfelmutatásokat (ikon, angyal, felhő, Corpus, kálvária, templomtorony stb.) festői módon ötvözte össze, szerkesztette egybe a kép elvont természetű elemeivel és minőségeivel (*Angyalikon*, 1997; *Védőangyal*, 1998; *Angyalikon Szentendrén*, 1998;

Hajnali angyal, 1998; *Kálvária angyal*, 2001; *Festőikon*, 2001; *Templomdombi templom*, 2001; *Mai Golgota*, 2001; *In memoriam Stefanie*, 2002).

Alkotómódszerének alfája és ómegája tehát maga a **kifejezés!** Mert csak a jól sikerült kifejezésben, a hiteles képben realizálódhat a közlés igazságtartalma! Ehhez azonban ismernie kell saját stílus- és eszközkészlet-elemeinek kölcsönösségen alapuló tűrőképességét és még „beszédképes” határmezsgyéit is. S ezt a tudását munkáinak ez idáig kimeríthetetlen változatossága is igazolja. Művei, bár sokszor dolgoznak fel egy-egy adott témát, sohasem ismétlődnek meg. Minden alkotása egyedi darab, amelyeknek világra jöttéért az egész életművön belül egyenként meg kell küzdenie.

Nem említettem még Aknay János közösségeért aggódó, erkölcsi értelmű, politikai tartalmú állásfoglalásait vagy anyagi célzatú felajánlásait. Most azonban nem a művésznek mint közösségi embernek a politikai életben elfoglalt helyére, tisztére, szerepére, hanem a szó szoros értelmében vett műveire és a műveivel voksoló véleményformáló esztétikai önkifejezéseire gondolok elsősorban. Korosz-

tályunk egész eddigi életét, a körülbelüli ötven évünket (!), részben az örökölt, részben a csendesen pusztító és az alattomosan fojtogató, de általában inkább csak a lassú méreggel öltő **halál** és küldöttei vették körül. Ez a nemzeti létünket morzsoló, a becsületünket aláásó, a nekünk tetsző megmaradásunkat olykor-olykor egészen közletről megkérdőjelező és veszélyeztető hullaszag ott terjengett az '50-es években, '68 „baráti segítséget nyújtó” csapatmozgásaiban, a '80-as évek lengyel eseményeinek levegőjében, az erdélyi falurombolásban és exodusban, a marosvásárhelyi „botos márciusban”, s a balkáni háborúkban: Kórogyon, Eszéken meg a Vajdaságban...

Nemzedékem képzőművész tagjai közül tehát – hol burkoltan, hol nyíltan – igen sokan politizáltak műveikkel. Itt nem pusztán az általános életérzés kinyilvánítására és az ironikus mezbe rejtett vagy hivalkodó devianciákba öltöztetett társadalomkritikai témák kifejezésére gondolok, hanem a művekben műtárgyszerűen megfogalmazódó konkrétabb, mégis esztétikai csúcsteljesítményként mérhető állásfoglalásokra.

Ilyen típusú állásfoglalást fogalmazott meg Aknay János például az *Er-*

délyi trilógia, (Triptichon) című festményén. A mű a *II. Dombóvári Művésztelepen* készült, 1988-ban, a már említett erdélyi problémák felerősödésének és János egyik legszebb és legérettebb „konstruktív rovásos ciklusának” idején.

A három részből álló kép alapmotívuma a rovás „E” betűjére épül, amelynek íves szárát két támadó fekete ék hasítja át. A betűk más-más állásban, sorrendben, ritmusban és nagyságban helyezkednek el és követik egymást a három festményen, amelyeknek háttérmezői balról jobbra haladva négy, három és kettő alaprészre osztják a képfelületeket. A jelölt haladási irányban értelmezett műegyüttes (és ezt most muszáj leírunk) Erdély (és Magyarország) három tragikus korszakát (a szorításét, a felmorzsolódását és a kitörési kísérletét) jelképezi, vagyis a trianonit, a II. világháború és a Párizs környéki békék idejét, valamint a Ceausescu-i időszakot. A triptichon középső elemének jobb felső harmadában kibetűzhető rovásírásos festői szövegháló képezi a lüktető háttér: az „*Elindultam szép hazámból...*” című népdal verssorai kapaszkodnak egymásba, de mindez csak egy alaposabb vászon előtti „ráközelítés”

eredményeként derülhet ki az érdeklődők számára, mert első ránézésre leginkább az erőteljesen vibráló felület ugrik a szemünkbe. De Jánosnál találunk még néhány más, a magyar történelemből merített konkrét témát, amelyeket szintén absztrakt képekben, általános érvénnyel örökített meg. Például 1956 hőseire s a bukott szabadságharc áldozataira két nagyméretű művel is megemlékezik, amelyeket még 1989-ben festett (*Zuhanás, /Üstökös/; Diptichon*).

Amikor 1987-ben megnyitottam a már említett „ABG” (*Aknay - Bereznai - Gubis*) kiállítást a Művésztelepi Galériában, már éreztem, hogy itt, hármuk művészetében valamiféle megváltó szenvedéskép megfogalmazásáról van szó. Az absztrakt képek és műtárgyak kifejezőerejének segítségével ugyanis jelképes értelemben „ábrázolni” és „megváltani” lehet a kultúrák harcát és az egyéni szenvedéseket. Emlékszem ebben az időszakban merült fel „ABG”-ben és még néhány „vajdás” alkotóban, hogy a **kereszt** és az **angyal** témákban kiállításokat kellene szerveznünk. Akkor még nem is mertem volna arra gondolni, hogy a ‘90-es évektől kezdődően milyen aktuális-sá válik majd nemzedékünk számára

ez a két téma, hiszen matematikai értelemben is pont ez az időszak az, amikor a halál angyalai családjunk tagjai körül ólálkodnak és legjobb barátaink és ismerőseink közül veszik és viszik áldozataikat...

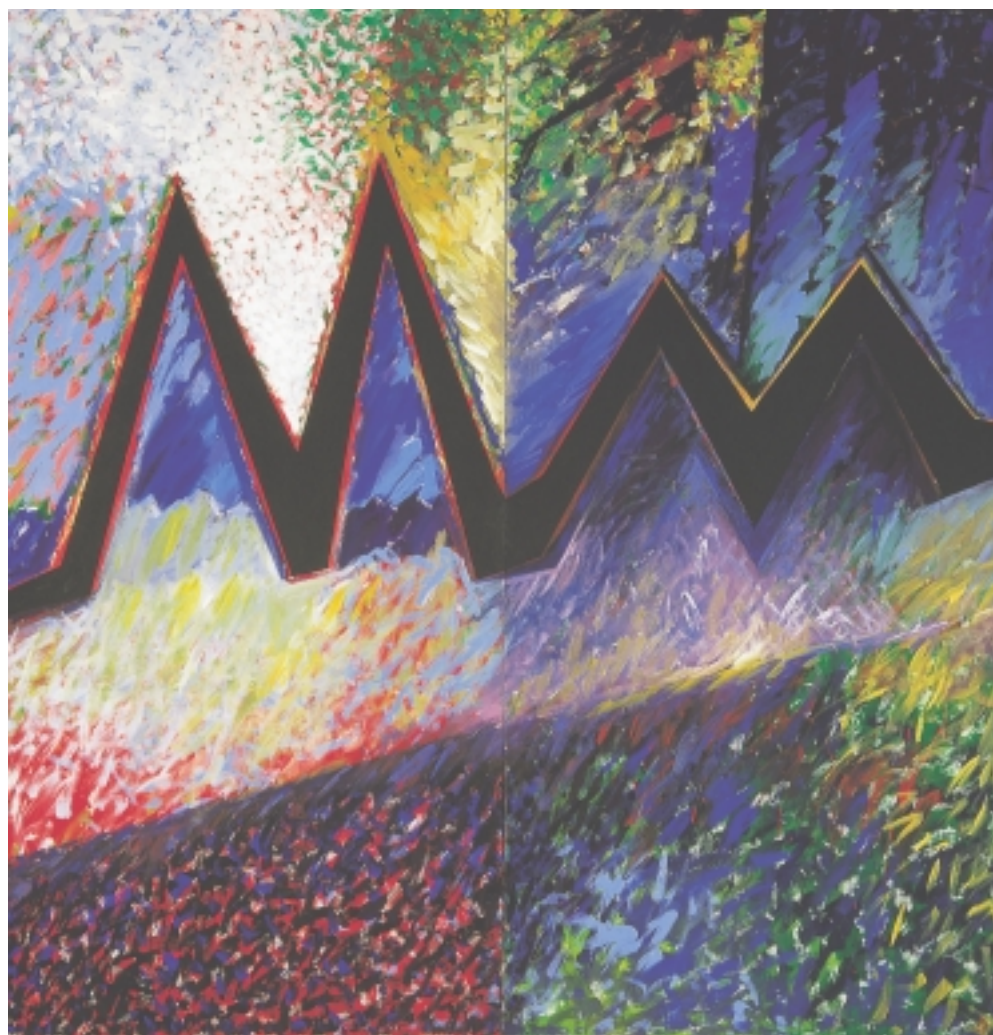
(Emlékszem 1992-ben a Mátrában nyaraltunk a családdal, majd az egyik este ránk tört egy váratlan telefonüzenet: az anyámat megműtötték, kórházban van. Az eset váratlanul ért, mert a betegség semmiféle előjeléről nem tudtam. Éjszaka megrázó álom járta át szívemet. Apámmal feküdtünk egy meredek, füves domboldalon – mellettünk és fölöttünk talán lombos fák is kapaszkodtak a meredélyen –, aki egyszercsak mély nyomatékkel és valami nagyon megfellebbezhetetlen, tárgyilagos őszinteséggel azt mondta nekem: „Fiam! Anyád meg fog halni.” Én keserves sírásra fakadtam. Angyal nem láthatott még embert álmában ily hangosan zokogni, mint ahogy engem le lehetett meg. Hulló könnyem záporán át testem rázkódásra ébredtem: most már tudtam is, de éreztem is a jövőt... Elcsendesedtem és újra magamra zártam az éjszaka ajtaját, s hagytam, hogy újfent álomba ringasson az éles

és mégis kábító fájdalom. Alászállottan az alvilágban jártam, egy rejtett szintjén a titokvilágnak, amiben az volt a furcsa, hogy mindent olyannak láttam, mint a valóságban. Csak a süket csönd ült rám kissé ijesztőn, mintha vákuummal szívták volna ki innen a levegőt. „Gyógy lég!” – állapítottam meg magamban, mert olyan nyugodt volt itt minden, mint egy kijárat nélküli sóbánya hatalmas üregében. Anyám és két évvel korábban elhunyt nagyanyám álltak egymás mellett a színeitől megfosztatott paradicsomi kertben egy-egy kapára támaszkodva és az örvendő szeretet hívogató boldogságával mosolyogtak rám, hogy maradjak, mert végtelenül békés itt a máslett. A hangjukat ugyan nem hallottam, mégis minden ki nem mondott szavukat értettem. „Jó helyen vagyunk! Boldogok vagyunk!” – tudatták velem. S a testképüket őrző szellemi lelküktől most már nyugodtan búcsút vehettem. — Hét hónappal később a hajnali órákban egy kerekszájú kútból felbugyogó bővizű forrással álmodtam... Így köszönt el tőlem az anyám, ezzel a gyönyörű, hajnali ébresztővel... Apám is ivott e kútból és négy év múlva követte őt...)

...Aztán Matyófalvi (Matyó) Gábor is meghalt (1998), sokak jó barátja és művésztársa, a VLS egyik alapító tagja (hamvait a Dunába szórták), akivel János bizonyos motívumok tekintetében büszkén vállalt rokonságot („tüske” és „fűrészfog” motívumok, agresszív „ékek” és „harapások”, de közvetve a „Corpus-képek” ötletének sorozata is az elhunyt alkotótárstól származik), mígnem ő maga is a halál színe elé került, de szerencsésen megúszta a fekete angyal látogatását és 2001-re visszajött közénk az élők sorába, hogy legnagyobb megrökönyödésére mások menjenek el mellőle, mint például a nálánál fiatalabb Stefanie Nickel (2002), a Németországban élő alkotótárs, Wolfgang Nickel szintén képzőművész felesége. (Hogy más képzőművész barátokat és ismerősöket már ne is emlegessünk.) Nem csoda hát, ha János művészetében megszorodtak a kifinomult érzékenységgel tálalt vallásos és a szakrális témák: a tiszteletadó félabsztrakt vagy félig ábrázoló jellegű, **lélekarcú ikonok**, a jelvénytzerűen felfüggesztett **vérző Corpusok** és a mindig repülni kész **kitárt szárnyú angyalok**.

Borbély Szilárd

A zene szelleme

Mert azt várják a holtaktól, hogy tudják az utat
a mindennapok szakadéka fölött. Amikor
elhagyják a kétségbeesés vidékeit, és elindulnak
egy távoli, ismeretlen birodalom felé,
amely olyan, mint a zene. Áradó, mindenütt
jelenlévő magányos várakozás. Ez a zene
nem töri át a falakat, halkán kopog,
a réseken szivárog át. Nesztelenül belopózik
és feltöri a láda mélyére rejtett diókat.
Előgurítja a rég elveszett színes üveggolyókat,
játszik velük. Egyszerre pattannak el a vitrinekben
a metszett kristálypoharak. Pattan el a húr.

A Zsidó menyasszony

Schein Gábornak

A nagy képtárakban mindig vannak, akik széket hoznak magukkal. Könnyű, összehajtható kis zsámolyt, mint a vadászok meg a horgászok,

és azon ülnek. Tekintetüket mintha egy távoli pontra függesztenék. Bár a termek nagyok, a megfigyelt pont még sincs olyan messze. Kicsit odébb,

felfedezheted az eszközeiket. A múzeumtól bérelhető festőállványt, a kis zárható festékes szekrénytel. A kifeszített vászon alapozásán, ha közelebb mész,

láthatod a kép krétával felvázolt körvonalait. A tónusok hunyorítva jobban kivehetők, a testek tömegei. Az ünnepi tolongás félelmet kelt. A jövő

kiszolgáltatottságát az áldás sem tompítja. Aki újrifesti, ismeri ezeket a szavakat. Hétszer másolja le élete során ezt a képet, ahogy telnek az évek. Állnak

a sátor alatt. Egyikük, aki azóta már nincs, ekkor is halotti ingben. A meg nem történt valóság a kép tilalmára utal, mondta, amikor eljegyzés után sétáltunk

a Wannsee partján. Nézhettük volna, ahogy úsznak és kikötnek a hajók a Landwehr-kanalon a Heraklesz-hídnál. Ujjunkon a szűkülő gyűrű. Még mindig túl fiatalon.

Nagy György András

Héj

A kivégzőosztag tagjai dinnyét ettek, szép, pirosbélű dinnyét. A magokat gondosan rámköpködték. Nem siettek, szép komótosan eszegettek.

A folyópart egyik fűzfájához voltam kötözve, ők a lugas hűvösébe húzódtak. Több, mint két métert kellett a dinnyemagoknak megtenniük, de jól céloztak a katonaurak. Ami természetes is, hiszen a mi országunkban rend van; hová jutnánk, ha a kivégzőosztag tagjai sem tudnának célozni?

A nap pont rám tűzött, ezért szóltam is nekik; nagyon rendesek voltak, az egyik ideadta a saját napszemüvegét, a másik meg lekent napolajjal.

Igaz, odajött egy harmadik és rávizelt a fejemre, merthogy fejjel lefelé voltam a fához kötözve, de érzésem szerint csak azért tette, mert olvasta a Tudományos Közlönyben, hogy a vizelet nitrogénvegyületeinek bőrrákmegelőző hatása van. És valószínűleg azért evett annyi dinnyét, hogy az én bőrrákomat minél jobban megelőzhesse.

Ahogy a dinnye fogyott, úgy nőtt a feszültség. Néhányan már befejezték,

s megkezdték az előkészületeket a kivégzésemre. Alaposan kezelt mostak, megfésülködtek, eligazították a bajuszuk, lekefélgették újdonszerű egyenruhájuk, s szarvasbőrrel mégegyszer gondosan áttörölgették a csillogó fegyvereket.

Aztán a dinnyehéjakat bedobálták a folyóba, majd engem belelőttek. Úsztunk szépen, vitt az ár, előttem a dinnyehéj, utána én. Tudtam, hogy nem méltó hozzám ez a helyzet, de nem akartam cserbenhagyni a fiúkat, hiszen csak akkor kapják meg a tripla prémiumot, ha holttestem valahol a határon túl kivetődik – de ez már magas politika...

Egyébként nem volt szép tőlünk, hogy még egy kicsi belet sem hagytak a héjban, mert lám én még most is az ő érdekeikkel törődöm: mert a tripla prémium nem semmi pénz, abból legalább húsz kéjnot meg lehet kéjelni, és még mindig marad egy dinnyérealó.

Na, mindegy, akkor úsztam a dinnyehéj után, s nem egy idegen ország hullaházában feküdtem, mint most. A víz az utolsó szemig lemosta

rólam a dinnyemagokat. Hogy fognak csodálkozni jövőre az emberek, mikor a folyó két partja dinnyéssé változik... Egyébként nem érdemlik meg. Ahogy unottan ott ültek a rakodópart alsó kövén, bámulták a nagy vizet, azt a randa dinnyehéjat észrevéve, engem figyelmen kívül hagyva... Hányszor gondoltam a jó katonafiúkra, akik csak velem

törődtek: ez segített teljesíteni a feladatot.

Azt hiszem még így is többet árultam el, mint amennyit szabadott volna, úgyhogy erről a témáról szót se többet. Egyelőre különben is reinkarnációm foglalkoztat: hogy melyik évszázadba, hová, és mivé.

Van egy furcsa érzésem: vasúti pályaőr akarok lenni Szárszón..

Egyedül

Szobám falán szétmorzsolt bogár
Az öreg szekrény meg-megreccsen
Az asztalon egy csorba pohár
Én senkit így még nem szerettem

Összegyűrt papírok a földön
És egy szögön elfordult a kép
Hangod fáradt fülemben őrzöm
Alakod szédült szememben ég.

És a függöny susog a szélben -
Nem érzem már tested mellettem!
Én aki soha még nem féltem
Félek ha egyedül kell lennem

Nyírfalvi Károly

Lassú léptekben

Az elsőre nem emlékszem. Kicsi
voltam, csak megtörtént.

Évek a hegy lábánál a kitágult
térben, kellő nyomokat hagytak, de hogy
kerültem oda? – alig jártam még
akkor.

Nyolc év múlva a hegyről le a völgybe,
végigbőgtem a hurcolkodást, a friss
házak, a betemetett árkok között.

Húsz év kellett, mire a kinőtt szobát
anyámra hagytam, ruháim, könyveim
újabb falak közé költöztek, nyár volt,
szelíd napsütötte utcákon az új
otthonba vezetett kimért utam.

Ezúttal *télen*: vissza a régibe,
ifjúkorom tanúfalai közé
megosztani a helyet öregebbel
és fiatalabbal, az okokra nem
térek ki, keserű szájamban
a túlrejt gyümölcs, s kit is sértsek
meg, ha nem él, vagy igen, de nem fontos?

Nyáron vissza a mézeshetek ódon
falai, a belváros házai közé

Más város jön a sorban
szűk szoba az átmenet
lassan ősz majd koratél van
s innen is elmegyek
azt gondolom most már végleg
s kihúzok majd vagy négy telet
hazaérni és fűteni rettenet
másik történet
elvágom a szálát.

S most itt vagyok, költöztem télen,
nyáron, ősszel, s talán *tavasszal*, nem
tudom, mentem, ha kellett, s ha nem
volt ki *marasztal*, nem mint a madarak,
hanem mert kell, ezért, azért, amazért,
csendért, jó szóért, munkáért, s hová
kanyarognak még csüggedt szárnyaim...?

Szenet nem hoznak többé már, s én is
maradok, most csak az évek, évszakok
váltják egymást, csak a bőr, a kéreg
költözik rólam apró léptekben,
lassú ütemben, mint házamról a
vakolat.

Régi bútor

NEHEZEN szoktam meg – vagy talán nem is – hogy valaki ott alszik mellettem, bár az ágy sem az enyém, a régi majdnem ekkora volt, abban csak egyedül szuszogtam; óvatosan forgolódom, fel ne ébresszem, ha nehezen is, de elaludt, légzése beállt egyenletes ritmusra; ki tudja hányadszor próbálkozunk a szűk ágyat megosztani egymással, estelente bekuckózni magunk egy-egy sarkába, de nem volt mindig így; volt nagyobb ágy, szétnyitható, és akkor jól elfértünk, s volt hogy L-alakban összecsuktuk, és a lábunk összeért, úgy viszont keskenynek bizonyult, s végül ezért-azért a fotelágyba kényszerültem évekre, de ebbe a kisebb szobába azt már nem tudtuk bezsúfolni; most fejlábasan elhelyezkedve osztjuk meg és rontjuk el egymás álmát, hajnaltájt neszezve kelek, s az arcát látom, s amikor hétvégeken beszélgetünk éppen, egymással szemben ülünk, puha takaróink alatt az észrevétlen hanyatló ÁGYON.

Merényi Krisztián

Megérkezés

Este értem haza. A kert előtti fenyőfásor felett kamikáze-denevérek zuhantak a föld felé. Az egyik eltakarta óriási szárnyával a holdat.

Feltettem egy lemezt. A halk szonáta dallama lágyan úszott a lakásban. Lepakcsoltam a lámpát, és a gyertya meggyújtása után a nappali ablaka elé toltam öreg bőrfoteletemet. A függönyt félrehúзва ráláttam a ház bejáratáig vezető, bronzmécsesekkel övezett útra. Kényelmesen hátradőlve a fotelből vártam az este utolsó felvonását.

Mielőtt a zenétől elszenderedtem volna, nyugtalanság kezdett gyötörni.

A pislákoló gyertyafény beszűkült saját, bizonytalan lángfala mögé, majd rövid haláltusa után kialudt. A lemeztű is a csend holtvágányára siklott...

Éjfél körül a rám nehezülő kábulat összezárta szememet és /talán/ álmomban sejtettem, hogy a házhoz vezető úton egy megtört test közelít; lassan, bizonytalanul, mint aki maga sem tudja hova tart. Gondoltam; egy elcsigázott vándor, de erőtlen léptei az első lámpatest mellé lökdösték. Az Ő vonásai rajzolódtak ki a féloldalasan vetődő fényben. Az eltelt néhány év alatt sokat öregedett, görnyedten tartotta ifjú testének templomát.

Valahol a környéken bujdoshatott. Nem mert visszajönni, egy erő cibálta ide. Bátortalanul nézte a tágas ablakot, legfeljebb csak remélte, hogy látom hazatérését.

Egy csapásra olyan lett minden, mint rég.

Macskák a padláson

Falu a háború után. A mezőn aknavájta kráterek, lebombázott házak, sebesülten csellengő gazdátlan jószágok.

Az egyik épségben maradt utcában lakott a hatvanöt éves, pirospozsgás arcú Mihákiné. A púposhátú özvegy kilószámra vásárolta fel a hentesüzlet aprólékait és nyesedékeit. Macskákat tartott a padláson.

Ha valami nem történt kedve szerint, akkor úgy feldühödött, hogy az incidens után még legalább öt percig hunyorgott és civakodott magában.

Amikor elérkezett az etetés ideje, létrán mászott fel a félé száz padláslakóhoz.

- Mit bánom én, ha össze is szartok mindent, de szaporodjatok, és meg ne lógjatok valamilyen rafinált csellel itt nekem.

A szűkös hely ellenére paradicsomi állapotok uralkodtak odafenn. A macskák matracok, rongyok kuszaságában éltek, kedvükre sokasodhattak és ez a kényelem teljesítette ki számukra a tökéletes macskaidillt.

Mihákiné, a férje spórolt vagyona révén – vagy ki tudja miért? - pompás anyagiakkal rendelkezett, nem koplalt, televízió nézte az esti műsort és a néha odatévedő unokáját is mindig megajándékozta, ám a gyermek sohasem mehetett le a szűrős vegyszerszagot árasztó pinceszobába.

A következő nap reggelén Mihákiné megetette macskáit, ő is bekapott néhány falatot, azután riadtan ránézett faliórájára.

- Jézusom, már húsz perce ki kellett volna nyitnom!

Nyugtalanul terítette vállára sajátkötésű kendőjét és kicsoszogott az utcára nyíló, külön-bejáratú üzletéhez.

A boltocska kirakatában csodaszép foltos, fehér és szürke prémkabátok pompáztak.

“Az egyesült Európa magyar nemzetünk nagy reménye”

Habsburg Ottó sárospataki előadása, 1990

Habsburg Ottó, a Páneurópai Unió elnöke, az Európai Parlament tagja 1990. február 5-én rendhagyó történelemórát tartott Sárospatakon. A politikai rendszerváltozás hevében, amikor még csak kóstolgattuk az igazi szólásszabadságot, amikor még nem volt gyakorlat a történelem megszokott módon tanított eseményeihez más szemszögből hozzájárulni, amikor még bizonyos előadók tabunak számítottak - nos, ebben a helyzetben nehezen túlbecsülhető jelentőségűnek ítéltető a Sárospataki Diákegylet kezdeményezése: az utolsó magyar király, IV. Károly fiának meghívása.

Otto von Habsburg-Lothringen 1912. november 20-án született Reichenauban. Tanulmányait a Leuveni Egyetemen végezte. 1922 óta a Habsburg-család feje, 1929-54 között Belgiumban, az Egyesült Államokban, Franciaországban és Spanyolországban élt, azóta otthona a München melletti Pöcking. A magát magyarnak valló politikus az Európa-gondolat egyik első felismerője és kimagasló képviselője. Széleskörű nemzetközi kapcsolatait a páneurópa-eszme népszerűsítésére fordította, e mozgalomhoz 1936-ban csatlakozott. A Páneurópai Unió 1957-ben alelnök-

ké, 1973-ban elnökké választotta. 1979-ben a bajorországi Keresztényszociális Unió (CSU) színeiben az Európai Parlament képviselője lett, e minőségében 2000-ig működött. S bár IV. Károly dicsőségesnek egyáltalán nem nevezhető körülmények között kényszerült elhagyni Magyarországot, a fia, évtizedek és rendszerváltozások múltán, ennek az országnak az érdekében lépett föl számos európai fórumon. Ottó volt az első a Habsburg-családban, aki képesnek mutatkozott a família történelmi szerepének elfogulatlan értékelésére, aki felülemelkedett a múltban elszenvedett sérelmeken, s aki „az én házam az én váram”-elv helyett felismerte az egységesülő Európa fontosságát. Általa a Habsburg név új dimenziót kapott. Egy ilyen személyiség Sárospatakra történő meghívása, éppen egy újonnan induló társadalmi-politikai rend küszöbén, ígéretesnek látszott.

Előadása - amely egyszerre volt történelmi visszatekintés és modernizációs program - mély benyomást tett a hallgatóságra. Az alábbiakban ennek szövegét tesszük közzé az eredeti kézirat alapján. Habsburg Ottó okfejtése világos, történelmi példái helytállóak

és szemléletesek. Az elhangzottak ma - az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk küszöbén - különösen érdekesek, hiszen az élet számos kérdésben igazolta az előadásban szereplő elgondolásokat, elvárásokat. Összeállításunkkal Habsburg Ottót köszöntjük, mint lapunk fővédnökét, a tavaly novemberben ünnepelt 90. születésnapja alkalmából.

Szívből köszönöm sárospataki honfitársaimnak, hogy már egy éve meghívtak a mostani látogatásra. Örültem a meghívásnak, nemcsak mert régóta kívántam városukat megismerni, hanem azért is, mert ez itt egyik élő központja hazánk keresztyén életének. Aki őszinte meggyőződéssel vallja Krisztus Urunk tanait, tudja, hogy, különösen a mai időkben, mindent meg kell tennünk, hogy azok, akik hisznek egy élő Istenben, összefogjanak a materializmus és ateizmus ellen. Tudjuk, hogy csak ily módon sikerül majd a világon is azt a rendet megteremteni, amely sokat szenvedett népünknek végre békés korszakot ad az egyesült Európa keretében.

Mióta utoljára hazánkban jártam, megint nagyot változott a világ. Bátorító tény, hogy a legsötétebb zsarnok, Ceausescu¹ is megbukott, és hogy egy lelkész, Tőkés László² volt az, aki Istenbe vetett hitével és személyes áldozatkészségével megdöntötte a materialista rendszert, mely mindvégig számított a Securitate³

fegyvereire. Nagyon örülök annak, hogy Tőkés László holnap itt lesz, mint élő szimbóluma nemzetünk és keresztyénségünk életerejének.⁴

A most kezdődő évben a felszabadult népek képviselőiket választják meg. Sok fog függeni választóink döntésétől. Nagy tehát a felelősségük. Ezért mindenkinek gyakorolnia kell választói jogát. Aki nem szavaz, segíti azokat az erőket, amelyeket legkevésbé akar, gyengíti a demokráciát és nem teljesíti állampolgári kötelességét. Olyan rendszert kell megalapoznunk, mely biztosítja az emberi jogokat, az egyéni szabadságot, a szabad gazdasági életet és felépít egy igazi demokráciát. Amellett azonban hazánk biztonságáról is gondoskodnunk kell. Ezért szükséges, hogy minél előbb tagja legyünk az Európai Közösségnek. Örülök, hogy Magyarország már is kérte az Európa Tanácsba való felvételét,⁵ mint első lépést a közösségi tagság irányában. Nagyon remélem, hogy a választások után⁶ pozitív válasz jön. Mindenesetre bízhatnak abban, hogy mint a múltban, ma is mindent meg fogok tenni, hogy ügyünket elősegítsem.

Sorsdöntő időkben szükséges arról gondoskodni, hogy, úgy a világpolitikában, mint országunk belső rendjében, az évtizedes elnyomás után jól meggondoljuk mi az, amit most meg kellene valósítani, hogy hazánkat a közös Európa keretében úgy szervezzük, hogy az eljövendő nemzedékeket megóvjuk attól, amit át kellett

élnünk. A mi századunk második felében minden megmozdult. A második világháborút követően egy időre a népek, a sok vérveszteség után, le-targiába süllyedtek. Így keletkezhetett az, amit mi ma a jaltai rendszernek nevezhetünk.⁷ Ehhez még az is hozzájárult, hogy az atomfegyverek létezése megghiúsított minden tervet, hogy a helyzeten erőszakkal változtassanak. A háborús rizikó olyan mértékben növekedett, hogy még egy lelkiismeretlen zsarnok sem mert volna háborút elindítani, amely végül nukleáris tűzvészbe torkolhatott volna. Háború – és ezekből sok volt – amit még viselni lehetett, kis államok között tört ki, ahol ez a veszély nem állt fenn. Tehát nem annyira a jaltai rendszer jelentett egyensúlyt, mint inkább az a tény, hogy a világ megbénult. Békés egyensúly csak akkor létezik, ha a népek szabadon hozzájárultak a rendezéshez. Ez Jalta után nem történt meg.

Ha általában a béke elveit tanulmányozzuk, mindig vissza kell térnünk arra az elgondolásra, amelyet legjobban Guglielmo Ferrero⁸ olasz történész 1939-ben megjelent könyvében szögeztet le a Bécsi Kongresszusról.⁹ Ő akkor, mint a genfi egyetem tanára, még egyszer megpróbálta felhívni a hatalmasok figyelmét arra, ily módon lehet tartós békét kötni. Előre látta az újabb világháborút, és tudta hogy ezt békeszerződés fogja követni. Ezért arra akart rámutatni, hogy tartós béke egy diktátum révén - mint Versailles

vagy Trianon az első világháború után¹⁰ - nem békéhez, hanem normális időkben új háborúhoz vezet. Abnormális időkben, mint a miénk volt, úgynevezett hidegháborút hozott. Guglielmo Ferrero szerint tartós béke csak akkor lehetséges, hogyha a legyőzöttek éppen úgy részt vesznek a béketárgyalásokon, mint a győztesek. Szóval igazi tárgyalásra lenne szükség, nem szabad bosszút állni, és azonkívül közös elveket kell kidolgozni, amelyek úgy a győztesek, mint a legyőzöttek részére irányadóakká lesznek.

A Bécsi Kongresszuson oly nagy szellemek mint Metternich, Castlereagh és Talleyrand¹¹ ezt a rendet teremtették meg, és ez Európának többé-kevésbé hosszú békeidőt hozott. A nagy félelem, amely még a napóleoni háborúk idején létezett, megszűnt, és magától jött a leszerelés, mert a népek soha sem fegyverkeznek le, ha félnek. Sok embernek az az illúziója, hogy tárgyalások útján lehet leszerelést elérni. Ez azért is abszurdum, mert a fegyverkezés nem az ellentétek oka, hanem következménye. A fegyver maga lélektelen dolog és teljesen semleges. Jót vagy rosszat csak annak a beállítotttsága csinál belőle, aki a fegyver mögött áll. Ezt már Mao Ce-tung¹² is elismerte. Tehát, ha az emberek békét keresnek és csak leszerelésre törekszenek, nem fogják céljukat elérni. A béke politikai rendet jelent, amelyet a népek szabad akaratukból elfogadtak. Ezt Versailles-ban, épp úgy mint

Jaltábanm, figyelmen kívül hagyták. Ezért sem az egyik, sem a másik szerződés nem hozta a nagy rettegés végét és csak növelte a bizalmatlanságot. Így tehát a jaltai úgynevezett „rend”, amely főleg nem-háború de nem is igazi béke jellegű volt, nem tarthatott sokáig. Mi ma a jaltai rendszer likvidálása idejében élünk, ami nemcsak a külpolitikára vonatkozik. Egyáltalán, minden megmozdult ezen a világon. Ennek több oka van, nemcsak a békeszerződések természetellenes jellege, hanem tanulmányaink is, életritmusunk állandó gyorsulása, és mindazok a gazdasági és média-politikai elemek, amelyek ma alapján megváltoztatták életünket. Így értelmezve, napjaink válsága nemcsak nemzetközi téren észlelhető, hanem éppen úgy az államok belső politikájában is. Nálunk minden összefügg, úgyhogy itt különbséget alig lehet tenni. Egy tartós megoldásnak pedig két oldala lesz: egy nemzetközi és egy nemzeti. Ez azt jelenti, hogy a múlt formáit nem használhatjuk arra, hogy megoldjuk a jövőt.

Ez annál is inkább így van, mivel mögöttünk fekszik egy kifejezetten reakciós idő. Az emberek nem tudták megérteni, hogy mi is az, ami megváltoztatja a világot. Az egyetlen alapvető különbség az volt, hogy az úgynevezett szocialista rendszerekben nehezebb az alkalmazkodás, mint ott, ahol szabadság a társadalom alapelve. A 19. század kapitalizmusa így végéhez ért, mert már Ludwig Erhard

és Wilhelm Röpke¹³ idejében ráeszméltek, hogy a múlt formáival nem lehet boldogulni. Ezért történt, hogy először Németországban, de ma már többé-kevésbé minden demokratikus országban is, a szocialista piac rendje lett a gazdasági politika alapvető elve. Ennek köszönhetjük az óriási nyugati sikereket – szóval, Erhard végleg legyőzte Marx Károlyt.¹⁴

A szocializmus, főleg doktriner formájában, nem tudott alkalmazkodni az adottságokhoz, mivel egyik alapelve, hogy ő az emberi haladás végleges formája. Ez mindent megbénít és nem engedte, hogy az adottságokhoz alkalmazkodjék, amikor változásokra volt szükség. Ez magyarázza a szocialista rendszer nagy nehézségeit és problémáit, és oka annak, hogy nap-nap után nagyobb a különbség a szabad piaci országok és a szocialista országok között. Ma a szocialista országokban a haladó elemek mind inkább rendszerüket akarják megváltoztatni, - még ha az elnevezést meg is hagyják – hogy legalábbis megfeleljenek a mai gazdasági rendszer és a technológiai fejlődés fő követelményeinek.

Ha ebből a szempontból meg akarjuk világítani a mai államok alapproblémáit, úgy érzem két tényre bukkanunk, amely alaposan megváltoztatta életünk előfeltételeit. Az egyik tény, hogy a hirosimai atombomba óta a hatalom határtalan lett. Különösen amióta a világot övező rakétákkal atomfegyvert bárhová el lehet vinni. A nagy francia politikai tudós, Louis

Armand, rögtön az első hírre kifejtette, hogy új dimenzióba lépett az emberiség, mivel most már mindenkit mindenkor és mindenütt látni és megölni lehet. Ennek a politikai kihatása az volt, hogy a tér megszűnt számottevő lenni. Már nincs olyan hely, ahol teljes a biztonság, mint ahogy ez a második világháborúban még létezett. A másik tény, hogy a belpolitikában is mindinkább lehetősége nyílik a hatalomnak, főleg annak, amelynek nincs morális korlátja, belehatni a privát szférába. A múltban például, a régi rómaiak idején, a keresztények biztonságban érezhették magukat a katakombákban. A mai időkben a katakomba már nem ad biztonságot, úgyhogy az ember tényleg többnyire a meg nem fékezett hatalomtól függ. Így tehát időnk legnagyobb problémája az, hogyan tudjuk megőrizni az embert, az emberi jogokat és az emberi méltóságot, korszakunk nagy tárlalmányai közepette. Ennek a problémának a megoldásától függ, hogy sikerül-e a jövőben is fenntartani egy emberséges rendszert. Tehát a szabadságnak mindinkább a politikai elgondolások középpontjába kell kerülnie.

A szabadság megőrzése szempontjából két elv áll előtérben. Az egyik az, hogy egy rendszer csak akkor adhat igazi szabadságot, ha legitim. Legitim pedig azt jelenti, hogy olyan elveket képviseljen, amelyeket az ország túlnyomó többsége valóban elfogad. Persze, itt nem azokra a 90 %-ot

meghaladó választási eredményekre gondolok, amelyeket minden totális állam időről-időre a választási komédiák keretében produkál. Azt szeretném állítani, hogy egész kevés kivétellel, egy választás, mely 63 %-on túlmenő többséget ad, nem tekinthető szabad választásnak. De demokratikus választás alapján legitim kormány még relatív kisebb többséggel is létesülhet, mivel úgy az ellenzék, mint a többség elfogadja. És, mint mondtam, csak egy ilyen legitim kormány adhat igazi szabadságot. Minden olyan kormány, amely nem legitim, legyen ez akár köztársaság, akár királyság, akár diktatúra, nem képes igazi szabadságra, szóval arra, amire ma abszolút szükségünk van. Csak a legitim rendszer erős igazán, mert az igazi erőnek nincs szüksége erőszakra. Egy totális rendszer ellenben semmi esetre sem lehet legitim, mivel mindig kényszerre épül.

Egy másik tény, melyet történelmi tapasztalataink alátámasztanak az, hogy a szabadságot csak a kisebb egységekben lehet hathatósan megvédeni. Aból kell kiindulnunk, hogy minél távolabb áll a döntő hatalom a nép többségétől, amelyre döntései kihatnak, annál inkább van veszélyben a szabadság. Ezért az is szabály, hogy a centralizmus mindig veszélyezteti a szabadságot, míg a föderalizmus a szabadság előfeltétele. Ezt már a közéleti szinten, legalább is a demokratikus rendszerekben, észlelhetjük. Egy polgármester alig lehet demagóg, mert

szomszédjai előtt helyt kell állnia döntéseieért. A képviselő, aki a fővárosban működik, már kevésbé függ választóitól, mert azok többségükben nem is tudják, hogy mit tesz. Így tehát a szabadságot, legyen az a politikai vagy a gazdasági életben, mindig közel kell hozni a polgárokhoz. Csak ott, ahol a polgárok maguk is ellenőrzik az állam hatalmát, nem lesz visszaélés.

Így összefoglalva az mondhatjuk, hogy két kérdésről lesz szó a jövőben, a politikai rendszerekről, és arról hogyan lehet erősíteni a kisebb egységeket.

Ami a politikai rendszereket illeti, be kell ismernünk, hogy ma majdnem minden egyes alkotmányunk válságba kerül. A technika a mostani politikai formákon már régen túlhaladt. Időnk tragikus ténye az, hogy amíg a technika és a tudomány már a 21. század küszöbén áll, a 19. század óta nem született új politikai gondolat. Ez éppen úgy áll a szocializmusra, mint bizonyos szabadabb formákra, habár ezeknél a haladás könnyebb volt, mert nem tartják magukat véglegesnek. De mindenesetre mind a két rendszert teljesen reformálni, vagy még inkább új eszmékkal helyettesíteni kellene.

Egyik legnagyobb gyöngeségünk az, hogy az állam és a társadalom ma egy egységet képez. Ez nem volt mindig így. Ez a körülmény megakadályozza, hogy a társadalom és az állam egymást kontrollálja. Erre példa az a sok nehézség, amelyet ma bizonyos álla-

mok tapasztalnak a természet védelmében. Mi azt várjuk az államtól, és jogosan, hogy védje a természetet. Namármost, a természetvédelem minden esetben sokba kerül, úgyhogy az, aki a természet szennyezi, nem fogja lelkesen támogatni mindazt, amit a természet érdekében az emberek tenni kényszerülnek. Az úgynevezett kapitalista államok helyzete előnyösebb, mert az állami és a magánvagyon külön kézben van. Ennek folytán a kormányok, ha jóakaratóak, adminisztrációjuk révén lépéseket tehetnek a természet védelmére. Az ún. szocialista államokban ezzel szemben az egész vagyon az állam kezében van. Mármost az állam csak egy teoretikus képződmény. Az az állítás, hogy az állam kezében lévő vagyon a közöségé, egyszerűen nem felel meg a valóságnak. Államosítás a legtöbb esetben csak azt jelenti, hogy a bürokrácia átvette a hatalmat a közgazdaságban. Egy kormánynak, még egy jóakarató kormánynak is, szüksége van a bürokráciára, hogy keresztülvigye azokat az elveket, amelyeket a politikában meg akar valósítani. Így tehát a legjobb kormány sem tudja elérni a bürokráciánál, hogy keresztülvigye elveit a természet védelmében, ha a bürokrácia anyagi jólétének alapja a természet romlása. Ebből az következik, hogy egy szocialista rendszerben mindig nagyobb a természetrombolás, mint a szabad közgazdaságban.

Itt szükség lesz új egyensúlyokat lé-

tesíteni. A nyugati demokráciák elméletében az a felfogás, és ez soká jogos is volt, hogy a polgárok érdekét legjobban szolgálja, ha egyensúly létezik a törvényhozó, az adminisztratív vagy végrehajtó és az igazságszolgáltató (bírói) hatalom között. Ez jó volt, amíg csak ez a három hatalom létezett. Ma már egészen más hatalom is érezhető a közéletben, főleg kulturális téren, amióta a rádió, a sajtó és a televízió révén a tömegkommunikáció mindinkább növekvő szerepet játszik. Demokráciánkban például állandóan felvetődik a kérdés, hogy meddig mehet a sajtószabadság, főleg hogy ha ez a szabadság már manipulálttá válik. Ez nem jelenti azt, hogy bárki is védi a cenzúra gondolatát. Viszont mindent meg kell tennünk, hogy erősítsük az egyéni becsület védelmét minden jogosulatlan támadással szemben. E szempontból például az angol sajtótörvény példaadó. A lapok jobbra nem mernek olyat állítani, amit nem tudnak bizonyítani, mert a büntetés nagyon is kemény. Ezzel szemben például a német televízió, amely legnagyobb részt állami kézben van és monopóliumszerű, szabadon garázdálkodhat, mivel az egyén alig tudja megvédeni becsületét azok ellen, akik róla valótlan állítanak, mert egyszerűen az állam anyagi erejével nem tud megbirkózni. Azonkívül az is tény, hogy aki államosított televíziónál vagy rádiónál dolgozik, állami tisztviselő, tehát ha pénzbírságra ítélik becsületsértés miatt, a büntetést az

állam fizeti. Így állhat elő az a groteszk helyzet, hogy a sértett, mint adófizető hozzájárul ahhoz, hogy az, aki az ő becsületében gázolt, bírságát a polgárok pénzéből rója le.

Egy másik komoly probléma az, hogy maga az állam konstrukciója már nem felel meg a mai követelményeknek. A 19. században jó volt, de ma már nem működhet, már csak azért sem, mert ma a hatalom egyik fő eszköze a hírek beszerzése és közzététele. Erre jelenlegi alkotmányi rendszereink nincsenek felkészülve, azaz állami struktúráink egyszerűen nem felelnek meg a mostani információs keretnek. Az állam fő szerepe ma az kellene legyen, hogy információkat szerez be, szétoszt és ezeket valóban fel is használja. Ez a folyamat mostani demokratikus alkotmányaiban sem működik úgy, ahogy kellene. A kormány tagjai egyszerűen nem tudnak már megbirkózni az információk özönével. Személyes tapasztalatból mondhatom például, hogy mint az Európai Parlament¹⁵ költségvetési bizottságának tagja, a múlt évben hozzám küldték a költségvetést összes adataival. Mikor a papírhegyet megláttam, amit a posta hozott, meg sem számoltam az oldalakat, hanem rátettem egy mérlegre - súlya tizenkét és fél kiló volt. Kiszámítottam, hogy ha át akartam volna dolgozni a költségvetést - napi 12 órával vasár- és ünnepnapokkal együtt - több mint három évig kellett volna olvasnom, míg egy év költségvetésével végzek. Namármost, mindezeket

az adatokat pontosan három héttel azelőtt kaptam kézhez, mielőtt döntenem kellett volna, és azt is remélték, hogy okosan döntök. Ez abszurdum. Szóval azok, akik vagy mint törvényhozók vagy mint adminisztrátorok felelősséget viselnek, ma sokszor a rendszerből kifolyólag arra vannak ítélve, hogy döntsenek valamiről, amit nem is tudhatnak.

Szóval a különbség a törvény követelményei és a valóság között óriási. Ezt megint egyensúlyba kell hozni. Én erre csak úgy látok lehetőséget, ha beépítjük állami szervezeteinkbe az amerikai „think tank” rendszert, azaz olyan embereket, akiknek nincs adminisztratív feladatuk, hanem arra vannak hivatva, hogy informálódjanak, gondolkodjanak, tanulmányozzák az adatokat és azután jó tanácsokat adjanak. Amíg a döntés és az informálódás egy kézben marad, ez ma már nem működhet kielégítően. Így tehát, véleményem szerint, szükséges lesz egy kettős rendszert bevezetni az államban, egyrészt az információt és megítélést, másrészt az adminisztrációt. Csak így tudunk a modern lehetőségekkel boldogulni.

Ez nem jelenti azt, hogy a parlamentarizmus idejét múlta volna. Ellenkezőleg. Én úgy érzem, hogy a parlamentarizmusnak és a demokráciának van jövője, ha csak nem követjük el azokat az alapvető hibákat, amelyekkel túl gyakran találkozunk. A parlament fő feladata ellenőrizni az államot, a kormányt, az adminisztrá-

ciót. Persze törvényhozói feladata is van, de úgy hiszem, hogy a demokráciákban a törvények ma túlságosan részletekbe menőek. A törvények inkább csak irányadók legyenek, a részleteket az alsóbb közegek dolgozzák ki. Erre persze az lenne az orvoslás, hogy a bírói hatalom növekedjék az állam keretében. Mindenesetre a bírói ellenőrzés a kormány és a törvényhozás felett nagyon is szükséges.

Ha az ember politikáról beszél, mindig szóba kerül az államforma. Véleményem szerint az államforma nem döntő kérdés. A fő dolog az, hogy a hatalom legitim legyen. A legitimitás pedig nem a királyság monopóliuma - éppen úgy lehetséges egy köztársaságban. Előfeltétele az, hogy az emberek valóban elfogadják a kormányt legitimnek, azaz hogy elismerjék, hogy az adott körülmények között és az adott időben ez a legjobb. Azonkívül mindig hamis azt állítani, hogy az egyik államforma a múlté, a másik a jövőé. Az aki a történelmet ismeri, tudja, hogy amióta az emberiség létezik, az államformák mindig változtak. Voltak köztársaságok Krisztus előtt és királyságok is. Ma is ugyanaz a helyzet. Nem régen egy televíziós újságíró a német televízió előtt azt kérdezte tőlem, hogy köztársaságpárti vagy monarchista vagyok-e. Azt válaszoltam neki, hogy sem az egyik, sem pedig a másik. Én legitimista vagyok, azaz mindig azt a rendszert fogom támogatni, amely véleményem szerint legitim, tehát a közösség által elfoga-

dott. Ez azt hiszem az egyetlen reális magatartás ebben az eltúlzott kérdésben.

Összefoglalva tehát el kell ismernünk, hogy alapjában, habár az elvek mindig megmaradnak, az állami alkotmányoknak új formát kell adnunk a jövőben. Modernizálnunk kell az államot, hogy biztosítsa a szabadságot, és hogy a polgároknak azt a szolgálatot nyújtsa, amit az emberek jogosan elvárnak. A másik nagy probléma az, hogy a mai idők nagy változásai közepette a kisebb egységeket kell fenntartanunk. Érdekes tény, hogy éppen most a leghaladóbb országokban ráeszmélnek az emberek, hogy csak a tradicionális kis egységek biztosítják igazán a szabadságot és az emberi méltóságnak megfelelő keretet. Mi tehát ma Európában ott állunk, hogy amikor külbiztonságunk érdekében nagyobb egységet kell létesítenünk, amit még a gazdasági haladás is megkíván, meg kell értenünk, hogy csak a kisebb egységekben tudjuk igazán megvédeni az embert. Szóval közeputat kell találnunk, amely ott, ahol másképp nem lehetséges, nagy egységhez vezet, viszont mindenütt, ahol erre mód van, fenntartja a különböző kis egységeket. Ez áll úgy az európai egyesülésre, mint az egyes államokra is. Így tehát az eljövendő alkotmányok egyik alapja az kell legyen, hogy a nagyobb egység sohase jogosult átvenni olyasmit, amit a kisebb egység kielégítően tud megoldani. Ez az, amit a jogászok a szubszidiaritás elvének

neveznek. Ez az elv ma talán az egyéni szabadság legerősebb védelme, ha következetesen keresztülvisszük. Ezt kellene beépíteni minden egyes alkotmányba, és pedig úgy, hogy a bíróságok első feladata legyen ezt az elvet védeni, főleg akkor, amikor a központi államhatalom hatáskörébe akar vonni olyasmit, amire nem jogosult. Így tehát visszatérünk ahhoz az elvhez, hogy a bíróságnak a jövőben igen nagy szerepe lesz, minden olyan államban, amely legitim, azaz kész az egyéni szabadságot megvédeni. Ettől a döntéstől függ az emberhez méltó élet biztosítása, úgy az egyes államokban mint a nagyobb egységekben.

Amire tehát a jövő szempontjából szükségünk lesz, az egy független új gondolat, de nem az a bizonyos elméleti-politikai bölcselet, amely többet árt, mint használ. Óriási szerepe lesz ebben a történelemtudománynak. Történelemismeret és tradíció-érzék nélkül nem lehet jó politikát folytatni. Ez érthető, ha azt tartjuk szem előtt, hogy az, aki nem tudja honnét jön, nem tudhatja hová megy, mert azt sem tudja hogy hol van. A történelem tehát nem holt tudomány, hanem eszköz, amely segít a jövőt tervezni. Persze a történelem nem az a bizonyos talmi történelem, mellyel túl gyakran a totalitárius rendszerben találkozunk, ahol állandóan átírják a múltat, hogy megfeleljen a jelennek. Ilyen történelemnek semmi értéke sincs. Próbáljuk úgy látni ami volt, ahogy volt, mert csak így tudjuk megítélni, milyen kö-

vetkeztetéseket vonhatunk le a történelem ismeretéből. Akkor hasznunkra lesznek a múlt szép valamint sötét órái. A jó órákból azt kell megtanulnunk, mit kell tenni, hogy céljainkat elérjük; a rossz órákból azt, hogy mit nem szabad tennünk. Eszerint az a történelemtudomány, amely manipulálja a múltat, árt a közösségnek. Tehát megint csak arra jövünk rá, hogy a jó politika alapja: csakis az igazság. Vannak cinikusok, akik ezt az elvet nem akarják elismerni. Bizonyos időkben és rövid időtartamra ilyen cinizmussal lehet sikert aratni. Ha ellenben a politikában a köz szolgálatát látjuk, a nemzeti érdekek védelmét, és a népek közötti béke és barátság elősegítését, akkor szükségünk lesz a való történelemre, mert általa és az igazság által találjuk meg a helyes utat. Mindenek előtt, kedves honfitársam, ez a feladatunk. Döntő idöket élünk. Magyarország a nép akarata szerint most a szabadság és a demokrácia útjára lépett. Keresi jövő kibontakozását. Szerény véleményem szerint a magyar jövő csak egy európai közösségben található. A magyar mindig európai nép volt és Szent István döntése óta mindig a keresztény nyugat mellett állt. Ott találta igazi helyét, és amikor próbált más utakon járni, az rendszerint szerencsétlenül végződött. Tudom hogy a múltban sok volt az ellentét, de nemzetünk útja nagyjából mégis sikeres volt. Sokat szenvedtünk, mert földrajzilag a világ egy olyan pontján élünk, ahol mindig felmerül-

tek problémák és nehézségek. De mégis hogy egyáltalán megmaradtunk a földön, és hogy ezt túléltük akkor, amikor nagyon is egyedül voltunk, igazolja hogy az út, melyet nagy honalapító királyunk mutatott, helyes volt. Ezen az úton kell tovább haladnunk. Az európai egyesülés napjaink egyik nagy eseménye. Erő, amelyet megállítani már nem lehet. Sokan próbálták, de nem sikerült. A második világháború óta folytonosan haladtunk ebben az irányban, és ma azt mondhatom, már túl vagyunk azon a ponton, ahonnan valamikor még vissza lehetett volna fordulni. Mint az Európai Parlament választott tagja állítom, hogy az, aki bent van az Európai Közösségben tudja, hogy ez a jövő számunkra és nemzetünk számára is. Ez okból éreztem mindig, hogy Magyarország helye egyszer ott lesz a Közösségben. Minden jel, amit hazuról kaptam, azt mutatta, hogy az egyesült Európa magyar nemzetünk nagy reménye. A magyar kultúra nagyon is beleilleszkedik ebbe az Európai Közösségbe. Íróink, művészeink, zenészeink szerepe kimagasló az európai kultúrában. Így tehát ebben az időben is, amikor minden változik, az kell legyen nemzetünk célja, hogy az Európai Közösségben szerepet vállaljon. Bízom abban, hogy ez sikerül. Persze vigyáznunk kell, nem szabad elhamarkodottan cselekedni. Lépésről-lépésre kell haladni és főleg szükségünk lesz egy nagy nemzeti kibékülésre. Spanyolország útja az Európai Közösségbe a

diktatúra után is éppen azáltal volt lehetséges, hogy az egész nemzet egyesült, hogy nem tett különbséget aszerint, hogy ki mikor hol állt, hanem csak az számított hogy ki hová tart.¹⁶ Itt óriási feladat vár ránk. A megoldástól függ, mi lesz Magyarország jövője ebben a nagy Európai Közösségben.

Mint az Európai Parlament egyedüli magyarul beszélő képviselője, azt szeretném mondani Önöknek, hogy mi a Közösségben szeretettel várjuk a magyarokat. Biztosak vagyunk abban, hogy ők is majdan egyszer elfoglalják azt a helyet, amely a demokratikus nemzetek keretében az övék. Itt Magyarországnak jók a kilátásai. Itt lehet majd megvédeni a nemzeti, emberi és kisebbségi jogokat. Európát, ne feledjük el, nagy keresztény hagyományaink hozták létre. Csak aki megérti az ebben kifejezésre jutó szellemet, azaz hogy a Mindenható az egyes embernek adott jogokat, amelyeket a kollektív nem vonhat meg tőle, az fogja megérteni hogy egész rendszerünk alapja az egyéni és a közös szabadság kell legyen. Amit mi akarunk, hogy egy igazán emberhez méltó jövő. Persze még nehéz és hosszú út áll előttünk. De ha visszatekintek egy most már hosszú életre, akkor állíthatom, olyan sikereink voltak, hogy ezek csak buzdítanak a jövőre. Csak egyet szeretnék említeni: amikor én fiatal voltam, minden német a franciákat és minden francia a németeket legfőbb ellenségének tekintette. Ugyanakkor

minden fiatal mint én, tudta, hogy harcolnunk kell majdan egy európaiak között háborúban. Azonkívül úgy tudtuk, hogy a drótsövény a Rajna mentén bár szomorú, de olyan tény, amelyen változtatni nem lehet. Ha a mai fiataloknak nyugaton ezt elmondom, értelmetlenül néznek, mert egyszerűen ilyen gondolataik már nincsenek. És ez óriási siker. Ne felejtsük el, relatíve könnyű szerződéseket írni vagy alkotmányokat papírra vetni, de régi nemzetek pszichológiáját és gondolkodásmódját alapvetően megváltoztatni nagyon nehéz. És éppen ez sikerült a demokratikus nyugat keretén belül ezekben az évtizedekben. Ez buzdító a jövőre; mert a múlt sikerei rámutatnak felelősségünkre, hogy még nagyobb eredményre törekedjünk. Magyarországnak itt óriási lesz a lehetősége. Bízom tehát a magyar jövőben, a magyar szabadságban és a magyar demokráciában. Nemzetünk sokat szenvedett, de mai távlatból nézve, azt mondhatjuk, bízhat egy szebb jövőben.

Jegyzetek

1 Nicolae Ceausescu (1918-1989) román politikus. 1965-től a Román Kommunista Párt első, majd főtitkára, 1967-től államfő is. Az 1989-es ún. "karácsonyi forradalom" során feleségével együtt statáriális bíróság elé állították, halálra ítélték, és december 25-én mindkettőjüket kivégezték.

2 Tőkés László (1952) erdélyi református lel-

kész, 1990-től nagyváradi püspök. A zaklatása miatt védelmére kelt megmozdulás robbantotta ki az 1989-es romániai forradalmat.

3 Securitate: a román állambiztonsági hatóság 1948-89 között.

4 Tőkés Lászlót 1990. február 6-án Sárospatakon díszpolgári címmel tüntették ki.

5 Az Európa Tanácshoz Magyarország 1989. november 14-én nyújtotta be csatlakozási kérelmét, és ennek alapján 1990. november 6-án vették fel a szervezetbe. Az Európai Unióhoz 1994. április 1-jén nyújtottuk be felvételi kérelmünket, a tagfelvétel 2004-ben várható.

6 Magyarországon 1990 májusában tartották az országgyűlési képviselő választásokat.

7 Az 1945. február 4-11. között megrendezett jaltai csúcstalálkozón a szövetséges hatalmak vezetői – Sztálin, Rooseveltt és Churchill – megegyeztek a háború befejezése utáni Európa érdekszférák szerinti felosztásáról.

8 Guglielmo Ferrero (1871-1942) olasz történész. 1930-tól a genfi egyetem professzora.

9 Bécsi Kongresszus: 1814. szeptember 18-tól 1815. június 9-ig üléselő nagyhatalmi tanácskozás, amelyet a napóleoni háborúk végén, a Német-Római Császárság felbomlása miatt, Európa új rendjének kialakítására hívtak össze.

10 Az antant 1919. június 28-án Versaillesban kötött békét Németországgal, 1920. június 4-én pedig Trianonban Magyarországgal.

11 Klemens Metternich (1773-1859) 1809-48 között osztrák külügyminiszter, 1821-48 között kancellár is. Robert Stewart Castlereagh (1769-1822) 1812-től haláláig brit külügyminiszter. Charles Talleyrand (1754-1838) 1797-1807 között és 1814-15-ben francia külügyminiszter.

12 Mao Ce-tung (1893-1976) kínai politikus. 1943-tól haláláig a Kínai Kommunista Párt elnökeként az ország teljhatalmú vezetője, 1949-59 között köztársasági elnök is.

13 Ludwig Erhard (1897-1977) német politikus, közgazdász, az ún. "német gazdasági csoda" atyja. 1949-63 között az NSZK gazdasági minisztere, 1957-től alkancellár is, 1963-66 között kancellár. Wilhelm Röpke (1899-1966) német közgazdász, társadalomtudós. 1924-től egyetemi tanár, a II. világháború utáni német neoliborális gazdasági modell (szociális piacgazdaság) egyik fő eszmei kidolgozója.

14 Karl Marx (1818-1883) német filozófus, közgazdász. Friedrich Engels-szel együtt a tudományos szocializmus megalapítója, a róla elnevezett marxizmus eszmerendszerének kidolgozója.

15 Európai Parlament: az Európai Unió (1993-ig az Európai Közösségek) Strasbourgban székelő tanácskozó szerve, tagjait a tagállamok polgárai közvetlenül választják.

16 Spanyolország 1975-ben, Franco tábornok halálát követően vált ismét demokratikus politikai berendezkedésű országgá, az Európai Közösségek 1986-ban vette fel tagjai közé.

(A kézirat a Sárospataki Diákegylet irattárában 7/1990. számon található, közlése Bolvári-Takács Gábor. A látogatás körülményeiről és programjáról lásd uő: Habsburg Ottó Sárospatakon, in: Széphalom 10. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, szerkesztette: Balassa Iván, Fehér József, Hőgye István, Viga Gyula; Sátoraljaujhely, 1999, 701-706.o.)

Pocsainé Eperjesi Eszter Búcsú Balassa Ivántól

„Boldog ember az, aki meglátja fiait és azoknak fiait...” - halljuk a Zsoltárok könyvéből. /128,5-6/. Dr. Balassa Iván boldog, munkával teli, eredményekben gazdag életet mondhatott magáénak. Isten megadta neki, hogy láthatta gyermekei életének alakulását, és örülhetett unokáinak, dédunokáinak. Élete eredményekben gazdag, szerencsés élet volt. Hányan sóhajtunk fel nap mint nap: boldog leszek, ha kapok Istentől 85 esztendő erőben, egészségben. Elhunyt Testvérünk megkapta ezt a 85 esztendőt. Ebből egy percet sem tékozolt el. Nemcsak a tudományos munkában, az elért eredményekben mondhatta szerencsésnek magát, hanem családjában is. Isten hozzáálló társat rendelt mellé. Hálás volt azért, hogy ilyen „derék asszonyt” adott neki az élet Ura, „Mert ennek ára sokkal felülhaladja az igazgyöngyöket” /Pld. 31,10/. Felesége hittet, lelkierővel biztosította a nyugodt családi hátteret, férjének az alkotó munkához a biztos napokat, az otthonukba betérő barátoknak, ismerősöknek szavakkal ki sem fejezhető fogadtatást. Fáradhatatlan volt, türelmes és mindig szolgálatkész.

Elhunyt Testvérünk házasságát Isten megáldotta. Nem csak azzal, hogy „derék asszonyt” rendelt mellé, nem csak azzal, hogy szerető gyermekekkel áldotta meg házasságukat, nem csak azzal, hogy unokák népes seregének örülhet-

tek, gyönyörködhetnek, hanem áldását időben is kiterjesztette, mert hatvan esztendőn át élhették meg a boldogító igen kimondásakor elhangzottakat: „Hozzá hú leszek, veled tűnök, veled szenvedek... holtomiglan vagy holtáiglan hitetlenül el nem hagyom.”

Esküt megtartó embert Isten mindenkor áldásában részesíti. Ezért vagyunk mi is hálásak Istennek, ezért lehetnek hálásak a család tagjai, hogy elhunyt Testvérünk mint tudós, mint tanár, mint férj, apa és nagyapa Isten kezében olyan eszköz volt, akin át áldását bőven árasztotta mindenki felé. Ő ezt az eszköz szerepet hitbéli engedelmességgel fogadta, vallva reformátor őseink hitvallását: „Minden helyes ismeret engedelmességből születik.”

Elhunyt Testvérünk 1956-ban került Sárospatakra, a pataki vár Rákóczi Múzeumba. Sárospatak ősrégi iskolaváros. Itt a népköltészet élő hagyomány; kutatni a magyar nép múltját, hagyományát, mindenkor hozzátartozott a diákélethez ugyanúgy, mint a tanárok munkásságához. Ide került Balassa Iván, ahol voltak munkatársak, és lettek barátok: Újszászy Kálmán, Román János, Nagy Géza, Kováts Dániel, Takács Béla – és sorolhatnám még a neveket. Sárospatakra kerülésével elindította az 1950-es évek közepén a zempléni néprajzi gyűjtés új hullámát. Pataki múzeumigazgatósága alatt mind a Múzeum, mind pedig ennek

gyűjteményei jelentősen fejlődtek, gyarapodtak. Takács Bélával együtt gyűjtötték be a zempléni hutákban fúvott és főleg itt, ebben a régióban használt üvegfajtákat. Fáradhatatlanul járva a Bodrogek és Hegyköz falvait gyűjtötte a paraszti földművelés, paraszti háztartás és népművészet gazdag tárgyi és szellemi anyagát. A tájhoz kötődő festőművészek anyagából kiállításokat rendezett és elkészítette a Rákóczi Múzeum első állandó történelmi tárlatát. Muzeológusként segítséget nyújtott az akkori Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek. A Kollégium Múzeumának tárgyleíró kartonjain ma is olvasható: leltározta Balassa Iván.

Elindította a Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzeteit. Megjelent Földosztó mozgalom a Bodrogekben 1898-ban c. tanulmánya. Társszerzője volt a Sárospataki vezető c. kalauznak. A teljesség igénye nélkül említem meg Sárospatakhoz és környékéhez kapcsolódó további munkáit: Vezető a sárospataki várban, Karcsai mondák (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XI.), Földművelés a Hegyközben, Lápok, falvak, emberek. Bodrogek, Tokaj-Hegyalja szőlője és bora, Sárospatak történelmi helyrajza XVI-XX. században, Sárospatak határának helynevei - Kováts Dániellel együtt. Folyóiratokban ír Tokaj-Hegyalja szőlőkultúrájáról, borféleségekről, hegyaljai német falvakról, méltatta Újszász Kálmán, Román János, Nagy Géza munkásságát. Alapító tagja, tiszteletbeli elnöke volt a Bodrogek Művelődési Egyesületnek és tiszteletbeli tagja a Kazinczy Ferenc Társaságnak. Nagy terve volt egy Sárospataki Lexikon

összeállítása. Én is őrzöm a Lexikkal kapcsolatos részletes tervet kidolgozó levelét.

Balassa Iván mindenkit segítő, támogató ember volt. Akiben észrevette a tehetséget, a tenni akarást, a szorgalmat, mindent megtett, hogy pályára állítsa. Mi, akik most búcsúzunk Tőle, megköszönjük mindazt, amit hosszú évtizedek alatt kaptunk, tanulhattunk:

- a bölcsességből átadott tudást, az európai látásmódot,
- hálások vagyunk azért a szívért, amelybe belefért a Kárpát-medence és a világ magyarsága,
- a példaértékű, jó hangulatú, céltudatos munkát,
- a munkatársakhoz való mindenkori segítőkész szeretetet,
- a példaadó családi életet.

Búcsúzik Sárospatak, a Bodrogek, a Hegyköz. A Rákóczi Vár múltunkat sugárzó várfalaival, a várkert öreg fáival. Hisz a beszédes kövek századokban mérik az időt. Búcsúzik a Rákóczi Vár munkatársaival, a felejthetetlen napok emlékeivel. Búcsúzik az ősi Kollégium, ahol annyit kutatót, dolgozót. Elköszönnek a munkatársak, barátok. Búcsúzik az Iskolakert, a református temető, az Újszász-család, az öreg diófa. Megannyi meghitt tudományos és baráti beszélgetések színhelye. Családom és a magam nevében búcsúzom én is, mint tudóstól, mint tanítómesteremtől, mint református magyartól.

„Boldog ember az, aki meglátja fiait és azoknak fiait...”

(Elhangzott Budapesten a Farkasréti temető Makovecz-terében, 2002. november 20-án.)

Pinczés István Szellemidézés

Megilletődve és átszellemlen állok a kétszeres évforduló felemelő hangulatában az egybegyűlt ünneplő közönség gyűrűjében és köszöntöm a pataki diákok nagy családjának tagjait, a pataki tanárokat és öregdiák társaimat, a Pataki Diákok Szövetségének elnökségét és tagjait, az emlékkiállítás megnyitóján megjelent minden kedves vendéget és színházrajongó érdeklődőt.

Szellemidézésre gyűltünk most egybe: Pécsi Sándor kétszeres Kossuth-díjas színművész, egykori sárospataki diák, a magyar nyelvű – és a pályán elért művészi eredményeinek és tehetségének értő méltatói bátran állítják, hogy nemcsak a magyar nyelvű, hanem az egyetemes – színházművészetet kimagaslóan nagy alakja most lenne 80 éves, ha 30 évvel ezelőtt nem ragadta volna el az életet jelentő deszkákról a halál.

Színészhalál: az örök Arlecchino éppen az életet habzsoló hedonista Falstaff szerepére készült Shakespeare IV. Henrikjében, amikor hirtelen legördült élete színpadának bársonyfüggönye 1972. november 4-én. A halála előtti napon a színházi próbán még bakfittyet hányt, tótágot állt: a benne lakó huncut kisördög nem engedte nyugodni: így akarta mutatni-bizonyítani, hogy ő még 50 éves fej-

jel is képes felvenni a versenyt az éppen akkor Budapesten vendégszereplő világhírű angol együttes, a Royal Shakespeare Company ifjú titánjaival, akik a Peter Brook rendezte Szentivánéji álom című előadásban akrobatikus ügyességről, káprázatos bohóctudásról és varázslatos átlényegítő képességről tettek tanúbizonyságot.

És Pécsi Sándor magyar színész felvette velük a versenyt minden tekintetben. Fantáziálhatunk: világhírű színész lett volna belőle, ha nem sújtja a magyar átok, ha nem magyar nyelvű színésznek születik, ha csak néhány száz kilométerrel odébb látja meg a napvilágot... de – hála a sorsnak – nem így történt. Itt született Sajószentpéteren, itt tette a maga dolgát Sátoraljaújhely és Szombathely között, itt tett csodát a miskolci színház deszkáin, a budapesti Művész Színházban és a Madách Színházban, itt Magyarországon magyar filmek celluloidszalagjai őrzik híres szerepeinek kétdimenzióba zárt titkait, és mi, a magyar közönség, élveztük hárminc termékeny esztendőn át vérbő humorát, megrendítő sorsábrázolásait, bámultuk fergeteges alakításait, mély emberismeretről árulkodó hiteles szerepformálásait.

Életpályája hihetetlenül gazdag, legendás

szerepeinek pusztas felsorolása is órákat venne igénybe. A Mikszáth-regény alapján készült Beszélő köntös című filmben kap először szereplehetőséget a sárospataki érettségi után jogi tanulmányait abbahagyó, Csepelen jegyzősködő, majd a Filmiroda rendezőgyakornokaként dolgozó fiatalember, és csak ezek után jelentkezik a Színművészeti Főiskolára. Végzés után vidéken játszik, Molnár Ferenc Liliomjának Ficsurját, A Mágna Mixi grófját, az Éjjeli menedékhely Báróját Miskolcon alakítja. Várkonyi Zoltán a Művész Színházban rábízta Anouilh Euridikéjének vidéki színgazgató szerepét, és a siker után két évig minden előadásban számít is rá. 1948-ban került a Madách Színházhoz, ahol 24 éven át megszámlálhatatlanul sok szerepet alakított – haláláig. Sarkadi Szepemberének Öreg Siposa, Bródy Medikusának Rubinstein doktora, a Lorenzaccio öreg Strozziya bizonyítja: univerzális tehetsége, alkatának mély bölcsessége – fiatal kora ellenére – idősebb szerepek eljátszására is alkalmasá tette.

Színházesztéták, színházi szakemberek két csoportba sorolják a színészeket: a „varázsló” típusú színész mindig önmagát adja, mindig önmaga izzását vezeti bele az eljátszandó figura idegrendszerébe – Latinovits Zoltán szolgál kikezdetlen példaként. A másik típus a „komédiás”, aki virgonc módon mindig belebújik az eljátszandó figura bőrébe: erre keresve se találunk jobb példát

Pécsi Sándornál. „Jellegzetesen komédiás alkat vagyok, Arlecchino-típus, aki a szabad ég alatt szeretne játszani” – állította magáról mély önismerettel. Pergő beszédű, csavaros észjárású, bakugrások-kópés logikájú archetipikus bohóc volt ő valóban, sematikus megírt figurák bőrébe bújva vagy klasszikus értékű darabok főszerepeinek lehetőségeit kihasználva formálta meg feledhetetlen alakításait: Szellemlé a Liliomfiban (színpadon is, filmben is), a furfangos Scapint, a Don Juan Sganarelljét, a Kaviár és lencse Papagatóját, a Kaukázusi krétekör Azcdakját, a Tanner John házassága Mendozáját, és a többi.

A korabeli kritikák tanúsága szerint az évtized alakítását nyújtotta a látszólag alkatától idegen szerepkörben, a Pillantás a hídról Eddi Carbone tragikus szerepében, vagy A vágy villamosa Mitch figurájában. Az orosz klasszikusok – Osztrovszkij, Gogol, Csehov – drámáinak szerepeiben az emberábrázolás magaskoláját mutatta be: a Polgármester a Revizorban, Luka az Éjjeli menedékhelyben, Andrej a Három nővérben – máig érvényes, korszerű alakítások. Dürrenmatt A nagy Romulusának címszerepében, Schiller Ármány és szerelemjének Miller muzsikuszerepében jellemformáló tehetségének, groteszk humorának újabb tanúbizonyságát adta. Igazságtalanul korán, ereje és művészi tehetsége teljében, érett színészi eszköztár-rendszerének teljes birtokában távozott közülünk. Hiány, úr, eljátszatlan

szerepek, be nem fejezett vagy el nem kezdett figurák, meg nem valósult színházi varázslat, félbetört pálya, félbehagyott vastaps, kongó üres színházi csönd maradt utána.

Emlékét ébren tartandó és szellemét megidézendő, szülővárosában, Sajószentpéteren évekkel ezelőtt emlékkiállítás nyílt, amelynek anyagát Budapesten a Komédiium Színházban láthatták rajongói halála 30. évfordulóján. Budapesti lakásának, a II. kerületi Cserje utca 6. szám alatti házában falán emléktáblát avattak, mi itt Sárospatakon ma délután helyeztük el az iskolakertben álló szobrán az emlékezés koszorúit, A Művelődés Házában pedig ezen emlékkiállítás megnyitásával kívánunk tisztelni Pécsi Sándor tehetsége, szellemisége, emberisége előtt, mely kiállítás gazdag anyagát, művészi és személyes dokumentumait jó szívvel ajánlom a kedves közönség figyelmébe.

Megköszönve az áldozatos munkát a kiállítási anyagot összegyűjtő és gondozó Cserje Zsuzsa dramaturgnak, a Pataki Diákok Szövetségének, a sárospataki Művelődés Háza igazgatóságának és dolgozóinak, illetve mindazoknak, akik e mai kiállítás létrehozásában közreműködtek -, engedjék meg, hogy a fent említett szellemidézést teljessé és jellegzetesen sárospatakivá tegyem. Sárospataki gimnazistaként, egy hétvégi hazautazás alkalmából, otthon néztem a televíziót. Szigligeti Ede Liliomfijának filmváltozatát sugározták. A forgatókönyvet Mészöly

Dezső - maga is pataki diák - írta. Máig emlékszem arra a jelenetre, amikor Szellemfi hatalmas széles karddal, parókában betoppan a szobába, ügyetlenül pózol, kardját elejti, zavartan felkapja, elenállhatatlanul komédiázik. Kicsattant belőlem a nevetés. „Látod – emelte fel mutatóujját édesapám, aki egykoron Ködöböcz tanár úr diákja volt itt a szomszédos épületben, a sárospataki Líceum kántor-tanító szakán – látod, ez Pécsi Sándor. Nagyon nagy színész! És ami a legfontosabb – emelte fel hangját édesapám jelentőségteljes oktató hangsúllyal – ő is pataki diák volt!”

Közben eltelt néhány évtized. Én magam is, tanári diplomával a zsebemben, színházhoz szegődtem. Az első impulzusokat a Fenyvesi tanár úr és Sipos István tanár úr vezetésével működő pataki diákszínjátszó körben kaptam a színházi pályához: Illyés Gyula Fáklyaláng című darabjában Görgey Artúr szerepét dobortottam. Kossuth Lajost Pécsváradi Botond – akkor harmadikos diák játszotta. Most készülök Gorkij Éjjeli menedékhelyének megrendezésére. S Luka szerepében most is Pécsi Sándor emléke kísért.

(Elhangzott 2002. december 11-én Sárospatakon, A Művelődés Házában, a Pataki Diákok Emléknepja programjának keretében rendezett Pécsi Sándor Emlékkiállítás megnyitóján.)

Bónis Ferenc

Bartók Péter - Bartók Béláról

Hézagpótló munka a nemzetközi Bartók-irodalom legújabb kiadványa, a szó minden értelmében. Nem szabályos életrajz, mely számot adna a nagy muzsikus hatvannégy és fél esztendejének minden fontosabb eseményéről, - vagyis nem ismétli a korábbi irodalom által feltárt és közzétett adatokat. Ám épp ezért lehet alapvetően fontos, hiteles és sokatmondó mű: személyesen, közvetlen közlelől megfigyelt életrajzi és lélekrajzi adatoknak hihetetlenül gazdag kincsesára. Írója Bartók Péter, a zeneszerző fiatalabbik - egy időben Sárospatakon is tanult - fia, aki, 1994-ben meghalt Béla bátyjához hasonlóan, céljával tűzte ki, hogy édesapja emlékét hamisításoktól, tévedésektől és torzításoktól megtisztítva örökítse az utókorra. Ennek az általános törekvésnek egyik fontos egyedi megnyilvánulása az új könyv, mely angol nyelven, a Bibliára emlékeztető ünnepélyes-puritán külsővel látott napvilágot. Tömörségében sokatmondó címe ennyi: Apám. Ami, természetesen, így értendő: Apám – ahogy én láttam. E szubjektív fenntartással akár monográfiának is mondhatjuk, hiszen gondosan körülhatárolt tárgykörében mindent elmond, amit tud, és amit elmondhatónak tart. Ez pedig nem kevés: megtölt egy háromszázoldalas, gazdagon illusztrált kötetet.

Bartók Péter szüleinek Szilágyi Dezső téri lakásában töltötte első gyermekéveit,

ezelekről nincsenek számottevő emlékei. A két budapesti lakás, mely gyerekkorának fő színhelye volt: a Kavics utcai kertes ház a Rózsadomb keleti lejtőjén, meg a pasaréti, szintúgy kertes Csalán úti otthon, a mai Emlékház. Ma már ő az egyetlen élő lakója ezeknek a Bartók-házaknak. Emlékezetében különösen élesen maradtak meg a gyermekkori emlékek szüleiről, a környezetről, az otthoni légkörről, a mindennapokról és ünnepekről, a sajátos beosztással élő és dolgozó művészről és tudósról, aki a felnövekvő kisfiú számára mégiscsak első sorban apu volt. Apu, aki szívesen tanította kisfiát mindenféle. Példájával magatartásra. Azután: a szerves és szervetlen világ dolgaira. Végül, de nem utolsósorban, zenére is. E zeneórák maradandó emléke Bartók monumentális sorozata: „Kicsinyben az egész világ”, azaz Mikrokozmosz. Első füzetei aligha születtek volna meg Péter nélkül.

A könyv nyolc, laza időrendbe állított fejezetből áll. Az első a korai évek emlékeit tartalmazza, a második Bartók környezetének leírását a Kavics utcától a Saranac Lake-i kunyhóig – ahogy a könyv szerzője látta. Szól Bartók házi- és munkarendjéről és az otthonok változatlan alaptörvényéről, melynek lényege: a csönd. A következő fejezet a Csalán úti nyolc esztendő krónikája, 1932-től 1940-ig – Bartók Péter szemszögéből. Híres

támogatók tűnnek itt fel: Székely Zoltán, Zathureczky Ede, Rácz Aladár és Engel Iván, a Kodály-házaspár. Ízelítőt kapunk abból is, hogy milyen lemezek voltak a család szerény diszkotékájában (Bartók, Kodály, Stravinsky művei mellett számos „big band” felvétel.) Felidézi a könyv a koncert-előkészületek és a zongoraórák hangulatát is.

A negyedik fejezet címe: Hegyek. Megemlékezik az együtt töltött nyarokról, a kirándulásokról Európában és Amerikában. A kirándulások, melyeket nagy gondal és hozzáértéssel készített elő, többet jelentettek Bartók számára egyszerű pihenésnél vagy kikapcsolódásnál. Minden évben el kellett töltenie néhány hetet ezernyolcszáz méter tengerszint fölötti magasságban – ezeket az őstermészettel való találkozásokat mindannyiszor az alkotói termékenység és a testi megújulás periódusai követték. Ha erre a feltöltődésre valamilyen okból nem volt módja: a betegség időszaka következett életében, melyet csak egy újabb év alpesi útja gyógyította meg. Amerikai éveiben erre nem volt módja. Csak 1945-ben, Kaliforniában, Yehudi Menuhin meghívásának eleget téve lehetett volna újra része a magas hegyek regeneráló erejében. E meghívás elfogadásától – ez is új adata a Bartók-életrajznak – nem az orvosi hozzájárulás hiánya, hanem az útiköltség nagysága riasztotta el a zeneszerzőt. A könyv szerzője feltételezi, hogy a magaslati levegő hiánya – utójára 1939-ben járt magas hegyek között – hozzájárult Bartók végső betegségének kibontakozásához is.

A könyv többi fejezete az amerikai éveket írja le és Bartók népzenei kutatómunkáját. Adalékokat fűz művei történetéhez

és elmondja, milyen ember volt Bartók Béla. Megannyi, első kézből való, fontos megfigyelés, színesen és szerényen megírva. Mert a szerzőnek az is sikerült, ami a személyes emlékezések írójának legritkábban: hogy önmagát a háttérben tartsa.

Az amerikai éveknek első szisztematikus családtörténeti áttekintését kapjuk e könyvben. Említettük: Bartók otthonában, ha ő maga is ott tartózkodott, a legfőbb törvény a csönd volt. Ezért költözött már Budapesten is egyre távolabb a zajos városközponttól. Erre törekedett New Yorkban is: szerényebb körülmények között budai életét próbálta eleinte folytatni. De egészsége megromlásával fokozatosan fel kellett adnia mindent: a két zongorát, a koncertezést – végül magát az otthont is. Ennek egyetlen tudományos „pozitívuma” a fiával folytatott, mindeddig csak töredékesen ismert levelezés, mely sok minden megörökített, ami más körülmények között elszállt volna a levegőbe. A könyv függelékében Bartóknak mintegy száz, korábban kiadatlan levele olvasható. Válogatott levelek a budapesti évekből, megtoldva az amerikai periódus teljes korrespondenciájával apa és fia között.

Elsőrangú zenetörténeti forrás Bartók Péter könyve. És nagy szeretettel írt munka. Jól felépített argumentáció az emlékezés záró gondolatához: ő volt a legcsodálatosabb ember, akit valaha ismertem.

(Peter Bartók: My Father, Bartók Records, Homosassa, Florida, USA, 2002)

Baranyai Katalin

Hitvallás és létforma „Sion váraiban”

Sárospatakot a magyar puritanizmus egyik bástyájaként szokás számon tartani a protestáns szakirodalomban, de vajon mernénk-e laikusként biztosat mondani akár csak a puritanizmus szóról, köznapit értelmezésén túlmenően? Pedig e város szerkezete, emlékhelyei (kollégiuma, könyvtára, iskolakertje, temetője) és iskolakultúrája mind annak a hajdani közösségnek a „helyhez kötő hajlandóságát” hirdeti, amely az öltözködés és az életvezetés részleteitől a kegyességi célú olvasmányok megjelenítéséig valahogyan maga is elfogadta vagy továbbadta e szellemiséget.

Jelen könyvajánlás nem titkolt célja, hogy örömmel jelentse: a közelmúltban megjelent egy olyan szélesebb érdeklődésre számot tartó, olvasmányos tanulmánykötet, amelynek egyes oldalain és egész háttérében, a Patakot is felemelő európai hatások egyikeként, a puritanizmus életelveinek beáramlását és irodalmi meggyökerezését követheti végig a kíváncsi olvasó.

Comenius nagy korszakáról van szó, igen, de ezúttal nem a neves pedagógus pánszofikus tanaira, vagy a kor tudományos előmenetelét serkentő, jobbra ismert törekvésekre irányul a figyelem, hanem arra a bumfordi, vidékies magyar kálvinizmusra, amelynek felidézése vagy

eszményítése Patak irodalmának egyik jellegzetessége. Szándékosan kihívó jelzőim magyarázatát a könyv sárospataki vonatkozású tanulmányából pontosan idézem: „a puritanizmus, e magyar földön körülbelül az 1630-as években gyökeret vert spirituális, intellektuális, egyházkeresztyén reformokat sürgető vallási mozgalom, Sárospatakon korántsem volt egyértelműen város-eklézia-iskola „szentháromságát” jelentő, az ortodox református körökkel szemben álló, ám egyébként egységes és harmonikus mozgalom. Nem is lehetett, hiszen a puritanizmus bázisát Patakon nem egy mezőváros széles paraszt-polgári rétegei jelentették, hanem a Rákóczi-család, pontosabban csak Lorántffy Zsuzsanna és kisebbik fia, Rákóczi Zsigmond rokonszenve és pártfogása.

E helyzet Patakon és vonzáskörzetében különösen fontos szerepet rótt azokra a külhonban megfordult, tollforgató prédikátorokra, akik e mozgalom napi szellemi táplálékát, a családi és közösségi olvasmányoknak szánt könyveket szerzőként-fordítóként összeállították és kiadták, vagy közvetlenül ígét hirdettek. Ugyancsak sokszoros felelősség hárult a kor protestáns igehirdető és erkölcsjobbító irodalmára az írói mesterség, a nyelvhasználat erőpróbája miatt. Szerencsére,

hozzáértő olvasói kalauz segítségével (Petróczi Éva ilyen beavató kísérő és csintalan tudós-olvasótárs) követni lehet egy-egy szövegben emelkedettség és ma már ugyancsak csemegének számító puritán hétköznapiság egymás mellett élését, vagy a magyarítás akár nyelvi, akár tartalmi elcsúszásainak az okait.

A zamatos, nehézkes nyelvi fordulatokkal bíbelődés a költőként és fordítóként ismert tanulmányíró társaságában cseppet sem unalmas foglalatosság, és mindenképpen indokolt. A megidézett kor a verbális kommunikáció, a magyar nyelvhasználat első nagy robbanásának, ugyanakkor a külhoni személyes kapcsolatok, hatások és termékenyítő átvételeknek a kora. Tolnai Dali János, a sok harcot megharcolt pataki lelkipásztor-tanár 1633-1638 között „csaknem öt esztendő telt Angliában, elsősorban Londonban, s ott a sziléziai származású kereskedő és tudományszervező, Samuel Hartlib elvbaráti köréhez tartozott.” A Rákóczi-család szolgálatában álló, a fejedelemasszonyban különösen jó patrónust találó Medgyesi Pál Cambridge-ben kapott mintát a puritán kommunikáció egyszerű stílusára. 1632-ban és később többször megjelentetett, nagy hatású népkönyvvé vált Praxis pietatis c. műve egyenesen Lewis Bayly akkor világhírű The Practice of Piety c. puritán traktátusának a mindennapi magyar életre átültetett agitatív erejű változata. Maga a „kontrollszerkesztő”, a rövidéletű Ruszkai András (később erdőbényei lelkész) szintén pataki diák; peregrináló diáktársa volt Medgyesinek,

aki erről műve ajánlásában megemlékezik.

A szerző vizsgálódásai, magyar és angol források után eredő kitaró nyomozása két területen hoztak laikus számára is értelmezhető eredményeket. A katolikus barokk magyar nagyteljesítményeit, heroikus embereszmenyét egy nem kevésbé elszánt, de a hatóköre miatt mégiscsak világiasabb és életszerűbb protestáns egyházi prózairodalom portréjával egészítette ki. A források kutatása közben rátalált olyan közvetlen személyes szellemi kapcsolatokra, hatásokra, amelyek az érintett magyar protestáns literátor nemzedékeket elindították, s így nyugtázhatta akár a hatások, akár a befogadók nemes és alkalmas voltát, esetleg a közvetítés sajátos magyar furcsaságait.

A kötet felépítése a kutatás mind szélesebb köreit követi. A Sárospatak vonzásában c. nyitó fejezet a fent említett témakörökben szolgál egészen aprólékos eligazítással. Például Medgyesi Pál és patrónája, Lorántffy Zsuzsanna hierarchikus viszonyára vonatkozóan. És miközben fény derül az egyik szempontból sem tipikus korabeli viselkedésmódra (a prédikátor praktikus „értelmiségi”, a fejedelemasszony emancipált hitépítő), az elkötelezett szerző „művelődéstörténeti” igazságot szolgáltat a derék prédikátor-íróknak. A Sion várai fejezet kitér a puritánizmus körét a mezővárosokra, mindenekelett Debrecenre, megmutatva az ottani életvitel, a „Lentföldi” gondolkodás másféleségét. Ennek és a Puritán életminták c. fejezetnek az adatgazdag

tanulmányai vonzhatják leginkább a régi korok hétköznapijaira kíváncsi olvasókat. Szó esik szerelemről, szexualitásról és a házasságról, tehát a férfi-nő szerepről, a gyermekhalál értelmezéséről és feldolgozásáról a korban divatossá vált búcsúztató versek alapján, beleolvashatunk Köleséri Sámuel uram illendően szűkszávú naplójába. A tudományos haszon sem marad el: igazság tétetik Bod Péter kritikai és elhajló munkái fölött, és bizonyítékokat látunk a humanista örökség költői továbbélésére Sir Philip Sidney zsoldárfordításában.

Az Angliától Új-Angliáig s végül a Szomorkás utóhang írásai a nagyvilágba vezetnek. A szerző valóságosan is útra kel: John Donne verses bejegyzésének címettje, egy körmöcbányai diák, bizonyos Michael Corvinus kiléte után nyomoz sikerrel, John Bunyan ifjúsági regénykezdeményének kapcsán Bunyan egyik munkájának rézkarc mellékletét is plasztikusan bemutatja. (Hasonló illusztráció díszíti Petrőczy Éva tanulmánykötetét is egy meghitten zsoldárokat éneklő család jó arányú képével.) Emily Dickinson személyéért pedig átkel az óceánon túlra. Csupán érdekes vagy célravezető filológiai adalékokkal és a puritanizmus helyenként unalmas vagy terjengős stílusának szeretetre méltóságát magyarázva-magyarítva mégsem lehetne ébren tartani az olvasói figyelmet. Petrőczy Éva lendületes nyelvezetével - fordulataival, meglepően őszinte, modern olvasói elvárásaival és egy-egy váratlan, mai szóhasználatával - nyeri meg olvasóját. Ami-

kor a legutolsó tanulmányban tárgyának külhoni referenciáit számba véve azt panaszolja, hogy a puritán mozgalmat még kései magyar szerzők is leginkább úgy értékelik: angol mozgalom maradt, mi már meggyőződünk az ellenkezőjéről. (Bárha lenne ismét peregrinus, aki a múlt ezen kisvilágáról hírt adna legalább a saját lehetőségei szerint!)

A kötetet bármely felekezetű, foglalkozású és mindkét nembeli olvasónak végül a következőkkel ajánlom praktikusán: Petrőczy Éva kötetének afféle próbája volt, hogy valamennyi írás elhangzott élőszóban 1998 és 2002 között. A szerző, anélkül, hogy figyelmen kívül hagyná a hasznosság és az élvezetesség korabeli követelményét, és ezzel eltaszítaná a mai olvasót, tudós filológusként is költőszemmel talált rá a kor házi olvasmányoknak is szánt vagy a mindennapi élet alkalmához kapcsolódó, biblikus ihletettségű prózájának és verseinek általában fordításokban fellelhető gyöngyszemeire. Miért olyan figyelemre méltó egy ilyen könyv, amikor napjainkban még az egész szentek és poéták is kimentek a divatból? Azért, mert a szerző tudatában van, hogy a gyöngeségek vállalásával megerősödött modern ember képes hitet, mármint teljes hitet és teljes emberi világot hordozni magában.

(Petrőczy Éva: Fél-szentek és fél-poéták. Régi Magyar Könyvtári Tanulmányok 5. Balassi Kiadó, 2002)

Kiss Endre József A Széphalom évkönyvről

Az idén tizenkettedik alkalommal jelent meg ezen a címen a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Mint köztudott, a nevet Kazinczy alkotta és ruházta arra a településre, amelyen kúriája épült, s ahol jelenleg – a mauzóleuma melletti sírkertben – maga is alussza örök álmát. A Kazinczy Társaság pedig ezt a szimbólummá vált nevet választotta évkönyve címéül, hitet téve arról, hogy elkötelezettsége töretlen a Kazinczy-életmű gondozása, s ebből fakadóan Abaúj és Zemplén közművelődésének ügye iránt. A Széphalom-évkönyvnek – csakúgy, mint elődeinek – megvan a sajátos szellemi arculata. Nem egyszerűen társasági közlöny, mert ezt a feladatot „Hírlevél” címen, időszaki kiadványa látja el. Nem is szakmai könyvsorozat, mert erre valók az évente gyarapodó Kazinczy-könyvtár kötetei. Sokkal inkább a régió mértékadó szellemi vállalkozása ez, amelynek országos jelentősége sem elhanyagolható. A széphalmi Mester nyomdokaiban a jó ügyért közös erőfeszítést vállalók megteremtik a sokféleség minőségi egységének jó modelljét. Ebből a modellből ma még kevés van, noha nagy szükség van arra, hogy a pozitív példa jótékony hatását – lehetőleg minél szélesebb körben –

kifejthesse.

Az egyszerű, de tetszetős kiállítású kötet 336 oldalon, csaknem félszáz szerző, közel ugyanennyi írását tartalmazza. Folyóíratra emlékeztető külseje megengedi, hogy játsszunk a gondolattal: mintha olyan periódikumot olvasnánk, amelyet valamikor Kazinczy adott ki, s napjainkban a késői utódok folytatnák munkáját. Bámulatos műfaji gazdagság halmozódik itt fel - előadás, emlékbeszéd, forrásközlés, irodalmi elemzés, lexikon, szótár, portré, tanulmány, kutatási jelentés, emlékirat, napló, levelezés, recenzio, bibliográfia – s ha itt abbahagyjuk, bizonyára nem soroltunk még fel mindent. Hasonlóképpen színes a szerzők sora, akik nem csupán a Kazinczy Társaság szigorúan vett tagjai, hanem mindenki, aki a társasági célokkal egyetértve munkálkodik. Közöttük akad egyetemi hallgató és tanár, festőművész, irodalomtörténész, iskolaigazgató, kertész, költő, könyvtáros, kutató professzor, lelkipásztor, levéltáros, mérnök, muzeológus, művelődéstörténész, népművelő egyaránt. Így aztán mindenki fülmerülhet a kérdés: hogyan formálódhat meg az egymáshoz nem feltétlenül illeszkedő, eltérő gondolkodásmódot, értékrendet tükröző, különféle

szintű írásokból a Széphalom egységes arculata? Mert aki kezébe veszi, megbizonyosodhat arról, hogy a sokféle írások nem kioltják, gyengítik egymást, hanem kiegészítik és éppen, hogy erősítik egymás színeit. Mindez persze nem spontán, nem is véletlenül történik, hanem döntő szerepet játszik benne az, hogy a szerzők tudva, vagy nem tudatosan, de megfelelni igyekeznek a Kazinczy-örökség követelményének. Gyakorlatilag ugyanilyen fontos a szerkesztő, Kováts Dániel, és munkatársai folyamatos tevékenysége. Nemcsak abban áll ez, hogy évente egyszer az összegyűlt anyagok halmazát harmonikus rendbe szedik, hanem már az egyes művek születésénél bábáskodnak, újabbakat inspirálnak, ígéretekkel elkernek, a meglévőkön igazítanak, a rászorulókon segítenek és közben – jó szemmel – válogatnak a következő Széphalom számára.

Így született meg a mai Széphalom négy szerkezeti egysége. „A 200 éves Kossuth” kapta közülük az elsőséget, a jeles évfordulóra tekintettel, s talán azért is, mert az itt sorakozó Kossuth-tanulmányok első sorban Zemplén, s a Felvidék vonatkozásában viszik előre a kutatást. Az utolsó romantikus költő, Zempléni Árpád „Kossuth ravatalánál” című verse adja meg ennek a gyűjteménynek az alaphangját. Olvashatunk itt Kossuthról a szónokról (Tusnády László), énekelhetünk bodrogközi gyűjtésből lekottázott Kossuth-nótákat (Tar Mihály), tanulhatunk

Sátoraljaújhely és hazánk nagy fiának kapcsolatáról (Csorba Csaba), és tiszta vizet önthetünk végre a pohárba a számos változatban terjedő, a szájhagyományban magukat erősen tartó Kossuth-legendákkal kapcsolatban (Fehér József). Olaszliszka postatörténete a Kossuth-család történetéhez (Kamody Miklós), Kossuthnak egy pataki tanárhoz írt levele pedig az egykori Alma Materhez vezet bennünket (Pocsainé Eperjesi Eszter).

A „Kazinczy és kora” összeállítás már közvetlenül a széphalmi Mester életművével foglalkozik. Fried István Kazinczy saját lapját, az Orpheust értékeli abból a szempontból, hogy a Mester gondolkodásmódja miként jelentkezik a publikációkban. Pál József a kortárs itáliai költészet hatását vizsgálja ugyanitt. Folytatódik Kazinczy talán legismertebb életrajzírójának, Váczy János kéziratának közlése, ezúttal „Az igazgató” címmel. Ezután Richard Prazák professzornak, a Társaság új tiszteletbeli tagjának előadása következik Kazinczy és a cseh Josef Dobrovsky irodalmi szerepéről, majd pedig Kazinczy Tasso-átirata (Nagy Ferenc–Vincze Ferenc–Zelei Borbála). Kazinczy és a Magyar Szent Korona kapcsolatáról szól e sorok írója. Egy elfeledett költő, Mátyási József, s egy kortárs, gróf Mailáth Antal alakja ábrázolódik ki Dankó Géza és Cap György tanulmányában, s a Kazinczy-család történetéhez szolgál érdekes adalékokkal Busa Margit.

„História és hagyomány” kapcsolja össze Szenci Molnár Albert naplószerű önéletrírását (Györgyi Béláné), Lavotta János kancellista házitanítói tevékenységét (Dombóvári János), a 19. századi abaúji papválasztásokat megőrkítő népies verselést (Benke György), a sátoraljaújhelyi görög katolikus gyülekezet misszióját a századfordulón (Damjanovics József), a csabacsüdi Dókus-család genealógiáját (Komporday Levente), a gömöri Salyabó István első világháború és hadifogságot megőrkítő följegyzéseit, Borúth Andor festőművész életét (Somogyi Gábor) és emléket (Kőszeghy Elemér), a felvidéki áttelepítettek sanyarú sorsát 1945-ből (Kőrössy Sámuel), vagy azt emigrációba kényszerített Kazinczy-család Svédországba települését (dr. Kazinczy Ferenc). S ide kapcsolódnak a Károlyfalva helyneveiről (Trifonovné Karajz Borbála), pataki kocsmanevekről (Balázs Ildikó), Németh László és egy pataki tanár levelezéséről (Kováts Dániel), Szabó Zoltán pataki tanár emlékezetéről (Bojtor István) írt dolgozatok, s a 100 éve született Újszászy Kálmánnak a faluszemináriumot tárgyaló tanulmánya.

A „Számvetés és szemle” alatt találjuk Fried István írását Richard Prazákról, Prazákét pedig a Brnóban bebörtönzött magyar jakobinusokról, Katona Rezsőné recenzióját Kiss József válogatott költeményeiről, honismereti munkákat Alsóregmec és Rátka településekről, emlékezőt Spéder Antal helytörténész-

ről (Bencsik János) s búcsúzást Balassa Ivántól (Kováts Dániel) és Nagy Gézától (Fehér József), akik az idén mentek el a minden élők útján. A számvetés része a nyáron megrendezett VI. Abaúji Szabadegyetem programja (Nyirkos István), a széphalmi Magyar Nyelv Múzeumának részletes tématerve (Fehér József, Kováts Dániel, Pásztor Emil, Radványi György), a Zempléni Múzsza első évének áttekintése (Bolvári-Takács Gábor), az Amerikába szakadt neves magyarok sorsa (Fehér Erzsébet), a Széphalom 11. értékelése (Kovács Sándor Iván), s a Társaság egyik alapítójának, Hőgye István ny. levéltárigazgatónak a személyi bibliográfiája.

A Széphalom mindig helyet ad a régió kortárs költőinek a bemutatkozásra. A már említett Zempléni Árpádon kívül Cseh Károly, Ficsor Miklós, Illés László, Szilágyi Ferenc, Tusnády László, Regina Lumpickiene versei, E. Kovács László és Tellingner István képei illusztrálják a kötetet, amelyet jó lelkiismerettel ajánlunk az olvasók figyelmébe.

(Széphalom 12. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, szerkesztette: Kováts Dániel, Sátoraljaújhely, 2002)

Bolvári-Takács Gábor **Évszázadok tanúsága.** *Az Acta Patakina újabb kötetei*

A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei – Dienes Dénes kezdeményezésére és szerkesztésében – 1999-ben bocsátotta útjára az *Acta Patakina* c. könyvsorozatot. A Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával megjelenő, színvonalas periodika eddigi kötetei között forráskiadványokat és monográfiákat egyaránt találunk. Az alábbiakban a sorozat három kötetére hívjuk fel a figyelmet: az első a Levéltár, a második az Adattár, a harmadik a Nagykönyvtár anyagából tesz közzé forrásokat.

A fiatalon elhunyt György Kosztik Gábor levéltáros nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy sajtó alá rendezze Zsoldos Benő (1847-1919) egykori pataki gimnáziumi tanár levéltári katalógusának helynév-mutatóját. Maga az ún. Zsoldos-gyűjtemény – a rendezőjéről elnevezett 85.349 db irat – a kollégiumi levéltár értékes része, összeállítója 1890-től 1918-ig dolgozott rajta. Zsoldos naplójából a munkafolyamat részletesen rekonstruálható. A jeles professzor fáradhatatlan kitartással közel három évtizeden át rendezte a levéltári állományt, kézbe véve, elolvasva, értelmezve és lajstromozva minden egyes dokumentumot. A gyűjteményhez 10 kötetben időrendes alapcím-

tár, valamint mintegy 100 ezer cédulából álló betűrendes helynév-, személynév- és tárgymutató készült. A gyűjtemény elsősorban egyháztörténeti szempontból jelentős, de haszonnal forgathatják a történettudomány más szakterületei – különösen a helytörténet – művelői is. Az *Acta Patakina II. köteteként* közzétett helynév-katalógus a Zsoldos-féle anyagot az iratok keletkezési, illetve vonatkozási helye szerinti csoportosításban mutatja be, Abafalvától Zsujtáig. A kötet felépítése a következő: a helységnév alatt az első oszlopban a dokumentum részletes címeírása (lényegében tartalmi kivonata) olvasható, amely Zsoldos Benő szövege, a szükséges stilisztikai módosításokkal. A szöveg után az irat lelőhelyének, nyelvének, eredeti vagy másolat jellegének, valamint ív nagyságának megjelölése áll. A szöveg melletti oszlopban az irat keletkezésének dátuma, emellett a Zsoldos-féle katalógus szerinti jelzete olvasható, pl. A.IV.870, azaz: A. szekrény, IV. fiók, 870. sz. irat. (Zsoldos A-B-C-D szekrényekben összesen CXLVI fiókban helyezte el az okmányokat.) Azonos helységnév alatt a dokumentumok időrendben követik egymást.

György Kosztik Gábor a megkezdett munkát – hiszen a kötet előszavában a sze-

mélynév mutató közzétételét is ígerte – sajnos már nem fejezheti be. Bízunk benne, hogy ezt mások megteszik majd, s a Zsoldos-gyűjtemény kutathatóságát további hasznos segédletek teszik könnyebbé.

A Tudományos Gyűjtemények legfiatalabb egysége az Adattár, amely tíz kisebb részleg együtteséből áll, és összesen több mint 200 ezer gyűjteményi egységet tartalmaz. Részlegei: a Szakkönyvtár, a Kézirattár, az Aprónyomtatvány-gyűjtemény, az Újságkivágat-gyűjtemény, a Fényképtár, a Tájékoztató levelezőlap-gyűjtemény, a Népköltési gyűjtemény, a Népfőiskolai gyűjtemény, a Külföldi magyar református gyűjtemény, valamint az Adaléktár.

Az Adaléktár 2994 borítékolt egysége nem kéziratári és nem levéltári jellegű, többségében kézzel írott, eddig nyomtatásban meg nem jelent dokumentumokat tartalmaz. Faluszeminaristák kiszállásai során keletkezett feljegyzések, kisebb dolgozatok, levelek, jelentések, néprajzi, földrajzi, helytörténeti, egyháztörténeti, zenei, szociológiai jellegű írásművek egyaránt megtalálhatók benne. Az Adaléktár a szó szoros értelmében vett "szellemi kincsesbánya" a kutató számára, aki a katalógus böngészése során kuriózumokra, segédanyagokra, egyedi információkra bukkanhat, a lehető legszélesebb tematikus körben.

Az Adaléktár helynév szerinti csoportosítású katalógusát az *Acta Patakina III. köteteként* Deák Istvánné Bilkay Ruth,

Laczkó Gabriella és Misák Marianna állították össze. Az első néhány oldalon a helységeknél nagyobb közigazgatási egységekre vonatkozó iratok listája található, ezt követően alfabetikus sorrendben következnek a települések. Az első oszlopban a helységrnév, az azonosítást segítő egyházmegye megjelölése, valamint az irat keletkezési éve; a másodikban a címleírás, illetve a szerző neve; a harmadikban az adaléktári jelzet, valamint a dokumentum terjedelme olvasható, megjelölve, hogy kéziratról vagy gépiratról van-e szó. A kiadvány használhatóságát személynév-mutató segíti. Az Adaléktár gyűjteményi anyagának teljes körű bemutatása révén értékes kutatási segédlet került az érdeklődők kezébe.

Tavaly kísértük utolsó útjára Czegle Imrét, aki sárospataki teológiai tanulmányai, majd hat év bodrogházi missziói lelkesítő szolgálata után 1947-ben foglalta el a Sárospataki Református Főiskola akkor szervezett könyvtárosi állását, s évtizedeken átívelő munkássága befejeztével könyvtárigazgatóként vonult nyugdíjba. Az *Acta Patakina VII. köteteként* közzétett munkájában 550 db, 1503 és 1730 között keletkezett latin, illetve német nyelvű röplap, röpirat szövegét gyűjtötte össze és tette közzé szöveghűen, jegyzetekkel ellátva, kronológiai sorrendben. Több dokumentum illusztrációként fakszimilében is megtalálható. A kötet bevezetőjéből megtudjuk, hogy a gyűjtés ötlete az Országos Széchényi Könyvtár hasonló jellegű kiadványától származik: Hubay

Ilona 1948-ban jelentette meg “Magyar vonatkozású röplapok, újságlapok és röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480-1718” c. művét. Czegle Imre annak idején először csupán kíváncsiságból vette sorra a Hubay-kötet több mint 1200 egységét, keresve az átfedéseket a pataki Nagykönyvtár gyűjteménye és az OSZK anyaga között. A raktár átvizsgálása során derült fény arra, hogy nemcsak számos röpirat fellelhető Patakon is, de szép számmal akadnak a nemzeti könyvtár által nem ismert dokumentumok is. E felismerés segítette elő Czegle Imre kutatásait, amelynek során a teljes könyvtári állomány áttekintése és kirostálása elvezetett az immár nyomtatásban is kézbe vehető katalógus elkészítéséhez. A közölt anyag jelentős részét a Kazinczy Ferencről 1807-ben megvásárolt gyűjtemény darabjai képezik. A nagy nyelvújító anyagi nehézségek miatt vált meg általa gyűjtött nyomtatványaitól, amelyek túlnyomó része – Czegle Imre szavaival élve – “vásári, piaci áru” volt. Nem a szó pejoratív értelmében, hanem abban az értelemben, hogy a vidéki paraszti és polgári réteg számára készültek, rövid hírekkel, tudósításokkal, érdekes (vagy érdekesnek vélt) események leírásával. Nem szépirodalmi művekről van tehát szó, még kevésbé tudományos igényű szövegekről, így nem meglepő, hogy e röplapok megmaradási esélyei is igen korlátozottak voltak, hiszen hamar szemétre kerültek. Éppen ezért szükséges hangsúlyozni Kazinczy kiváló érzékét a gyűjtemény létrehozásához, nem kevés-

bé Vay József főgondnok és Somossy János könyvtárnok érdemét, hogy az eladásra felkínált dokumentumokat a kollégium levéltárába befogadták. Czegle Imre kötetében mindezen törekvések szintézist nyertek, s most már a kutatókon múlik, miként hasznosítják a közzétett iratokból nyerhető információkat.

Összességében megállapíthatjuk: mindhárom kiadvány bizonyítja a Tudományos Gyűjteményekben folyó kutatómunka lendületét, tartalmasságát és magas színvonalát, s jelzi, hogy a pataki kollégium továbbra is szinte kimeríthetetlen tárház írott kulturális örökségünk megismeréséhez.

(Egyházközségi dokumentumok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában. Sajtó alá rendezte és szerkesztette: György Kosztik Gábor. Acta Patakina II. Sárospatak, 2000; Adaléktár. Dokumentumok a Sárospataki Református Kollégium Adattárában. Sajtó alá rendezte és szerkesztette: Deák Istvánné, Laczkó Gabriella, Misák Marianna. Acta Patakina III. Sárospatak, 2000; A sajtó (periodika) zsengéi. Röplapok – újságlapok – röpiratok (1503-1730) a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárában. Összeállította: Czegle Imre. Acta Patakina VII. Sárospatak, 2001.)

Számunk szerzői

Baranyai Katalin 1955-ben született Encsen. Tanár, irodalomtörténész.

Bertha Zoltán PhD 1955-ben született Szentesen. Irodalomtörténész, kritikus, a Károli Gáspár Református Egyetem docense.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. A Matáv Szimfonikus Zenekar ügyvezető igazgatója, lapunk főszerkesztője.

Bónis Ferenc 1932-ben született Miskolcon. Erkel Ferenc-díjas zenetörténész, az MTA doktora.

Borbély Szilárd PhD 1964-ben született Fehérgyarmaton. József Attila-díjas költő, színműíró, az irodalomtudomány kandidátusa, a Debreceni Egyetem docense.

Dankó Imre 1922-ben született Budapesten. Etnográfus, a néprajztudomány doktora, ny. megyei múzeumigazgató, c. egyetemi tanár.

Kiss Endre József 1951-ben született Jászárokszálláson. Könyvtáros (Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtára).

Merényi Krisztián 1970-ben született Karcagon. Költő, író.

Nagy György András 1967-ben született Budapesten. Újságíró, a Magyar Rádió szerkesztője.

Novotny Tihamér 1952-ben született Tatán. Művészeti író, szerkesztő.

Nyírfalvi Károly 1960-ban született Békéscsabán. Könyvtáros.

Pinczés István 1953-ban született Gelejben. Jászai-díjas színházi rendező.

Pocsainé Eperjesi Eszter 1955-ben született Szilvásváradon. Lelkész, néprajzkutató, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Múzeumának igazgatója.

Takács Ádám 1970-ben született Sárospatakon. A párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales és az ELTE Filozófiai Doktori Iskolája végzős PhD-hallgatója, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Tamás Edit 1968-ban született Sárospatakon. Történész-muzeológus, geográfus, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumának szakmuzeológusa, lapunk szerkesztője.